

Tallinna Pedagoogikaülikool

Ljudmila Dubjeva

**TRADITSIOONILISTE INFOOTSISÜSTEEMIDE
KUJUNEMINE TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS
19. SAJ. – 20. SAJ. ALGUL**

M a g i s t r i t ö ö

**Juhendaja:
pedagoogikakandidaat M. Aasmets**

TARTU
1999

SISUKORD

1. Magistritöö autoreferaat	3
Sissejuhatus	3
Historiograafia	5
Traditsiooniliste infootsisüsteemide kujunemine Tartu Ülikooli	
Raamatukogus 19. saj. – 20. saj. algul (Kokkuvõte)	17
Lisad	25
1. Kaitsmisele esitavate publikatsioonide bibliograafia	25
2. Esinemised teaduskonverentsidel	26
3. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid 19. saj. ja	
20. saj. algul (Tabel)	27
2. Kaitsmisele esitatavad publikatsioonid	33
1. Kogude avamine kataloogides Tartu Ülikooli Raamatukogus	
19. sajandil ja 20. sajandi algul	33
2. Liigituse arenguloost Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja	
20. sajandi algul	65
3. Käsikirjalistest kataloogidest elektronkataloogini : TÜR-i kogud	
ja kataloogid	72
4. Teaduse ajaloo varjatud allikad (Consealed Sources of the History	
of Sciences)	79
5. Tartu Ülikooli Raamatukogu sidemed teiste Venemaa raamatukogudega	
a. 1802–1917 (Связи библиотеки Тартуского университета	
с другими библиотеками России в 1802–1917 гг.)	82
6. Teaduste klassifikatsiooni probleem ja süstemaatilise kataloogi	
loomine Tartu Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus 19. saj. teisel	
poolel (Проблема классификации наук и создание	
систематического каталога в Научной библиотеке	
Тартуского университета во второй половине XIX в.)	94
7. Tartu Ülikooli Raamatukogu süstemaatiline kaartkataloog 19. saj.	
II poolel – 20. saj. algul (Систематический карточный каталог	
библиотеки Тартуского университета во второй половине	
XIX – начале XX вв.)	104
8. Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu	
aastail 1899–1919	108
9. Ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu asutamine (Создание	
студенческой библиотеки историко-филологического	
факультета)	113
3. Kasutatud allikad ja kirjandus	118
4. Zusammenfassung	138

Traditsiooniliste infootsisüsteemide kujunemine Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul

M a g i s t r i t ö ö a u t o r e f e r a a t

Sissejuhatus

Automatiseerimise ajastul, mil kogude avamine kaasaegsete automatiseeritud infootsisüsteemide kaudu seab ülesandeks mitte ainult parema informeerimise tänapäeva kirjandusest, vaid raamatukogus leiduvate kõigi varade avamise automatiseeritud infootsisüsteemides, saavad järjest suurema tähelepanu osaliseks raamatukogudes juba olemasolevad, ajaloo jooksul väljakujunenud traditsioonilised infootsisüsteemid. Nende kaasamine automatiseerimisprotsessidesse võiks viimaseid kiirendada, hõlbustada ning säästa tööaega ja -jõudu. Viimane ülesanne on aga täidetav ainult ajalooliste infootsisüsteemide sügava tundmaõppimise korral. Ajalooliselt väljakujunenud suurte kogudega vanemad raamatukogud pööravadki sellele järjest kasvavat tähelepanu.

Sedalaadi tööst annavad tunnistust nii suured rahvusvahelised ajalooliste kogude kirjeldamise projektid, milles kataloogidel on oma osa (*Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich, Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Handbuch deutscher historischen Buchbestände in Europa*) ja milles osaleb ka Tartu Ülikooli Raamatukogu, kui ka rahvuslikud ajalooliste kataloogide uurimisprojektid (*Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert: analytisches Repertorium. Bd. 1–2. München; London; New York; Paris: K. G. Saur, 1992.*). Ka ajalooliste kogudega raamatukogude ajalooliste kataloogide seisundi analüüsid annavad tunnistust ajalooliste kataloogide täiendava uurimise vajadusest (*Kind-Doerne, Ch. Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Ihre Bestände und Errichtungen in Geschichte und Gegenwart. Mit ein Beitrag von Klaus Haenel über Handschriftenabteilung. Wiesbaden: Harrasowitz, 1986. S. 65*).

Seega näeme, et ajalooliste kogudega raamatukogud on muutumas nii oma kogude kui ka neid avavate kataloogide poolest teadusliku uurimistöö abivahenditest teadusliku uurimise objektideks. Raamatukogu, olles vaimse pärandi materiaalne kandja, kujutab endast sellist kultuurifenomeni, mille väärtus on seda suurem, mida suuremat ajaloo-protsessi osa ta endas kontsentreerib. Just sellepärast muutuvad suuremad ajalooliste kogudega raamatukogud ja peavadki tegelikult saama ise enese uurimisobjektiks. Kogude ja nende avamise ajaloo uurimine on taolise raamatukogu ülesandeks. Nagu iga raamatukogu ajaloo valdkonna uurimine nii ka kogude ajaloo uurimine ja kogude kataloogides avamise ajaloo uurimine toob välja üldised ajaloolise arengu seaduspärasused — eriti raamatukogude ajaloo ja teaduse ajaloo kõrvutamisel. Siinjuures sulavad kokku teadusliku uurimise, milles raamatukogu ja sealhulgas ka ta infootsisüsteemid on uurimisobjektiks, ja raamatukogu kui uurimisvahendi omavahelised piirid, eriti just sama asutuse piires, nii et uurimisfunktsioonid kasvavadki välja raamatukoguhoidja igapäevasest tegevusest. Pidades silmas uurimisproblemaatika sellist metodoloogilist tausta, näeme, kui aktuaalne on tähelepanu pööramine ajalooliste kogudega raamatukogude ajalooliselt kujunenud traditsiooniliste infootsisüsteemide arengule.

Traditsiooniliste infootsisüsteemide mõiste on võetud kasutusele viimastel aastakümnetel seoses automatiseeritud infootsisüsteemide tekkimise ja kiire levikuga. Selle mõiste kasutuselevõtt aitas infoühiskonna kujunemise murrangulisel perioodil siduda omavahel süsteemiks “ühiskond-informatsioon” infotöötlemise ja -tarbimise eri tehniliste võtete domineerimise erinevaid etappe — üks, kus traditsiooniliste infootsisüsteemide abil toimus informatsiooni vahendamine, töötlemine ja tarbimine (20. saj. tavaliselt kaartkataloogide ja -kartoteekide kujul), ja teine — kus samad protsessid arvutite tulekuga toimusid juba automatiseeritud kujul (erinevatel kandjatel). Tehnoloogiline revolutsioon eriti informatsiooniga ümberkäimise suhtes sunnib uuesti mõtestama seni toimunud protsesse süsteemis “ühiskond-informatsioon”, mis võimaldab uut moodi läheneda ühiskonna arengu teistele protsessidele, teisisõnu, läheneda kogu ühiskonna ajaloole uut moodi ja seda koguni ümber struktureerida. Nimetatud mõiste kasutuselevõtt osutus väga tänuväärseks ajalooliste käsitluste puhul ja ka käesolevas magistritöös just seetõttu, et raamatukogundusliku terminoloogia väljaarenematus (puudulikkus, algelisus) ja selle kujunemine alles 19. saj. võimaldas selle terminiga haarata nii katalooge kui ka muid infootsisüsteeme erineval kujul, mis kõik teenisid infootsingu vajadusi (*Standortkatalog, Bandkatalog, Zettelkatalog, alphabetisches Verzeichnis, Nominal-Catalog, alphabetisches Nominalregister, Index, Verzeichnis, Zuwachs der ... Büchersammlungen* etc.). Seetõttu tuli ka käesolevas magistritöös konkreetsete traditsiooniliste infootsisüsteemide puhul paratamatult kasutada erinevaid nimevorme, lähtudes nii sellest, et originaalis (saksa ja vene keeles) on neid eri aegadel nimetatud erinevalt, kui ka sellest, et eri aegadel on erinevaid nimetusi tõlgitud eesti keelde erinevalt. Lähtuma pidi aga konkreetsetes allikas või käsitluses kasutatud vormist (näit. tähestikuline üldkataloog, tähestikuline peakataloog sedelitel, tähestikuline sedelkataloog jne.). Käesolevas töös on võimalust mööda kasutatud seda kataloogi nimevormi, mis esineb antud allikas, millest lähtutakse, või mida kasutati sellel perioodil.

Traditsiooniliste infootsisüsteemide kujunemise uurimine Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul on põhjendatud ka sellega, et siin on olemas unikaalne võimalus jälgida selle protsessi kulgemist raamatukogu asutamise momendist peale paralleelselt kogude arenguga, jälgida ka kogude ja kataloogide seoseid. See on oluline sellepärastki, et terviklike ajaloomälestistena säilinud 19. saj. ja 20. saj. alguse traditsioonilised infootsisüsteemid omavad tähtsust kui mitmekülgse teaduse ajaloo allikad.

Magistritöö **eesmärgiks** on uurida Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. ja 20. saj. alguse traditsioonilisi infootsisüsteeme kui ühiskonna ja teaduse arengu, aga ka ülikooli õppetöö korralduse lahutamatu osa. **Uurimuse kronoloogilised piirid** määratleb asjaolu, et Tartu Ülikooli Raamatukogu varsti kahe sajandi pikkuses ajaloos moodustab vaatluse all olev periood, samuti nagu ka kogu Tartu ülikooli ajaloos — **19. saj. ja 20. saj. algus** — küllaltki ühtse terviku, mida kinnitab ka — läbi mitme etapi — ühtse kataloogisüsteemi kujunemine sel ajal. Uurimuse **objektiks** on Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul loodud traditsioonilised infootsisüsteemid: käsikirjalised raamatkataloogid, sedel- ja kaartkataloogid, trükikataloogid ja teiste (vt. eespool) nimede all esinenud infootsisüsteemid, mis aitasid kaasa kogude avamisele. Uurimuse **aineks** on traditsiooniliste infootsisüsteemide tekke ja arengu seaduspärased Tartu Ülikooli Raamatukogus.

Töös on püstitatud järgmised **ülesanded**: 1) anda Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. ja 20. saj. alguse traditsiooniliste infootsisüsteemide ajalooliste tingimuste tekke ja arengu iseloomustus; 2) analüüsida nende koostist, struktuuri ja esinenud erikujusid; 3) määrata kindlaks ja täpsustada Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. ja 20. saj. alguse traditsiooniliste infootsisüsteemide arengu eri etapid; 4) anda hinnang Tartu Ülikooli teadlaste ja raamatukogutöötajate panusele kataloogide ja liigitussüsteemide loomises ja kataloogisüsteemi väljaarendamises.

Magistritöö põhineb arhiivi- ja trükiallikate analüüsil, milles on kasutatud võrdlev-ajaloolist **meetodit**. On analüüsitud originaalseid 19. saj. ja 20. saj. algusest pärinevaid traditsioonilisi infootsisüsteeme, nende loomise ja arendamisega seotud raamatukogu, ülikooli ja õpperingkonna vahelist kirjavahetust, aruandlust, istungite protokolle, isikkoosseisu puudutavaid materjale Eesti Ajalooarhiivis ja Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas.

Töö **struktuur**. Magistritöö koosneb autoreferaadist (22+8 lk.), kaitsmisele esitatavatest publikatsioonidest (85 lk.), saksakeelsest kokkuvõttest (10 lk.), allikate ja kirjanduse loetelust (20 lk.), kokku 147 lk. Kaitsmisele esitavad publikatsioonid (vt. lisa 1) on rühmitatud vastavalt nendes uuritud probleematikale: I–IV — 19. sajandile ja 20. sajandi algusele pühendatud uurimused, kus on vaadeldud traditsiooniliste infootsisüsteemide arengu eri aspekte (I — kogude avamine, II — liigituse arengulugu, III — kataloogide ja kogude vahetõrge kataloogisüsteemi arengu eri etappidel, IV — 19. saj. – 20. saj. alguse traditsioonilised infootsisüsteemid teaduse ajaloo allikana); V–VII — üksikud Tartu Ülikooli Raamatukogu traditsioonilised infootsisüsteemid ja nende seis käsitletud perioodi eri etappidel; VIII–IX — ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu (praegu Humanitaarraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu kõige suurem erialakogu) ja selle kataloogide areng, milles ilmnevad ka Tartu Ülikooli Raamatukogu põhikogu traditsiooniliste infootsisüsteemide arengus esinenud seaduspärasused.

Historiograafia

Tartu Ülikooli Raamatukogu ajalugu on eri aegadel pälvinud uurijate tähelepanu, trükis on ilmunud tema tegevuse üksikute tahkude ajaloolised käsitlused, kuid üldkäsitluse koostamine varsti juba kahe sajandi pikkuse Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo kohta on alles käsil. Ka käesoleva magistritöö teemale spetsiaalselt pühendatud uurimus puudub. Küll on aga traditsiooniliste infootsisüsteemidega seotud probleematika leidnud käsitlust nii Tartu Ülikooli kui ka Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloole pühendatud ülevaateostes. Sellest ei saanud mööda minna ka 19. saj. ja 20. saj. alguse raamatukogu tegevuse teiste aspektide uurijad, käsitletud on ka selle probleemi seis vaatluse all oleva perioodi mõningatel momentidel ja lühematel ajavahemikel.

Tartu Ülikooli ajaloo üldkäsitlused

Kataloogide tähtsus raamatukogu töös on olnud alati sedavõrd suur, et sellest ei ole saanud mööda minna ükski raamatukogu ajaloo üldkäsitlus. Taolised Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo ülevaated on ilmunud seoses Tartu Ülikooli juubelitega. Nad on

ilmunud Tartu Ülikooli juubelitele pühendatud väljaannetes ja fikseerivad raamatukogu seisu üldiselt, iseloomustades tema arengut, märkides ka kataloogide olemasolu, arengut ja seisu.

Tartu Ülikooli veerandsajaaastasele juubelile pühendatud väljaanne¹ annab ülevaate raamatukogu tegevusest 19. saj. esimestel aastakümnetel, toob ära selle kogude suuruse (41 658) seisuga 19.10.1827, kusjuures andmed on esitatud paigutuseks kasutatud Schütz-Hufeland-Erschi süsteemi 16 osakonna järgi. Ülevaade märgib ära süstemaatilise kataloogi, mis ühtlasi esineb ka *inventarium*'i rollis, ja selle juurde kuuluva tähestikulise nimeregistri olemasolu, neid pikemalt iseloomustamata.

Tartu Ülikooli saja-aastaseks juubeliks ilmunud J. V. Petuhhovi Tartu Ülikooli ajaloo käsitus² jagab viimase kolmeks perioodiks (1802–1820, 1820–1865, 1865–1902). Iga perioodi kohta antakse ülevaade ülikooli kohta tervikuna, samuti teaduskondade ja allasutuste kaupa, viimaste hulgas tuuakse alati esimesele kohale raamatukogu. Andes ülevaadet raamatukogu tegevusest vastaval perioodil, iseloomustab ta ka kataloogitöös toimunud muudatusi. Ta räägib süstemaatilise kohakataloogi loomisest 19. saj. algul, märkides, et see lõpetati 1817. aastaks “eraldi sedelitel”.³ Viimane väide ongi läinud käibe ja korduvalt esinenud hilisemas kirjanduses.⁴ Tegelikult pärineb 1817. aastast teade süstemaatilise kohakataloogi valmimisjärgse üleandmise kohta, sedelkataloogi vormi kasutamist sellel perioodil aga arhiivimaterjalid ei kinnita, mis ei välista, et kataloogitööde teatud etapil võis mingi taoline töövõte siiski kasutusel olla. Tartu Ülikooli arengu teise perioodi käsitluse raamatukogule pühendatud osas märgib J. V. Petuhhov käsikirjalise süstemaatilise kohakataloogi, käsikirjade, dublettide, memoriaalkogude, keelatud kirjanduse kataloogide, aga ka tähestikulise peakataloogi olemasolu, ilma viimase vormi täpsemalt nimetamata.⁵ Kolmandale perioodile pühendatud osas märgib ta, käsitledes raamatukogu, üldiste süstemaatiliste ja tähestikkataloogide jätkamist, aga samas ka seda, et tähestikkataloogi juurde lubatakse üliõpilasi vaid erandkorras, mistõttu süstemaatiline kaartkataloog oma abimaterjalidega (nn. “võti”) leiab aktiivset kasutamist.⁶ Fikseerides enda suhtes n.-ö. tänapäevase seisuga, mainib ta, et rikkalike raamatuvarade kasutamise kitsaskohaks jääb trükikataloogi puudumine.

¹ Die Kaiserliche Universität Dorpat : Fünfundzwanzig Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, 1827. 60 S.

² Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902). Т. 1 : первый и второй периоды (1802-1865). Юрьев, 1902. 620 с; Т. 2 : в последний период своего столетнего существования (1865-1902). Спб., 1906. 216 с.

³ Петухов Е. В. Т. 1. С. 197.

⁴ Schlüter, W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. Jg. 35, H. 1/2. S. 5; Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. М.: Изд-во ВКП, 1959. Т. 2. С. 490; Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839 / Kommenteerinud ja toimetanud J. Madisson. Tartu, 1962. Lk. 89. Lk. 89. (TRÜ Toim.; 115.)

⁵ Петухов Е. В. Т. 1. С. 473–474.

⁶ Петухов Е. В. Т. 2. С. 123.

1929. a. ilmunud eestikeelse Tartu Ülikooli 10. aastapäeva koguteose⁷ raamatukogu käsitlevas osas on detailne kataloogide loetelu. Kuna aga antud väljaande põhieesmärk oli tutvustada viimase kümne aasta tegevust ja saavutusi, siis on põhitähelepanu seal pühendatud uutele, 1920-ndatel aastatel loodud kataloogidele, ja vanadest räägitakse niivõrd, kuivõrd nad on saanud uuenenud kataloogisüsteemi üheks osaks. Seal on nimetatud süstemaatiline kohakataloog 16 osakonnaga, mille puhul on mainitud XIII osakonna jagunemist: XIIIa — geograafia ja XIIIb — ajalugu. On osutatud, et seda kataloogi ei jätkatud. On juttu tähestikulisest peakataloogist sedelitel, eriti tema algsosa taastamistöödest pärast reevakueerimist. On mainitud ka dissertatsioonide ja akadeemiliste väljaannete sedelkataloog, samuti dublettide kataloogid. Märgitud on venekeelse kirjanduse trükikataloog⁸ koos selle juurde kuuluvate täiendustega, samuti ka perioodikaväljaannete trükikataloog⁹, mille puhul on nenditud selle vananemist ja täiendamise vajadust. Nimetatud on memoriaalkogude ja 1852. a. annetatud F. L. Schardiuse autograafide kogu katalooge.

Tartu Ülikooli 300. aastapäevale pühendatud koguteose teine köide¹⁰ käsitleb just 19. saj. ja 20. saj. algust. Raamatukogu tegevuse ülevaade on esitatud abiõppeasutuste ja ülikooli juures tegutsenud institutsioonide osas ja on koguteose üldise periodiseeringu järgi vaadeldud ajavahemike 1802–1820, 1820–1865, 1865–1889, 1889–1918 kaupa. Raamatukogu kataloogidest on juttu ainult ühes, 1865.–1889. a. pühendatud osas, kuid seal käsitletakse ka varasematel perioodidel tehtut.¹¹ Seal on mainitud nii süstemaatilise kohakataloogi loomist sajandi algul, sedelkataloogi koostamist raamatuvaradele sajandi keskel kui ka süstemaatilise kaartkataloogi loomist sajandi teisel poolel. Küll peab märkima, et esimene neist on lähemalt dateerimata, kahe viimase kohta käivaid daatumeid on aga hiljem käesoleva magistritöö raames ilmunud uurimustes oluliselt täpsustatud. Nimelt, sedelkataloogi loomise aastateks on seal märgitud a. 1839–1861, kuid 1839. aastast alustati C. K. Kayseri leksikoni põhjal trükikataloogi väljaandmise ettevalmistustööd, millega tegeldi 1852. aastani, ja alles 1853. aastast kuni 1857. aastani tegeldi raamatute sedelkataloogi loomisega. Ka süstemaatilise kaartkataloogi loomine on selles käsitluses paigutatud 1870-ndatesse aastatesse, samas kui sellega tegeldi a. 1868–1873.

⁷ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. 432 lk. (TÜ Toim.; C 10.)

⁸ Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета. С основания унтверситета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. VIII, 653 с.; Список книг, поступивших в библиотеку Императорского Юрьевского университета с 1 декабря 1911 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1913. № 5–8, 11–12. С. 1–112, 1–17; Алфавит. указ. к “Списку книг” библиотеки И. Ю. университета // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1916. № 10. С. 113–176; 1917. № 3. С. 177–192.

⁹ Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетскою Библиотекою и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. Юрьев, 1907. 52 с.

¹⁰ Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Kd. 2: 1798–1918. 430 lk.

¹¹ *Ibid.*, lk. 144.

Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo 19. sajandile ja 20. sajandi algusele pühendatud käsitlused

Kogu vaadeldavat perioodi haaravaks Tartu Ülikooli Raamatukogu arengu käsitluseks on endise raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüteri (raamatukoguhoidja abi aastast 1882, raamatukoguhoidja 1888.–1908. a.) artikkel,¹² mis iseloomustab raamatukogu tegevust tervikuna ja sisaldab ka ülevaate tööst kataloogidega. Ta nimetab raamatukogu kõige suuremaid katalooge: süstemaatilist kohakataloogi, tähestikulisi sedelkatalooge, süstemaatilist kaartkataloogi ja annab ülevaate nende loomisest ja tööst nendega. Mainib ka venekeelsete (vene šriftis) raamatute kataloogi, samuti käsikirjade ja memoriaalkogude katalooge.¹³ 1917. a., juba Tartu Ülikooli Raamatukogust eemal olles, ei olnud tal võimalik kasutada raamatukogu materjale andmete kontrollimiseks ja täpsustamiseks ja seetõttu, vaatamata autori aukartust väärivale raamatukogutöö staažile, sisaldab antud käsitlus mõningaid ebatäpsusi. Nimelt, süstemaatilise kohakataloogi liigitussüsteemi kohta kirjutab ta, et see oli asutamisest alates saksa sõsarasutuste eeskujul nn. Schleiermacheri süsteemi järgi koostatud.¹⁴ Andreas Ernst Schleiermacheri (1787–1858) bibliograafiline süsteem oli loodud a. 1811–1830 ja trükkis avaldatud 1847. a.¹⁵ Juba seepärast ei saanud ta kasutusel olla Tartu Ülikooli Raamatukogu asutamisest saadik. Schleiermacheri klassifikatsiooni peetakse 19. saj. esimese kolme veerandi mitte ainult kõige väljapaistvamaks klassifikatsiooniks Saksamaal, vaid kogu Lääne-Euroopas. Ta oli Saksamaa raamatukogudes laialt levinud ja kaua kasutusel. Selle kuulsus võiski tingida, et W. Schlüter, olles juba Tartust lahkunud, ajas selle segi 18. saj. lõpu ja 19. saj. alguse väga populaarse ja Tartuski kasutatud Schütz-Hufeland-Erschi klassifikatsiooniga, mida hinnati kõrgelt veel 19. saj. teisel poolelgi.¹⁶ Üldiselt annab W. Schlüteri artikkel tervikliku ülevaate kataloogidega seotud probleemidest ja asetab töö viimastega väga tähtsale kohale raamatukogutöös üldse, mida võib usaldada ainult kõrgelt haritud ja hästi ettevalmistatud usaldusväärsetele töötajatele.¹⁷

Laine Peebu ja Paul Kaegbaini koostatud Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo ülevaade läbi kõigi aegade¹⁸ on suures osas pühendatud raamatukoguhoonete saamisloole, eriti seoses uue hoone ehitamisega. Raamatukogu kataloogidel peatutakse väga põgusalt, mainides ainult süstemaatilise kohakataloogi loomist 19. saj. alguses Schütz-Hufeland-Erschi klassifikatsiooni alusel.¹⁹ Seal on mainitud Göttingeni Ülikooli Raamatukogu eeskujuga Tartu Ülikooli Raamatukogu algusaastate töökorralduses, eriti aga, mis on ka

¹² Schlüter, W., S. 1-15.

¹³ *Ibid.*, lk. 5–7, 9.

¹⁴ *Ibid.*, lk. 5.

¹⁵ Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. М.: Изд-во ВКП, 1959. Т. 2. С. 102-110.

¹⁶ *Ibid.*, lk. 97.

¹⁷ Schlüter, W., S. 15.

¹⁸ Peep, L., Kaegbain, P. Die Universitätsbibliothek Dorpat in Vergangenheit und Gegenwart // Reval und die Baltischen Länder : Festschrift für Helmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission und des Johann-Gottfried-Herder-Instituts herausgegeben von Jürgen von Hehn und Csabe Janos Kenez. Marburg/Lahn : J. G. Herder-Institut, 1980. S. 473–488; Peep, L., Kaegbain, P. Tartu üliopiston kirjasto : menneisyyttä ja nyky päivää // Opusculum. 1982. Vol. 2, № 2. S. 82-99.

¹⁹ Peep, L., Kaegbain, P. Die Universitätsbibliothek Dorpat in Vergangenheit und Gegenwart // Reval und die Baltischen Länder : Festschrift für Helmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Im

teoreetikute poolt soovitatud, raamatute paigutussüsteemi ja süstemaatilise kohakataloogi liigitussüsteemi kokkulangemist. Käesolevas magistritöös vaatluse all oleva perioodi kataloogidest siinkohal rohkem ei räägita, küll aga on juttu kataloogide reorganiseerimisest hiljem, s.o. 20. saj. jooksul.

Tartu Ülikooli Raamatukogu töökorraldusele kogu 19. saj. jooksul on pühendatud M. Ermeli uurimused.²⁰ Rääkides raamatukogutöö organiseerimisest, ei lähe ta mööda ka kataloogidega seonduvatest probleemidest, mainides E. Andersi osa kataloogisüsteemi väljakujunemisel ja märkides ära kataloogimistööde korraldamist Tartu Ülikooli Raamatukogu arengu eri etappidel 19. sajandil, ka kataloogisüsteemi puudujääke selle arengu eri hetkedel.

Tartu Ülikooli Raamatukogu nõukogu tegevust 19. saj. ja 20. saj. alguses on oma uurimuses vaadelnud R. Parmas-Michelson,²¹ kes märgib, et lisaks kogude komplekteerimise ja eelarve kasutamise probleemide lahendamisele on nõukogu võtnud osa ka kataloogisüsteemi kujundamisest.

Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. süstemaatiliste kataloogide arengut puudutavaid klassifikatsioonide kasutamise ja loomise probleeme on käsitlenud ka J. I. Šamurin oma fundamentaalses uurimuses raamatukogunduslike ja bibliograafiliste klassifikatsioonide ajaloost.²² Iseloomustades Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. alguse süstemaatilist kohakataloogi, rõhutab ta Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogitööde originaalsust ja märgib, et "selle kataloogi koostamine lõpetati 1817. aastaks 15 paksu käsikirjalise köitena".²³ Sama kataloogi juurde pöördub ta uuesti, iseloomustades 1820-ndail aastail Moskva Ülikooli Raamatukogu direktori prof. F. F. Reussi klassifikatsiooni alusel koostatud kataloogi vormi. Lükates ümber väide, et prof. Reuss oli esimene, kes kasutas raamatukogupraktikas kaartkataloogi kuju, ütleb ta, et arvatavasti ei pea see väide paika, sest süstemaatiline kataloog "lahtistel sedelitel" oli Tartu Ülikooli Raamatukogus 1817. a. olemas ja Prantsusmaal 18. sajandi revolutsiooni ajal reformitud raamatukogudes on kasutatud sama kataloogi vormi.²⁴ Autoriteetse raamatukogunduslike ja bibliograafiliste klassifikatsioonide ajaloo uurija fundamentaalse töö teise köitesse on need andmed, mis ei ole allikaviitega varustatud, sattunud arvatavasti mitte vähem tunnustatud Tartu Ülikooli ajaloo uurija J. V. Petuhhovi põhjaliku käsitluse esimesest köitest (vt. ees-

Auftrage der Baltischen Historischen Kommission und des Johann-Gottfried-Herder-Instituts herausgegeben von Jürgen von Hehn und Csabe Janos Kenez. Marburg/Lahn : J. G. Herder-Institut, 1980. S. 479–480.

²⁰ Ermel, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu töökorraldusest 19. saj. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16–17 VI 1982 : ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 12–14; Эрмель М. Об организации работы библиотеки Тартуского университета в XIX в. // Ettekanne TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverentsil 16.VI 1982. — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1177, l. 16–23.

²¹ Parmas, R. Tartu Ülikooli Raamatukogu nõukogu tegevus XIX sajandil ja XX sajandi algul // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 3. teadusliku konverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1968. Lk. 3–4.

²² Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. М.: Изд-во ВКП. Т. 1. 1955. 399 с. Т. 2. 1959. 363 с.

²³ Шамурин Е. И. Т. 2. С. 135–136.

²⁴ *Ibid.*, lk. 144, 490.

pool).²⁵ Kust on aga võetud arv 15 kataloogiköidete hulgaks, jääb selgusetuks. Nii arhiiviallikad kui ka 16 osakonnaga liigitussüsteem, samuti andmed kataloogi reaalse seisuga kohta räägivad sellele vastu. 19. saj. alguse arhiiviallikates märgitakse 16 köidet, tänapäevaks on see arv kasvanud.

19. saj. teisel poolel ülikooliraamatukogudes laialt levinud nn. teaduskondade süsteemi (teadusalade liigitamine selle järgi, mis teaduskonnas neid õpetatakse) iseloomustades toob J. I. Šamurin ära selle üksikute erandite hulgas ka Tartu Ülikooli Raamatukogu, seal süstemaatilise kaartkataloogi jaoks väljatöötatud klassifikatsiooni, millest ta mainib 1873. a. ilmunud "võtit" ja toob tervikuna ära 1900. a. variandi.²⁶ Tema väidet, et uus, 1870. a. loodud klassifikatsioon (tegelikult töötati see välja 1868–1873) põhineb Erschi süsteemil, võib seletada ainult ühe pealiigi *IV Staatswissenschaft und Statistik* sisu mõningase sarnasusega nn. kameralistika kompleksiga, kuhu kuulusid traditsiooniliselt kameraalosakondades (suletud 1863. a.) õpetatud ained (majandus, rahandus, statistika), mis taolise kompleksina esinevad ka varasemates klassifikatsioonides.

Kogu vaatluse all oleva perioodi katalooge on käsitletud H. Riivese ja A. Sultsi koostöös valminud uurimuses "Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest", mis on ette kantud Tartu Ülikooli Raamatukogu 7. teaduskonverentsil 1977. a.²⁷ Töö on pühendatud Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisele kuni koostamise ajani välja. Käesolevas magistritöös vaadeldud perioodile on pühendatud seal vähem kui veerand käsitlusest, mistõttu üksikute kataloogide saamisloosse ja olemusse süveneda ei jõuta. Ka seal on nimetatud kataloogide arvukust Tartu Ülikooli Raamatukogus ja nende mahukust, mõnevõrra pikemalt on juttu ainult süstemaatilise kohakataloogist ja süstemaatilise kaartkataloogist. Samas põhjustas Tartu Ülikooli Raamatukogu eri kataloogide (selleks ajaks) erinev läbiuurituse tase seal ebatäpsuse tähestikulise sedelkataloogi loomise ja seega ka kogu kataloogisüsteemi kujunemise suhtes. See tulenes Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. esimese poole tähestikulise kataloogi probleemi läbiuurimast ja väljendus vaatluse all olevas uurimuses selles, et "tänapäeval jätkatava tähestikulise üldkataloogi koostamise eeltööd alustati 1839. a.", mis võiks pidada paika ainult sel juhul, kui nendeks ettevalmistustöödeks lugeda C. G. Kayseri leksikoni põhjal tähestikulise trükikataloogi ettevalmistustööd. 1839. a. alustati tähestikulise trükikataloogi ettevalmistamist ja alles selle väljaandmise nurjumise järel alustati 1853. a. sedelkataloogi koostamist, mis kestis 1857. a-ni. Hinnates aga Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemist tervikuna tänapäevani, on autorid jõudnud väga olulisele järeldusele. Vaadeldes, kuidas Tartu Ülikooli Raamatukogus on ajaloo jooksul toimunud vanade kataloogidega kataloogisüsteemi ümberkujundamise käigus, ja kaaludes mitmesuguseid lahendusi selleks puhuks, leiavad nad, et kõige lihtsam moodus on jätta vana kataloog konserveeritult seisma. "Kogemused näitavad, et teatud ajastu kirjandust avavad küllaldaselt ka vastava ajastu kataloogid, kui nad on korras hoitud ja säilitatud tervikuna".²⁸ Kõik

²⁵ Петухов Е. В. Т. I. С. 197.

²⁶ Шамурин Е. И. Т. 2. С. 382–383.

²⁷ Riives, H., Sults, A. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 7. teaduskonverents : Ettekannete teesid. Tartu, 1977. Lk. 26–27.

²⁸ Riives, H., Sults, A. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest // Ettekanne TRÜ Teadusliku Raamatukogu 7. teaduskonverentsil 10.VI 1977. – Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 964, l. 82–92.

teised moodused — vana kataloogi jätkamine endiste põhimõtete järgi vanaviisi, vana kataloogi jätkamine uute nõuete kohaselt uut moodi või vana kataloogi täielik ümbertegemine, rekataloogimine, reklassifitseerimine — toovad kaasa palju segadust, üleliigset dubleerimist, on töömahukad ja osutuvad enamasti ülejõukäivaks. See on kogenud praktikute kaalutud ja põhjendatud järeldus, kuna Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloost oli autoritel võimalik tuua näiteid iga sellise mooduse kasutamise kohta.

Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. ja 20. saj. alguse ajaloo üksikutele perioodidele pühendatud käsitlused

Ka Tartu Ülikooli Raamatukogu arengule 19. saj. eri aastakümnetel pühendatud uurimustes ei ole kataloogidest mööda mindud.

Tartu Ülikooli Raamatukogu arengu kohta nn. Morgensterni ajal (1802–1839) on mahuka ja mitmekülgse uurimuse koostanud Tartu Ülikooli Raamatukogu kauaaegne töötaja Eduard Vigel,²⁹ kuid kataloogimisele pühendatud osa on siin suhteliselt tagasihoidlik. Ta rõhutab süstemaatilise kataloogi vajadust raamatukogus, nimetab selle aluseks valitud Schütz-Hufeland-Erschi süsteemi ja annab ülevaate kataloogi koostamise käigust ja selles töös osalenud inimestest. Ka tema nimetab süstemaatilise kohakataloogi valmimise ajaks 1817. aasta (allikale viitamata). Ta ei lähe mööda ka süstemaatilise kohakataloogi tähestikulise nimeregistri koostamisest, mis pidi asendama tähestikkataloogi, ja tunnistab süstemaatilise kohakataloogi koos tähestikulise nime-registriga “suureks saavutuseks, mis tunduvalt hõlbustas ja intensiivistas raamatukogu kasutamist”.³⁰ Tema kõrged hinnangud süstemaatilisele kohakataloogile ja Tartu Ülikooli Raamatukogus tehtud kataloogimistöödele peavad paika tänapäevani.

Samale perioodile on pühendatud ka K. Noodla uurimus esimese Tartu Ülikooli Raamatukogu direktori prof. Morgensterni tegevusest.³¹ Andes tunnustava iseloomustuse prof. Morgensterni tegevusele raamatukogu direktori kohal, puudutab selle käsitluse autor Morgensterni igati mitmekülgse tegevuse taustal katalooge vaid mõnevõrra. Ta nimetab süstemaatilise kohakataloogi jaoks valitud liigitussüsteemi, vaatleb kataloogi loomisel ette võetud töid ja Morgensterni osa nendes. K. Noodla hindab kõrgelt nii direktori panust kataloogi koostamisse kui ka kataloogimistööde organiseerimisse üldse, rõhutab selle kataloogi, mis kohakataloogina on kasutatav tänapäevani, väärtust.

Osaliselt puudutab Morgensterni aega ka P. Tiirmaa ja E. Looritsa uurimus kataloogisüsteemi kujunemisest Tartu Ülikooli Raamatukogus a. 1802–1857.³² Seal on mainitud Schütz-Hufeland-Erschi süsteemi kasutamist nii kogude paigutuses kui ka süstemaatilises kohakataloogis, mis varustati tähestikulise nimeregistriga, on peatutud tähestikulise

²⁹ Vigel, E., 110 lk.

³⁰ *Ibid.*, lk. 89.

³¹ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1970. Vihik 3. Lk. 48–60. (TRÜ Toim.; 262.)

³² Tiirma, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents “Raamatukogu ajaloo küsimusi” 16–17 VI 1982 : ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 15–19.

kataloogi loomise katsel C. G. Kayseri leksikoni põhjal. Autorite põhitähelepanu on koondunud tähestikuliste sedelkataloogide loomisele. Eriliselt on seal rõhutatud E. Andersi osa kataloogisüsteemi väljakujundamisel ja kataloogimistöödes üldse. Kuigi töö kujutab endast katset anda ülevaade just kataloogisüsteemi kujunemisest, ei puuduta see tähestikulise kataloogi loomise probleemi 19. saj. alguses ega ka memoriaalkogude kataloogide olemasolu, kasutamist ja saatust sellel perioodil.

Täielikult 19. saj. teist poolt käsitlevatest uurimustest peab kõigepealt märkima R. Parmas-Michelsoni töid kogude kujunemisest, kus ei ole mainimata jäänud ka kataloogide tähtsus kogude ajaloo uurimise allikana.³³

Tartu Ülikooli Raamatukogus peetud ajaloopäevadel on vaadeldud silmapaistvate kauaaegsete raamatukogutöötajate E. Andersi (K. Noodla ettekanne), H. Kappi (A. Pintsaaire ettekanne), W. Schlüteri (R. Parmas-Michelsoni ettekanne) ja A. Rastorgujevi (M. Kahu ettekanne) elu ja tegevust, sealhulgas ka nende panust kataloogide koostamisse ja kataloogisüsteemi väljaarendamisse, mis nende kõikide puhul oli märkimisväärselt suur, sest kataloogitööd hinnati tollal väga kõrgelt ja see oli usaldatud kas raamatukoguhoidja enda kätte või mõnikord ka raamatukoguhoidja abile, kelleks nad kõik eri aegadel olid olnud. Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas säilitatakse 1985. a. Tartu Ülikooli Raamatukogu III ajaloopäeval E. Andersi, H. Kappi ja A. Rastorgujevi kohta peetud ettekannete käsikirju.³⁴

20. sajandi algusest pärinevad kaks toleaeget Tartu Ülikooli Raamatukogu puudutatavat raamatukogundusliku käsitlust, kus vähemal või suuremal määral on puudutatud ka katalooge. Harkovi Ülikooli Raamatukogu raamatukoguhoidja K. Rubinski aruandes³⁵ on kõrgelt hinnatud Tartu Ülikooli Raamatukogu töökogemust, selle õppejõududele kasulikku komplekteerimissüsteemi, samuti väljaannete vahetuse korraldust. Puudutades kataloogitööde korraldust, märgib ta ka kaartkataloogi kuju kasutamise Tartu Ülikooli Raamatukogus, mis autori sõnul oli võimalik vaid neis raamatukogudes, mis leidsid mooduse kaartide kinnitamiseks kataloogides, ja nendena nimetab ta Tartu Ülikooli Raamatukogu kõrval Venemaa Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Keiserliku Avaliku Raamatukogu ja Sõjameditsiini Akadeemia Raamatukogu Peterburis ja Moskva Põllumajandusinstituudi Raamatukogu.

³³ Parmas-Michelson, R. Tartu Ülikooli raamatukogu fondide kujunemine XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917). Magistritöö. Tallinn, 1993. Lk. 4.

³⁴ Noodla, K. Emil Anders : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 6–18; Pintsaar, A. Hugo Bernhard Kapp (1826–1887) : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 19–30; Kahu, M. Aleksander Rastorgujev. Keiserliku Jurjevi Ülikooli viimane raamatukoguhoidja-juhataja : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 31–44.

³⁵ Отчет по командировке библиотекаря Императорского Харьковского университета К. Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. Харьков, 1903. 47 с.

P. S. Šesterikovi ülevaade raamatukogutöö korraldusest Venemaa 24 suurimas raamatukogus on üles ehitatud raamatukogude kaupa.³⁶ Tartu Ülikooli Raamatukoguga seoses on seal nimetatud süstemaatilist kaartkataloogi (400 kastis), kuid ekslikult on märgitud selle süsteemiks “Allgemeines Repertorium der Literatur” süsteemi, mis käiks tegelikult süstemaatilise kohakataloogi kohta, mida on samuti mainitud. Põgusalt on iseloomustatud ka töötlusprotsessi, mille käigus tema sõnutsi valmistatakse kaks kaarti — süstemaatilise kaartkataloogi ja tähestikkataloogi jaoks, mille olemasolu leiab ka märkimist. Eriti põhjalikult on iseloomustatud süstemaatilise kaartkataloogi osatähtsust teenindusprotsessis ja on antud viimase põhjalik kirjeldus.

Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. – 20. saj. alguse kataloogid hilisematele Tartu Ülikooli Raamatukogu arenguetappidele pühendatud käsitlustes

Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteem on 20. saj. jooksul üle elanud mitu ümberkorraldust, kuid 19. sajandist ja 20. sajandi algusest pärit kataloogid minetasid oma tähtsuse pikkamööda, osa neist säilitab oma koha ka praeguses Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemis. Seepärast ei saanud Tartu Ülikooli Raamatukogu hilisematele arenguetappidele pühendatud käsitluste autorid mööda minna ka 19. saj. ja 20. saj. algusest pärit kataloogidest, olgugi et, mida hilisemat perioodi käsitletakse, seda väiksemaks jääb vanade kataloogide osatähtsus ja vastavalt ka autorite tähelepanu nendele.

Selliseks käsitluseks on 1932. a. ilmunud M. Libliku artikkel,³⁷ mille ülesandeks on tutvustada omaaegset Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi. Loetledes Tartu Ülikooli Raamatukogu 16 kataloogi, nimetab ta nende hulgas ka n.-ö. tsariaegse pärandi: 1) juurdekasvukataloog, 2) kohakataloog, 3) tähestikkataloog, 4) venekeelsete raamatute trükikataloog, 5) süstemaatiline kataloog, 9) dissertatsioonide ja programmide kataloogid, 10) ajakirjade kataloogidest ka 1907. a. trükikataloog, 11) käsikirjade ja kirjakogu kataloogid. Iga loetelus esineva kataloogi juures toob autor asjakohase kommentaari, mis lubas F. Puksool 1968. a. ilmunud artiklis³⁸ öelda, et ta ei peatu kataloogide küsimusel pikemalt, sest on olemas M. Libliku artikkel, mis käsitleb seda probleemi antud perioodil põhjalikumalt. Selles F. Puksoo artiklis on spetsiaalselt kataloogidele pühendatud osa, kus ta, vaadeldes raamatukoguvarade reevakueerimisest, mainib ka kataloogide reevakueerimist.³⁹ Sellele järgneb lühiülevaade revolutsiooni-eelse perioodi kataloogidest ja ka nende saatusest uutes tingimustes. Ta nimetab 16 osakonnaga süstemaatilist kohakataloogi, mille “kasutamine sadadesse küündivate all-osakondadega oli kujunenud väga keerukaks”, mistõttu “seda ei jätkatud”. Nimetab ka tähestikulist peakataloogi, mille sedelid A-st D-ni ei jõudnud evakuatsioonist tagasi, nii et 1923. aastaks need taastati. Ta ei jäta märkimata ka olulisemat trükikataloogi — venekeelsete raamatute oma koos selle juurde käivate hilisemate täiendustega. Ka süste-

³⁶ Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. Одесса, 1915. С. 64–75.

³⁷ Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1. Lk. 25–30; 1932. Nr. 2. Lk. 55–60.

³⁸ Puksoo, F. Tartu Ülikooli raamatukogu 1920. aastail // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1966. Vihik 1. Lk. 26–50. (TRÜ Toim.; 224.)

³⁹ *Ibid.*, lk. 40–42.

maatiline kaartkataloog leiab äramärkimist, sest see “oli ette nähtud üldsusele kasutamiseks ja selle tõttu olid leidnud kataloogikaardid koha II korruse keskruumi vägevas kartoteegis”. Kuid F. Puksoo sõnul kasutati 1920-ndail aastail seda kataloogi juba harvemini. Perioodikaväljaannete peegeldamisega seoses on artiklis mainimist leidnud ka 1907. a. trüki ilmunud perioodikaväljaannete nimestik, mille andmed autor arvab olevat pealiskaudsemad hiljem koostatud nimestikega võrreldes. Tähestikulise sedelkataloogi jätkamise otsusest 1920-ndatel aastatel kirjutab ka K. Noodla oma F. Puksoole pühendatud artiklis.⁴⁰

Kataloogide loomisele ja kataloogimisele Tartu Ülikooli Raamatukogus alates 20. saj. teisest aastakümnest on pühendatud kaks H. Riivese artiklit, kus on vaatluse all mainitud problemaatika Tartu Ülikooli Raamatukogus a. 1920–1940 ja peale Teist maailmasõda. Käsitledes hilisemaid Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi ajaloo perioode, puudutavad nad käesoleva magistritöö teemaga seonduvat niivõrd, kuivõrd 19. saj. ja 20. saj. algusest pärit kataloogid säilitasid oma osatähtsuse ka hilisematel perioodidel.

Kataloogisüsteemi arengut sõdadevahelisel perioodil analüüsib H. Riives nendele aastakümnetele pühendatud põhjalikus artiklis.⁴¹ Ta mainib raamatukogu suuremaid katalooge, mida uutes tingimustes otsustati edasi pidada — tähestikuline üldkataloog sedelitel, dissertatsioonide kataloogid — ja ka neid, millega töid ei jätkatud, — süstemaatiline kohakataloog ja süstemaatiline kaartkataloog. Sõjajärgsele kataloogisüsteemi arengule pühendatud artiklis⁴² puudutab ta edasi kasutusel olnud vanu katalooge, mis ka veel siis säilitasid oma osatähtsuse kataloogisüsteemis — tähestikuline sedelkataloog, venekeelse kirjanduse trükikataloog, süstemaatiline kaartkataloog. Vastavalt oma teemale vaatleb ta aga põhiliselt alates 1940-ndate aastate teisest poolest toimunud töid kataloogidega ja kataloogisüsteemi muudatusi sel ajal.

Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvatele eri ajastute kataloogidele pööravad tähelepanu ka 1966. a. ilmunud raamatukogu tutvustavad väljaanded.⁴³ Nimetamise tasemel on seal toodud ka 19. saj. ja 20. saj. algusest pärinevad kataloogid, mis leidsid sel ajal veel kasutamist. Need on tähestikuline peakataloog sedelitel, dissertatsioonide tähestikulised sedelkataloogid, venekeelsete raamatute trükikataloog, selle täiendused ja süstemaatiline kaartkataloog.

1988. aasta kataloogisüsteemi seisu fikseerib aga Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi juht,⁴⁴ mis vastavalt oma ülesandele loetleb ka selle väljaandmise ajaks kataloogisüsteemis oma koha säilitanud 19. saj. ja 20. saj. algusest pärinevaid katalooge — venekeelse kirjanduse trükikataloog, venekeelse kirjanduse sedelkataloog, tähestiku-

⁴⁰ Noodla, K. Friedrich Puksoo elu ja töö // Friedrich Puksoo 1890–1969. Tartu, 1990. Lk. 16.

⁴¹ Riives, H. Kataloogimine ja kataloogid // Raamatukogu töid. Tartu, 1990. Vihik 8. Lk. 72–89. (TRÜ Toim.; 910.)

⁴² Riives, H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine // Teadusliku raamatukogu töid. Tartu, 1977. Vihik 5. Lk. 57–66. (TRÜ Toim.; 423.)

⁴³ Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu : Teatmik. Tartu, 1966. 81 lk.; Научная Библиотека Тартуского государственного университета : Справочник. Тарту, 1966. 62 c.

⁴⁴ TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. 36 lk.

line sedelkataloog (ladina šrift), süstemaatiline kaartkataloog, dissertatsioonide sedelkataloogid, akadeemiliste kirjade ja koolikirjade kataloogid, Morgensterni memoriaalkogu trükikataloog, manuskriptide kogu kataloogid ja F. L. Schardiuse autograafide kogu kataloog. Kataloogisüsteemi juhis toodud 117-st kataloogist pärineb 19. saj. ja 20. saj. algusest 12 (~10%), mis kinnitab nende vanade kataloogide tähtsust ka kaasajal. Kataloogisüsteemi juhi omamoodi varasemate katsetena võiks vaadelda kahte üliõpilastööd, mis nimetamise ja lühiseloostuse tasemel fikseerivad tolleaegse Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi seisuga 19. saj. ja 20. saj. algusest pärit kataloogide osa selles.⁴⁵

Tartu Ülikooli Raamatukogu memoriaalkogudele ja nende kataloogidele pühendatud käsitlused

Memoriaalkogude kataloogide juurde on pöördutud tavaliselt seoses vastava memoriaalkogu uurimisega.

19. saj. esimeste aastakümnete jooksul Tartu Ülikooli Raamatukokku saabunud memoriaalkogude katalooge on puudutanud oma käsitluses 1802–1839. aasta kohta E. Vigel. Rääkides raamatukogule tehtud annetustest, mainib ta koos nendega saabunud katalooge. Analüüsides Aleksandrovi kogu koosseisu, kirjeldab ta selle kogu kataloogi, osutades, et see kujutab endast osa Marmorpalees asunud raamatukogu kataloogist.⁴⁶ Prof. F. Giese raamatukoguga seoses mainib ta, et koos sellega saabus raamatukokku omaniku enda poolt koostatud kataloog.⁴⁷ Aleksandrovi, Giese ning hiljem saabunud Klinger ja Morgensterni memoriaalkogust on juttu J. V. Petuhhovi koostatud Tartu Ülikooli ajaloo teise perioodi käsitluses,⁴⁸ kuid kataloogidest leiab seal mainimist ainult Morgensterni kogu käsikirjaline kataloog⁴⁹ (trükikataloog ei olnud siis veel ilmunud). Memoriaalkogud on loetletud koguteose “Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929” raamatukogule pühendatud osas, kus on märgitud, et kuigi neil on oma kataloogid, on nad üldalustel avatud ka teistes raamatukogu kataloogides,⁵⁰ mis ongi põhjuseks, et hilisemates Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogide käsitlustes nendel enamasti ei peatuta ja Tartu Ülikooli Raamatukogu 1988. a. kataloogisüsteemi juhis on mainitud vaid Morgensterni ja Neustrojevi kogu trükikatalooge ja Schardiuse autograafide kollektsiooni kataloogi.

Memoriaalkogude iseseisvates käsitlustes on veel eraldi vaadeldud nende kogude katalooge.

⁴⁵ Kudu, E. Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu fondide paigutus ja kataloogide süsteem : seminaritöö. [Tartu], 1948. 20 lk. (Käsikiri TÜR-is: 483407.); Münz, H. Tartu Riikliku Ülikooli Pearaamatukogu kataloogide süsteem : kursusetöö. Tartu, 1956. 54 lk. (Käsikiri TÜR-is: 483500.)

⁴⁶ Vigel, E., lk. 58–66.

⁴⁷ *Ibid.*, lk. 66–68.

⁴⁸ Петухов Е. В. Т. I. С. 471–472.

⁴⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485a, 550 l. : Systematischer Standortskatalog der Bibliothek von K. Morgenstern.

⁵⁰ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. Lk. 324. (TÜ Toim.; C 10.)

N. Vorobjova mainib Aleksandrovi kogu käsitlevates uurimustes nimetatud kogu käsi-
kirjalise kataloogi saabumise koos koguga 1832. a. ja ka tööd koguga selle abil.⁵¹

K. Taali artiklis Gustav Bergmanni kogust on juttu ka selle kataloogidest.⁵² Autor
peatub 1837. a. saabunud ja omaniku poja B. F. B. Bergmanni poolt koostatud käsi-
kirjalisel kataloogil, mida Tartu Ülikooli Raamatukogus kasutati kuni 1892.–1894.
aastani, mil toimus Bergmanni kogu memoriaalkoguks vormistamine ja uue, juba
Bergmanni memoriaalkogu süstemaatilise kataloogi loomine.

1852. a. Tartu Ülikooli Raamatukokku üle antud prof. K. Morgensterni memoriaalkogu
katalooge käsitleb sellele kogule pühendatud artiklis K. Schmidt.⁵³ Seal on kirjeldatud
nii Morgensterni tööd tema erakogu süstemaatilise kohakataloogi kallal, mis kahjuks jäi
lõpetamata, kui ka tema õpilase ja kauaaegse kolleegi E. Andersi tööd memoriaalkogu
trükikataloogi ettevalmistamisel.

F. Puksoo lühiartikkel B. Cordtist on pühendatud temale kui Tartu Ülikooli Raamatu-
kogu töötajale a. 1883–1894. B. Cordt oli a. 1888–1894 Tartu Ülikooli Raamatukogu
raamatukoguhoidja abi, 1894. a. viidi ta Kiievi õpperingkonna kuraatori ettepanekul
Kiievi Ülikooli raamatukoguhoidja kohale ja sealt peale oli tema tegevus seotud Kiievi
Ülikooli ja teiste Ukraina teadusraamatukogudega.⁵⁴ Antud artikkel, mis suures osas
koosneb B. Cordti avaldatud tööde pealkirjade loetelust, nimetab muu hulgas, sellel küll
pikemalt peatumata, De la Gardie perekonnaarhiivi Tartu Ülikooli Raamatukogus asuva
osa kohta käiva B. Cordti publikatsiooni, mis tegelikult kujutab endast nimeregistriga
varustatud süstemaatilist kohakataloogi.

1904. a. Tartu Ülikooli Raamatukogule üle antud bibliograafi, bibliofiili ja ühiskonna-
tegelase A. N. Neustrojevi memoriaalkogu on spetsiaalselt uurinud L. Urba.⁵⁵ Kogu
saatuse ja koosseisu kõrval käsitleb ta ka koos koguga raamatukokku saabunud
kollektсионääri tütre J. A. Neustrojeva koostatud trükikataloogi, märkides selle origi-
naalset ülesehitust (teose tiitellehe pildi andmete, mitte autorite tähestikjärjestus),
kataloogi juurde kuuluvat käsikirjalist lisa ja peale selle veel nimetatud kogu
kohakataloogi.⁵⁶

⁵¹ Vorobjova, N. P. K. Aleksandrovi raamatukogu // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teadus-
konverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16–17 VI 1982 : ettekannete teesid. Tartu,
1982. Lk. 30–32; Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse : Näitus Tartu Ülikooli Raamatu-
kogus, detsember 1995–märts 1996 / Näitus ja kataloog N. Vorobjova. Tartu, 1995. Lk. 36.

⁵² Taal, K. Gustav Bergmann ja tema memoriaalkogu // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid.
Tartu, 1999. Vihik 11. Lk. 108–116.

⁵³ Schmidt, K. Karl Morgenstern und seine Privatbibliothek // Bibliothek. Forschung und
Praxis. 1994. Nr. 3. S. 384–387.

⁵⁴ Puksoo, F. Benjamin Cordt'i tegevusest // Ajalooline Ajakiri. 1940. Nr. 2. Lk 120.

⁵⁵ Urba, L. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // TRÜ Tea-
dusliku Raamatukogu 3. teaduskonverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1968. Lk. 6–8.

⁵⁶ Urba, L. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // TRÜ
Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1969. Vihik 2. Lk. 149–150. (TRÜ Toim.; 248.)

Arvestades memoriaalkogude tähtsust Tartu Ülikooli Raamatukogu kogude kujunemisel, väärisksid nad koos nende juurde kuuluvate kataloogidega eraldi, süvendatud uurimust.

Eespool vaadeldud uurimuste analüüsist selgub, et käesolevas magistritöös vaadeldud perioodi kohta on spetsiaalselt traditsioonilistele infootsisüsteemidele pühendatud vaid üksikud käsitlused, mis kas ei haara kogu perioodi tervikuna või piirduvad ainult mõne eri aspekti käsitlusega. Seega näeme, et kuigi praktiliselt ükski Tartu Ülikooli Raamatukogu vastava perioodi käsitlus ei lähe kataloogidest mööda, piirduakse tavaliselt siiski, üksikud erandid välja arvatud, ainult nende loetlemise ja lühiseloolumustusega, ilma neid põhjalikumalt uurimata.

Traditsiooniliste infootsisüsteemide kujunemine Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. saj. – 20. saj. algul (Kokkuvõte)

1802. a. taasavatud Tartu Ülikooli vastloodud raamatukogus kaasnes kogude kujundamisega paralleelselt nende avamine, mis viis kataloogisüsteemi väljakujundamiseni vaadeldava perioodi lõpuks. 19. saj. algul aga ei olnud Tartu Ülikooli Raamatukogu ainus, kes seisis taoliste probleemide lahendamise ees. Peab arvestama, et antud arengu taustaks oli hariduspoliitika aktiveerumine Venemaal 19. saj. algul ja Aleksander I valitsemise algusaastate haridusreformid. See väljendus muu hulgas ka õpperingkondade loomises, kus juhtivat osa pidid etendama ülikoolid — kas vanad (Vilnius — 1579, Moskva — 1755), taasavatud (Tartu — 1632, 1802) või vastloodud (Kaasan — 1804, Harkov — 1805) — koos nende tegevust tagavate institutsioonidega, sealhulgas ka raamatukogudega, kus pöörati suurt tähelepanu organisatsioonilistele küsimustele, kogude arendamisele ja nende avamisele, mitmesugustele kataloogimisprobleemidele.

19. sajandi alguses pani kataloogisüsteemi arengule Tartu Ülikooli Raamatukogus aluse kogude kujunemine, kasv ja areng vastavalt 1802. aastal taasavatud Tartu Ülikooli õppe- ja teadustöö vajadustele. Kogude aktiivne komplekteerimine raamatukogu tegevuse esimestest aastatest alates tõi peatselt päevakorda nende avamise ja kättesaadavaks tegemise kataloogide kaudu.

Tähestikulise kataloogi probleem tõstatus Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. saj. esimesel poolel korduvalt. Antud perioodi kohta seni koostatud uurimustes ei ole seda küsimust vaadeldud. Tartu Ülikooli Raamatukogu puudutavatest arhiiviallikatest selgub, et 1807. a-ks oli raamatukogus olemas üldine alfabeetiline kataloog (arvatavasti on mõeldud "*Alphabetisches Verzeichnis der in der Universitätsbibliothek befindlichen Bücher*" (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 537, 187 l.) mis ei sisalda kohaviitu) (kat. 1*). Nendest samadest märkustest selgub, et seda peeti ebapiisavaks ning ülikooli õppe- ja teadustöö vajaduste rahuldamiseks vajati kogude avamist just teadusalade järgi, mille saavutamine oligi seotud süstemaatilise kataloogi loomisega (I, 187–188**).

* Vt. lisa 3, tabelis kataloogi nr. 1 jne.

** Vt lisa 1, publikatsioon nr. I, lk. 187–188 jne.

Süsteemaatilise kataloogi loomine Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. saj. algul oli aga otseses seoses kogude paigutussüsteemiga. Raamatukogu juhtkonna poolt oli selleks valitud Jenas 1783. a. trükivalgust näinud Christian Gotfried Schützi, Christian Wilhelm Hufelandi poolt välja töötatud ning hiljem Johann Samuel Erschi poolt jätkatud bibliograafiline klassifikatsioon “Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790” koos sellele järgnenud väljaannetega. Tartu Ülikooli Raamatukogus oli see kasutusel juba vähemalt 1805. a. mais, mil raamatukogu direktor K. Morgenstern, iseloomustades raamatukogus olevat kirjandust erialade kaupa, märgib, et “ülalmainitud raamatukogualad oma paljude alljaotustega on tehtud härra õuenõunik Schützi praktilise ja eeskujulikult kasutamiskõlbliku jaotuse järgi, mille aluseks on olnud “*Repertorium der Allgemeinen Literaturzeitung*””. Kataloogi vormistamise põhitöö on aga tehtud a. 1807–1815, pärast raamatukogu kolimist Toomemäele n.-ö. “uude majja” — Toomkiriku varemetesse väljaehitatud kooriossa. Töö käigus on jälgitud just paigutussüsteemi: raamatud järjestati spetsiaalselt kataloogi sissekandmiseks. Ka raamatukogu aruandeid koostatakse antud klassifikatsiooni põhjal:

I	Wissenschaftskunde	Teaduslugu
II	Philologie	Filoloogia
III	Theologie	Teoloogia
IV	Jurisprudenz	Õigusteadus
V	Arzneygelehrtheit	Arstiteadus
VI	Philosophie	Filosoofia
VII	Paedagogik	Pedagoogika
VIII	Staatswissenschaft	Riigiteadus (poliitika)
IX	Kriegswissenschaft	Sõjateadus
X	Naturkunde	Loodusteadus
XI	Gewerbskunde	Tööstus (ka käsitöö, tehnika, põllumajandus)
XII	Mathematik	Matemaatika
XIII	Geographie und Geschichte	Geograafia ja ajalugu
XIV	Schöne Künste	Kaunid kunstid (kunstiteadus, ilukirjandus)
XV	Literargeschichte	Kirjandusteadus (ka raamatukogundus)
XVI	Vermischte Schriften	Varia (näit. ajakirjad)

Juba töö alguses ilmnes vajadus täpsema liigituse järele — XIII osakond: geograafia ja ajalugu — jaotati: XIII^a – geograafia, XIII^b – ajalugu (II, 108–109).

See süstemaatiline kohakataloog jäi 19. saj. esimesel poolel raamatukogu põhikataloogiks (kat. 2). Süstemaatiline oma ülesehituse poolest oli ka 19. saj. kolmel esimesel aastakümnel peetud venekeelsete raamatute nimestik (kat. 5), milles kasutati sama liigitussüsteemi ja mida, arvatavasti, 1822. a. nimetatigi venekeelsete raamatute erikataloogiks (I, 189).

Kogude süstemaatilise, sisulise avamise põhimõtte domineerimist tollal kinnitavad sellest perioodist säilinud Giese (kat. 7), Bergmanni (kat. 11, 12), Klingereri (kat. 9, 10), Morgensterni (kat. 17, 18) ja Aleksandrovi (kat. 8) memoriaalkogu kataloog, kus kõikides kasutatakse kirjanduse sisust tulenevat süsteemi (näit. Aleksandrovi kogu puhul õigusteadus ja selle alljaotused) (I, 190).

Süsteatiseerimise vaimust oli kantud kogu 19. saj. teadus, ei pea siis imeks panema, et teaduskirjandusele läheneti sama moodi nagu uurimisobjektidelegi, millest need raamatud olid kirjutatud.

Oma vormilt olid Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. saj. esimese poole kataloogid käsikirjalised raamatkataloogid (kat. 2, 6).

Tartu Ülikooli Raamatukogus kerkis aga peale süstemaatilise kataloogi valmimist päevakorda trükikataloogi väljaandmine. Trükitud raamatukogukataloogid olid 19. saj. laialt levinud Saksamaa raamatukogudes ja ka Tartu Ülikooli Raamatukogus on 19. sajandil mitmel korral kavatsatud oma trükikataloogi avaldada, mis siiski tööjõu ja rahaliste vahendite nappuse tõttu jäigi lõpuks raamatukogu põhikogu osas realiseerimata. Juba 1819. a. arvatakse, et esialgu piisaks, kui varustada süstemaatiline kataloog tähestikulise registriga. Ja 1822. aastal tulebki raamatukogu poolt ettepanek koostada tähestikuline nimeregister igale süstemaatilise kataloogi köitele viitega köite ja lehekülje numbrile, kus antud väljaande kirje asub. Ettepanekut arutatakse, see läheb läbi ja järgnevate aastate asjaajamisdokumentatsioonis ja aruandluses võib jälgida, kui vaevaliselt see töö edasi liikus. Olukorra jälgimise teeb keerulisemaks ka 19. saj. esimese poole raamatukogundusliku terminoloogia ebastabiilsus — nagu eespool mainitud ettepanekust nähtub, on sisuliselt tegemist süstemaatilise kataloogi juurde kuuluva tähestikulise nimeregistriga, aruannetes ja asjaajamises aga mainitakse kord raamatukogu tähestikulise registri edenemist (*über den Fortgang des alphabetischen Registers der Bibliothek*), raamatukogu tähestikulist nominaalregistrit (*alphabetisches Nominalregister der Bibliothek*), käsitöönduse nominaalkataloogi koostamist (*über den ... angefertigten Nominal-Catalog der Gewerbkunde*), edusamme nominaalkataloogi koostamisel (*über die Fortschritte in Anfertigung der Nominal-Cataloge*). Need registrid pididki asendama tähestikulist kataloogi (I, 192).

Valminud nimeregister leevendas mõneks ajaks süstemaatilise kataloogi kasutamise keerukust ja kuni 1838. aastani kordus aastaaruandes "*Beitrag der Universitätsbibliothek zum Generalbericht der Universität für die Jahre ...*" aastast aastasse kataloogide osas suhteliselt standardne tekst tööst süstemaatilise kataloogiga, selle juurde kuuluva tähestikulise nimeregistri ja aktsessioonikataloogiga. Alates 1839. aastast, juba raamatukogu sekretäri E. Andersi allkirjutatud aruannetes (prof. K. Morgenstern oli direktori ametis kuni 1839. aastani), lisandub sellele standardsele tekstile uus fraas "samal ajal käis töö kogu ülikooliraamatukogu hõlmava täieliku tähestikulise kataloogiga", mis jääb korduma ka 1840-ndate aastate aruannetes.

Eespool viidatud aruannetes mainitud täielik tähestikuline kataloog valmis alljärgnevalt. C. G. Kayseri "*Vollständiges Bücher-Lexicon*" (Leipzig, 1834–1835), kus oli bibliografeeritud 1750.–1832 a. Saksamaal ja selle naabermaades ilmunud raamatud, täiendati Tartus leidunud raamatute kohaviitadega ja puhaste vahelehtedega, kuhu kanti sisse nimetatud bibliograafias puuduvad, aga Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvad raamatud (kat. 13). Seda tööd tegid 1839. aastast raamatukogu ajutine töötaja Wilhelm Thrämer ja 1848. aastast prof. Heinrich Mercklin. Lõppjärku jõuti 1851. aastaks, mil tõsisest kavatsusest kataloogi trüki välja anda annab tunnistust asjaolu, et läbi-rääkimistel Laakmanni trükikojaga olid tehtud täpsed arvestused raamatu formaadi,

šrifti ja paberi kohta. Kuid ka seekord jäi trükikataloog avaldamata. Hilisemast kirjavahetusest rektoriga selgub, et tööd kataloogiga siiski jätkati 1852. a. lõpuni, mil lõplikult selgus, et selles vormis ("2 köidetud raamatut") on võimatu avada 50 aasta jooksul kasvanud kogusid ja tähestikulise peakataloogi pidamine sellisena muutub teostamatuks (I, 193–194).

Kogude seis Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. saj. keskpaiku jäi trükikataloogi paindumatus vormis fikseerimata ja põhikataloogi funktsiooni säilitas juba sajandi algusest pärinev käsikirjaline süstemaatiline raamatkataloog. Just trükikataloogi vormi jäikus, võimatus seal operatiivselt tulmeid kajastada, võiski olla üks (kindlasti ainult üks paljudest) põhjustest, miks ka see trükikataloogi avaldamise katse jäi realiseerimata ja raamatukogu kataloogisüsteemi arengus algas uus etapp, kus hakati kasutama just paindlikku, lahtistel sedelitel tähestikulise kataloogi vormi.

19. saj. keskel Tartu Ülikooli Raamatukogus alanud kataloogisüsteemi arengu uuel etapil koostati tähestikulised sedelkataloogid nii raamatute, perioodika kui ka akadeemiliste trükiste jaoks (kat. 14, 15, 16, 19).

Tähestikulise peakataloogi koostamist sedelitel alustati 1853. a. jaanuaris, kasutades Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu kogemust (V, 92). Sedelkataloogi vorm (22x18 cm) oli mugav ning tulmeid sai operatiivselt ja kergelt kajastada. Sellegi kataloogi koostamine oli töömahukas ja võttis terve rea aastaid, kestes kuni 1857. aastani, millele järgnes juba tulmete kataloogimine ja töö kataloogidega. Kataloogi sedelitele kanti teoste kirjed ja kohaviidad (viimased võeti senisest süstemaatilisest kohakataloogist), sedelid järjestati preisi järjestusreeglite järgi. Kataloogi suhteliselt kiirel valmimisel, võrreldes eelmiste katsetega, kasutati arvatavasti ära ka senine C. G. Kayseri leksikoni põhjal tehtud trükikataloogi ettevalmistustöö (peale arhiivimaterjalides leiduva kirjavahetuse selles küsimuses ei olegi peaaegu midagi säilinud). Rahataotlusi selle töö tarvis esitati väga aktiivselt ja ka tulemuslikult, mis on seletatav asjaoluga, et ülikooli juhtkonna enda poolt oli ilmnenu rahulolematust kataloogisüsteemiga.

Tähestikuline peakataloog sedelitel peegeldas raamatuid, perioodikat ja Morgensterni memoriaalkogu. Seega erinevalt süstemaatilisest kohakataloogist, mis oli koguga ranges seoses nii paigutussüsteemi kui ka koostise poolest, hõlmas tähestikkataloog juba mitut kogu ja oli täiesti iseseisev oma ülesehituse poolest (III, 12–13). Et antud kataloogi näol on saavutatud tolle ajastu kogude avamise õnnestunud lahendus, leiab kinnitust selles, et tööd temaga jätkatakse tänapäevalgi ja ta on säilitanud oma peakataloogi funktsioonid (nüüd küll kuni 1944. aastani ladina šriftis ilmunud võõrkeelse kirjanduse osas).

Ka tähestikulise peakataloogi kõrval loodud dissertatsioonide ja teeside ning akadeemiliste jätkväljaannete tähestikulised sedelkataloogid on neis avatavatest kogudest sõltumatud oma ülesehituse poolest — nad ei jälgi akadeemiliste trükiste kogu paigutussüsteemi, vaid alluvad omaenda infootsi põhimõttele. Akadeemilisi trükiseid avati mitmes sedelkataloogis (sedeli suurus 18x11 cm). Dissertatsioonide sedelkataloog hõlmas veel dissertatsioonide teese, mitmesuguseid teadusliku sisuga köitmata brošüüre, separeate. Akadeemiliste jätkväljaannete sedelkataloogid (akadeemiliste ja koolikirjade sedelkataloog) sisaldasid loengukavu, programme, aruandeid, isikkoosseisude nimestikke, teadusasutuste ametlikke materjale, näit. eeskirju, professorite biograafiaid,

nekroloogide kogumikke, professorite teaduslike ja tähtpäevakõnede kogumikke (üksikkõned paigutati dissertatsioonide kataloogi). Akadeemiliste trükiste kataloogid valmisid aastatel 1846–1856. Neis nagu peakataloogiski on järjestuses kasutatud preisi järjestusreegleid. Nemadki on säilitanud oma tähtsuse Tartu Ülikooli Raamatukogu 20. sajandi kataloogisüsteemis.

19. saj. keskel ilmnebki Tartu Ülikooli Raamatukogus kataloogide ja kogude vahekorras tõeline murrang, kus kataloogid järjest rohkem hakkavad end kogudest n.-ö. lahti rebima: avades küll kogu sisu, ei sõltu nad enam üksikust eraldi võetud kogust ei oma haarde ega ülesehituse poolest (III, 13). Seda tendentsi kinnitab veel rohkem uue süstemaatilise kaartkataloogi (*Systematischer Zettelkatalog*) loomine (kat. 22).

Uute tähestikuliste sedelkataloogide kõrval säilis vajadus ka süstemaatilise kataloogi järele, mis vastaks tolle aja teaduse arengutasemele ja õppetöö vajadustele. Vana süstemaatiline kohakataloog jäi oma 18. sajandist pärit liigitusskeemiga ajastu nõuetest juba lootusetult maha. Nii võetigi raamatukogukomisjoni poolt 1868. a. päevakorda teaduse arengu nõuetele vastava süstemaatilise kataloogi loomine (VI, VII). Aeganõudev ja keeruline töö, nagu kataloogitöö ikka, kestis 1873. aastani. Sellel perioodil arutati aktiivselt nii uue süstemaatilise kataloogi vormi, selle liigitusskeemi kui ka üldkujundust. Intensiivse mõttevahetuse tulemusena, mille algatas E. Anders ja kus osalesid nii tema mantlipärija Hugo Kapp kui ka raamatukogu direktor prof. Karl Heinrich Johann Paucker ning usuteaduskonna esindaja raamatukogukomisjonis prof. T. A. Harnack, otsustati kaartkataloogi kasuks (kaardi suurus 3,8x2,75 tolli) ja töötati välja spetsiaalne, ainult selles kataloogis kasutusel olev liigitusskeem.

Raamatukogutöötajate ja teaduskondade esindajate poolt loodud uue süstemaatilise kataloogi liigitusskeem oma lõplikul kujul avaldati lugejatele kataloogi valmimise järel 1873. a. väljaandes "*Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek*":

I	Allgemeine Wissenschafts- und Bücherkunde	Üldine teaduslugu ja raamatuteadus
II	Theologie	Teoloogia
III	Rechtswissenschaft	Õigusteadus
IV	Staatswissenschaft und Statistik	Poliitilised teadused ja statistika
V	Geschichte und Hilfswissenschaften derselben	Ajalugu ja ajaloo abiteadused
VI	Länder- und Völkerkunde	Geograafia ja etnograafia
VII	Sprache und Literatur	Keel ja kirjandus
VIII	Philosophie und Pädagogik	Filosoofia ja pedagoogika
IX	Aesthetik und Kunst	Esteetika ja kunst
X	Mathematik und Astronomie	Matemaatika ja astronoomia
XI	Naturwissenschaft	Loodusteadus
	A. Im Allgemeinen	A. Üldiselt
	B. Physik	B. Füüsika
	C. Chemie	C. Keemia
	D. Geologie	D. Geoloogia
	E. Botanik	G. Botaanika
	F. Zoologie	F. Zooloogia
XII	Anatomie und Physiologie	Anatoomia ja füsioloogia
XIII	Medizin	Arstiteadus
XIV	Gewerbkunde	Tehnoloogia (tehnikateadused ja tööstus)
XV	Kriegswissenschaft	Sõjateadus

See skeem erineb tunduvalt eelmise süstemaatilise kohakataloogi omast, kuid kogude paigutusel hoidlas jäädi endiselt Schütz-Hufeland-Erschi süsteemi juurde. Uue kataloogi jaoks välja töötatud teaduste arengutaset arvestav ja konkreetsemalt kindlate teadusaladega seotud klassifikatsioon võimaldas tunduvalt kaasajastada Tartu Ülikooli Raamatukogu kogude sisulist avamist (II, 110–112). Kogude ja kataloogide vahekorra seisukohalt kinnitab uus süstemaatiline kataloog veel kord uut tendentsi kataloogide ja kogude arengus: see ei järgi kogu paigutust, vaid põhineb täiesti autonoomsel, just tema jaoks loodud infootsipõhimõttel, omaenda liigitussüsteemil. See ei ole ka ainult ühe koguga seotud — peale põhikogu kajastab veel Morgensterni memoriaalkogu ja akadeemiliste trükiste kogu, kuid väitekirjad olid antud kataloogis avatud vaid osaliselt.

Et süstemaatiline kataloog oli loodud kogude paigutusest sõltumatu klassifikatsiooni alusel, hõlbustas see tema edasist täiendamist, teaduse ja ühiskonna arenguga sammu pidamist liigitusskeemi edasiarendamisel.

Tema edasisest täiustamisest annab tunnistust süstemaatilise kataloogi liigitusskeemi 1873. a. väljaande säilinud tööeksemplar, mille vahele köidetud lehtedel leidub rohkesti Wolfgang Schlüteri (1882. aastast raamatukoguhoidja abi, 1888. aastast raamatukoguhoidja) käsikirjalisi täiendusi. Süstemaatilise kataloogi liigitusskeemi venekeelne trüki-variantki (ilm. 1900) kõneleb ilmekalt sajandivahetuseks tehtud pidevast tööst liigitusskeemi väljaarendamisel.

Võrreldes 1873. a. saksakeelse väljaandega, on seal alljaotusi detailiseeritud, rubriikide pealkirju täpsustatud, kogudes sisalduva kirjanduse põhjal sisse toodud uusi teaduse ja ühiskonna arengu probleeme (näit. tööliküsimus, naisküsimus). Nii rakendati ellu raamatukogu direktori prof. Jevgeni Šmurlo ettepanek “välja anda mitte lihtsalt täpne tõlge, vaid viia sisse need muudatused, mis olid praktikast tingitud”. Väljaande ilmumine hõlbustas suuresti kogude kasutamist, kirjanduse kättesaamist ja leidis tunnistust ka tolleaegses raamatukogunduslikus erialakirjanduses. Odessa ülikooli raamatukoguhoidja P. S. Šesterikov, kes on 1913. a. lähemalt tutvunud raamatukogude töökorraldusega Venemaa suuremates raamatukogudes, sealhulgas ka Tartu Ülikooli Raamatukogus, hindas kõrgelt viimase töökogemust ja märkis ära selle süstemaatilise kataloogi olulisust lugejatele kogude kasutamise seisukohalt.

Süstemaatilise kataloogi asetamine nii tähtsale kohale teenindusprotsessis on seletatav ehk sellega, et raamatukogu kasutamiseeskirjade kolmanda punkti järgi oli ligipääs tähestikulisele peakataloogile lubatud ainult õppejõududele (I, 202–203). Samas aga selleks ajaks, kui koostati see teenindusprotsessi kirjeldus, oli trüki ilmunud ka venekeelsete raamatute tähestikuline kataloog, mida antud kirjelduses mainitud ei ole. Selle põhjuseks võiks olla ka see, et just süstemaatiline kataloog pakkus kirjandust kõikides keeltes ja olenemata ilmumisaastast, samas kui tähestikuline trükikataloog fikseeris venekeelse kirjanduse olemasolu raamatukogus seisuga 31. detsember 1908 ja uuemaid raamatuid pidi otsima mujalt (kat. 38). Kataloogis kasutati preisi järjestusreegleid. See kataloog pidi kaasa aitama kogude tollal kõige kasutatavama osa kättesaamisele.

Venekeelsete raamatute trükikataloogi püüti ka jätkata, ülikooli toimetistes avaldati hiljem saabunud kirjanduse nimestikke (alates 1911. aastast saabunud raamatud). Lisaks

avaldati trükis ka tähestikulist nimeregistrit. 1908.–1911. aastal saabunud kirjanduse kohta jäi nimestik aga avaldamata.

Vajadus oli ka perioodikaväljaannete kataloogi järele. Selle loomise katsed pärinevad juba 19. sajandist (kat. 23, 28, 29). Vahetult enne venekeelsete raamatute trükikataloogi ilmus 1907. a. trükist perioodikaväljaannete tähestikuline nimestik, mis kajastas ülikooli raamatukogu kõiki perioodikaväljaandeid, kaasa arvatud kõik need, mis asusid ülikooli allasutustes (kat. 34).

Huvitav on märkida, et samasuguse arengu käsikirjalistest raamatkataloogidest trükikataloogideni tegi märksa kiiremini, vähem kui pooleteise aastakümne jooksul 20. saj. algul läbi ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu, millele peakogu oli eeskujuks (VIII, IX).

Seega näeme, et trükikatalooge avaldati sajandi alguses väga aktiivselt. Kataloogimistööde keerulisusele viidates taotleti ülikoolilt ka koosseisude suurendamist. Kavandati ka ladina šriftis võõrkeelse kirjanduse trükikataloogi avaldamist, kuid rahapuudusel kavatsustest kaugemale ei jõutud.

Omamoodi kokkuvõtvaks dokumendiks selle perioodi kohta võiks pidada Karl Weltmanni omaaegset kataloogide loetelu. Nimelt on 16. aprillist 1920 säilinud tema poolt koostatud nimekiri raamatukogus leiduvatest kataloogidest "*Verzeichnis der in der Dorpater Universitäts-Bibliothek befindlichen Kataloge*". Nimekiri on seda tähtsam, et on tehtud perioodil, mil raamatukogutööd hakati organiseerima uutel alustel, kataloogisüsteemis toimus järjekordne murrang — hakati looma hoopis uusi, uutel alustel põhinevaid katalooge — ja oluline oli fikseerida lähtekoht, millest uuel etapil kataloogisüsteemiga tööd jätkata.

K. Weltmanni nimekiri esitab 20 erineva mahu ja ulatusega traditsioonilist infootsisüsteemi. Seal on nimetatud nii kõiki kogusid hõlmavaid kõige suuremaid katalooge kui ka juba eespool nimetatud memoriaalkogude katalooge, mis on suures osas säilinud tänapäevani. Imestusega näeme, et selles on puudu tähestikuline peakataloog sedelitel (nn. G₁), mida saab vist põhjendada asjaoluga, et kataloog ei olnud veel Venemaalt Tartusse reevakueeritud. Nimekirjas on toodud needki traditsioonilised infootsisüsteemid, mis tänapäevani säilinud ei ole — nende funktsioonid kandusid uutele kataloogidele. Üldkataloogide kõrval on Weltmanni nimestikus ka erinevatel alustel koostatud abikartoteegid, näit. direktori kabinetis säilitatavate luksusväljaannete kohta (kat. 31), mis olid sinna eraldatud juba K. Morgensterni ajal.

Kogu vaadeldud perioodi jooksul toimus Tartu Ülikooli Raamatukogus aktiivne töö kataloogidega — pidevalt on olnud päevakorras kas uue, kogusid uutmoodi avava kataloogi loomine või juba olemasolevate redigeerimine ja täiustamine. Nii loodi 19. sajandi I poolel süstemaatiline kohakataloog ühes tähestikulise nimeregistriga, sajandi keskel raamatute, akadeemiliste trükiste ja akadeemilise perioodika tähestikuline sedelkataloog, sajandi teisel poolel süstemaatiline kaartkataloog. Tähestikulise kataloogi loomise katsed 19. sajandi esimesel poolel piirdusid eelpool nimetatud nimeregistriga ega jõudnud ettevalmistustöödest kaugemale (C. G. Kayseri bibliograafia põhjal kavandatud kataloog). Realiseerimata jäi ka põhikogu trükikataloogi väljaandmine. 19. sa-

jandi jooksul nägid trükivalgust vaid Morgensterni (kat. 18) memoriaalkogu, osa De la Gardie arhiivi kataloogid (kat. 25, 26, 27), 1865.–1871. a. tulmete kataloog (kat. 21) ja kolm dublettide kataloogi (kat. 3, 4, 24). Kõik nad haarasid raamatukogu suhteliselt tagasihoidlikku osa. 20. sajandi alguses ilmusid trükis raamatukogu ja ülikooli allasutustes asuvate perioodikaväljaannete ja venekeelsete raamatute kataloog, mis kajastasid märkimisväärselt suuremat kogude osa. Kuid ka sellel perioodil, mil trükikataloogide avaldamine oleks nagu hõlpsam olnud, terve põhikogu trükikataloogi avaldamisest ainult räägitakse kui võimalikust ja vajalikust kavatsusest, realiseerimiseni aga ei jõuta. Iga kataloogi loomine vaadeldud perioodil on olnud omaette suur ettevõtmine. Selleks pidi taotlema eri summasid, nende kasutamise kohta aru andma, mille tõttu ülikooli mitmesaja-leheküljelistest arhiivitoimikutest on võimalik välja noppida raamatukogu-rektori-õpperingkonna vahelise sellealase kirjavahetuse jälgi. Sellele lisanduvad ka raamatukogu enda arhiivis talletatud materjalid ja napid trükis ilmunud dokumendid. Tänu kõigile neile dokumentidele saab aga siiski mõista ja hinnata selle taga seisnud inimeste, muidu otsekui iseenesest tehtud märkamatu tööd.

Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi arenedes ja täienes kogu vaadeldud perioodi jooksul on kataloogisüsteemi arengus märgata tendentsi, et uued, loodavad kataloogid on end n.-õ. lahti rebinud konkreetsetest kogudest. Iga üksiku kogu kasutamise ja hooldamise abivahendite asemele on tekkinud infootsisüsteemid, mis ei ole seotud teatud koguga, selle paigutuse ega kronoloogiliste piiridega, vaid peavad rahuldama eelkõige järjest keerulisemaks muutuva infootsingu vajadusi.

Tartu Ülikooli Raamatukogu 19 saj. ja 20. saj. alguse traditsioonilised infootsisüsteemid, mis on säilinud terviklike teaduse ja kultuurimälestisena, kumuleerivad endas oma ajastu väga olulist ja mitmetahulist osa ja väärivad spetsiaalset uurimist kui spetsiifilised teaduse ja ajaloo allikad (IV).

Igast ajastust jäävad oma ajalooallikad, sellele tüüpilised, igal ajastul on oma info-talletamise moodus, mis iseloomustab seda ühiskonda, kus antud informatsioon tekib ja levib. Arhiivimaterjalide, kataloogide endi ja neis avatud kogude kaudu saamegi süsteemi “ühiskond-informatsioon” ajalugu iseloomustavat ainet. Ka kaasaja infootsisüsteemide eripära on kergem mõista, kui vaadelda nende eelkäijate, kataloogide, just kogusid avavate infosüsteemide arengut, omadusi ja eripära.

L i s a d

1. Kaitsmisele esitatavate publikatsioonide bibliograafia

- I. Dubjeva, L. Kogude avamine kataloogides Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 1999. Vihik 11. Lk. 184–215.
- II. Dubjeva, L. Liigituse arenguloost Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995. Tartu, 1996. Lk. 107–112. (<http://www.utlib.ee/ee/Publikatsioonid/ettek.html#LJU> 27.03.98).
- III. Dubjeva, L. Käsikirjalistest kataloogidest elektronkataloogini : TÜR-i kogud ja kataloogid // Raamatukogu. 1998. Nr. 2. Lk. 11–13; Nr. 3. Lk. 19–20.
- IV. Dubjeva, L. Consealed Sources of the History of Sciences // Historiae Scientiarum Baltica '99 : Abstracts of XIXth Baltic Conference on the History of Science, Vilnius, January 15–17. Vilnius, 1999. P. 55–56.
- V. Дубьева Л. Связи библиотеки Тартуского университета с другими библиотеками России в 1802–1917 гг. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1985. Vihik 17. Lk. 90–100.
- VI. Дубьева Л. Проблема классификации наук и создание систематического каталога в Научной библиотеке Тартуского университета во второй половине XIX в. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1987. Vihik 19. Lk. 145–153.
- VII. Дубьева Л. Систематический карточный каталог библиотеки Тартуского университета во второй половине XIX — начале XX вв. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 11. teaduskonverents “Raamatukogu ajaloo küsimusi” : Ettekannete teesid. Tartu, 1987. Lk. 21–23.
- VIII. Dubjeva, L. Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu aastail 1899–1919 // Kleio. 1997. Nr. 4. Lk. 23–26.
- IX. Дубьева Л. Создание студенческой библиотеки историко-филологического факультета // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents “Raamatukogu ajaloo küsimusi”: Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 139–142.

2. Esinemised teaduskonverentsidel

1. Consealed Sources of the History of Sciences. — Ettekanne teaduskonverentsil “XIXth Baltic Conference on the History of Science “Historiae Scientiarum Baltica '99””. Vilnius, 1999.
2. Kataloogisüsteemi arengujooni Tartu Ülikooli Raamatukogus. — Ettekanne TÜR-i 17. teaduskonverentsil “Meie kogud. Eilsest tulevikku”. 1997.
3. Tartu Ülikooli Ajaloo-Keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu ja tema kataloogid. — Ettekanne TÜR-i 7. ajaloopäeval. 1991.
4. Tartu Ülikooli Raamatukogu sidemetest Venemaa raamatukogudega 19. saj. – 20. saj. algul. — Ettekanne TÜR-i 5. ajaloopäeval. 1988.
5. Систематический карточный каталог библиотеки Тартуского университета во второй половине XIX – начале XX вв. — Ettekanne TÜR-i 11. teaduskonverentsil. 1987.
6. Связи библиотеки Тартуского университета с другими библиотеками России в 1802–1917 гг. — Ettekanne TÜR-i ajaloomuuseumi teaduskonverentsil. 1985.
7. Создание студенческой библиотеки историко-филологического факультета. — Ettekanne TÜR-i 9. teaduskonverentsil. 1982.

3. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid 19. saj. – 20. saj. algul*

* Kataloogide kronoloogilisest järjestusest langevad välja ainult omavahel tihedalt seotud kataloogid (11–12, 17–18, 32–33).

Jrk. nr.	Kataloogi nimetus	Kataloogi vorm	Kataloogi loomise aastad	Kataloogi koostamise lõpetamine	Kajas- tatud kirjan- duse krono- loogili- sed piirid	Märkused
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.	Tähestikkataloog	Käskirjaline raamat-kataloog(?)	Enne 1807	?	?	Mainitud prof. Morgensterni kirjas 1807. a. (EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 71). Säilinud on <i>Alphabetisches Verzeichnis der in der Universitätsbibliothek befindlichen Bücher</i> (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 537, 187 l.), mis ei sisalda kohaviitu.
2.	<i>Systematischer Standortskatalog</i>	Käskirjaline raamat-kataloog	1805–1815	1918	–1918	Süstemaatiline kohakataloog, vastab põhikogu paigutussüsteemile. Liigitusskeem: <i>Auszug der encyclopädischen Tafel nach welcher das systematische Register angelegt worden ist // Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790</i> (Jena, 1793). Kataloog on varustatud tähestikulise nimeregistriga. (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 407, 20 l.; s. 408, 506 l.; s. 409, 654 l.; s. 410, 685 l.; s. 411, 41 l.; s. 412, 39 l.; s. 413, 365 l.; s. 414, 261 l.; s. 415, 118 l.; s. 416, 259 l.; s. 418, 48 l.; s. 419, 374 l.; s. 420, 272 l.; s. 421, 202 l.; s. 422, 386 l.; s. 423, 106 l.; s. 424, 573 l.; s. 425, 490 l.; s. 426, 437 l.; s. 427, 338 l.; s. 428, 207 l.).
3.	<i>Index primus librorum ex Bibliotheca academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Martii anni MDCCCVIII. / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpat, [1808]. [6], 74 p.</i>	Trüki-kataloog	–1808	1808	–1808	Dublettide süstemaatiline kataloog.
4.	<i>Index secundus librorum ex Bibliotheca Academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Februarii anni MDCCCXII. / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpat, [1812]. [2], 109 p.</i>	Trüki-kataloog	–1812	1812	–1812	Dublettide süstemaatiline kataloog.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
5.	Venekeelsete raamatute kataloog	Käsikirjaline raamat-kataloog	1820-nda-tel(?)	1828(?)	–1828	Mainitud on süstemaatilise kohakataloogi kõrval kui venekeelsete raamatute erikataloog (EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101p.). Säilinud on <i>Verzeichnis der auf der Kaiserlichen Universitätsbibliothek zu Dorpat vorhandenen Russischen Literatur</i> (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 478, 45 l.), mille liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile, kus on ära toodud raamatu formaat ja millele on lisatud venekeelsete ajakirjade loetelu (34 nim.).
6.	<i>Verzeichnis der in dem Directions-Zimmer der Universitäts-Bibliothek aufbewahrten Manuscripte</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	1820-nda-tel(?)	1906	–1906	Käsikirjade kohakataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 541, l. 1–22).
7.	<i>Katalog von den physikalischen, chemischen und pharmazeutischen Werke und Manuskripten der Bibliothek des Prof. Ferdinand v. Giese</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	–1821	1821	16. saj. – 19. saj. algus	Giese erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 483, 54 l.). Koostatud omaniku enda poolt, pärandatud koos raamatukoguga 1821. a. Lisa: <i>Acta betreffend das Übergeben der Gieseschen Bibliothek (11. Jan 1821 – 26. Juli 1838)</i> .
8.	<i>Aleksandrowsche Schenkung juristischen und staatswissenschaftlichen Werke</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	Enne 1832	1834	16. saj. – 18. saj. lõpp (1516–1783)	Aleksandrovi erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 480, 264 l.). Saabus TÜR-i koos koguga 1832. a., täiendatud TÜR-is 1834. a-ni.
9.	<i>Katalog der Klingerschen Bibliothek</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	Enne 1831	19. saj. kesk-paik	1495–19. saj.	Klingeri erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 484, 91 l.). Saabus koos koguga 1844. a., täiendati TÜR-is.
10.	<i>Catalogue des livres de la Bibliothèque de Klinger</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	Pärast 1835	19. saj. kesk-paik	1495–19. saj.	Klingeri erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485, 88 l.). Saabus koos koguga 1844. a., täiendati TÜR-is.
11.	<i>Catalogus Bibliorum & librorum theologicorum ex Bibliotheca Gust. Bergmanni</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	–1837	1894	1477–1822	Bergmanni erakogu (osaliselt süstemaatiline) kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 481, 42 l.). Koostatud omaniku poja B. F. B. Bergmanni poolt. Kataloogi on sisse kantud TÜR-i põhikogu (kuhu Bergmanni kogu oli laiali jaotatud) kohaviidad. Kataloogi kasutati Bergmanni kogu trükiste memoriaalkoguks vormistamisel a. 1892–1894 ja sinna on kantud ka Bergmanni memoriaalkogu praegused kohaviidad.
12.	<i>Catalogus Bibliothecae Bergmannianae</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	1892–1894	1894	1477–1822	Bergmanni memoriaalkogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 482, 30 l.).

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
13.	Tähestikuline raamatkataloog	Trüki-kataloog vahele- köidetud lehtedega	1839(?) –1852	1852	–1852	Ei ole säilinud. Aluseks C. G. Kayseri <i>Vollständiges Bücher-Lexicon</i> (Leipzig, 1834–1835), mida täiendati Tartus leidunud raamatute kohaviitade ja puhaste vahelehtedega, kuhu kanti sisse nimestikus puuduvad, aga TÜR-is leidunud raamatud. Korduvalt mainitud aruandluses ja asjaajamises, säilinud on ettevalmistustööde fragmente (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 474, 35 l.).
14.	Dissertatsioonide tähestikkataloog (ladina šrift)	Sedel-kataloog	1846– 1856	Jätkuv	–1988	1969. aastani peegeldati dissertatsioone ainult selles ja süstemaatilises kataloogis, aastatel 1969–1988 paralleelselt tähestikulistes kaartkataloogides (pea- ja lugejate kataloog), 1989-st lisatakse sedelid ainult enne 1945. a. ilmunud dissertatsioonide ja separaatide kohta.
15.	Akadeemiliste kirjade kataloog (<i>kleine akademische Schriften</i>)	Sedel-kataloog	1846– 1856	1944	–1944	Sisaldab teadusasutuste ametkondlikke materjale (loengukavad, aruanded, isikkoosseisud, asutuste tegevust ja õppetööd korraldavad eeskirjad), professorite kõnede kogumikke, biograafilisi materjale. Linnade nimede (asutuste asukohtade) tähestikjärjestus.
16.	Koolikirjade kataloog (<i>Schul-Schriften</i>)	Sedel-kataloog	?	1944	–1944	Koolide õppekavad, aruanded, nende tegevust ja õppetööd korraldavad ning kajastavad materjalid. Linnade nimede (asutuste asukohtade) tähestikjärjestus.
17.	<i>Systematischer Standortskatalog der Bibliothek von K. Morgenstern</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	19. saj. algus	1860- ndad a.	–1852	TÜR-ile 1852. a. üle antud Morgensterni erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485a, 550 l.). Koostanud K. Morgenstern, täiendanud E. Anders jt. Kasutati trükikataloogi ettevalmistamise ajal.
18.	<i>Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern: Pars 1–2 cum supplemento. Dorpat, 1868. XII, 266, 31 p.</i>	Trüki-kataloog	1852(?) –1868	1868	–1852	Morgensterni memoriaalkogu süstemaatiline kataloog.
19.	Põhikogu tähestikuline sedelkataloog (ladina šrift)	Sedel-kataloog	1853– 1857	Jätkuv	–1944	Kasutatakse preisi järjestusreegleid.
20.	<i>Verzeichnis der Autographen Friedrich Ludwig Schardius (1795–1855)</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	19. saj. kesk-paik	1855?	1512– 1855	Schardiuse autograafide kogu tähestik-kataloog (TÜR KHO, f. 5).

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
21.	<i>Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1865. Dorpat, 1866. 108 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1866. Dorpat, 1867. 126 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1867. Dorpat, 1868. 111 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1868. Dorpat, 1869. 128 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1869. Dorpat, 1870. 158 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1870. Dorpat, 1871. 138 S.</i> <i>Zuwachs ... im Jahre 1871. Dorpat, 1872. 97 S.</i>	Trüki-kataloog	1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872	1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872	–1865 –1866 –1867 –1868 –1869 –1870 –1871	Aasta tulmete süstemaatiline kataloog, liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile.
22.	Süstemaatiline kaartkataloog	Kaart-kataloog	1868–1873	1915	–1915	Liigitusskeem ilmunud: <i>Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. 43 S. ja</i> <i>Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Имп. Юрьевского университета. Юрьев, 1900. 55 с.</i>
23.	Perioodika- ja jätkväljaannete kataloogid: <i>Journal der Dorpater Universitätsbibliothek</i> <i>Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek</i> <i>Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek</i> <i>Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek</i> <i>Verzeichnis der Zeitschriften und Fortsetzungen</i> <i>Alphabetisches Verzeichnis der Zeitschriften, Zeitungen und Lieferungs Ausgaben</i> <i>Alphabetisches Verzeichnis der Zeitschriften, Zeitungen und Lieferungs Ausgaben</i> <i>Alphabetisches Verzeichnis der Lieferungs Ausgaben</i>	Käsi kirjaline raamat-kataloog	1870 1875 1879 1884 1889 1891(?) 1905(?) 1885(?)	1875 1879 1885 1889 1902 1907(?) 1914(?) 1922(?)	–1875 –1879 –1885 –1889 –1902 –1907 –1914 –1922	Tähestikkataloogid TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 388, 49 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 389, 84 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 391, 87 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 392, 80 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 393, 211 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 395, 249 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 396, 212 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 398, 61 l. <i>Verzeichnis der Zeitschriften und Zeitungen</i> (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 390, 43 l. + [XC lk.]). A. 1876–1924 peetud perioodikaväljaannete loend. Ei sisalda kohaviitu.
24.	<i>Doubletten-Katalog der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1875. 71 S.</i>	Trüki-kataloog	–1875	1875	–1875	Dublettide süstemaatiline kataloog, liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
25.	<i>Lossius, J. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1882. 158 S.</i>	Trüki-kataloog	–1882	1882	1607–1661	Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud temaatiline kataloog.
26.	<i>Cordt, B. Mitteilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie / [Предисл.] В. А. Кордт. Из семейного архива графов Де Ла Гарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1894. № 2, [прил. 2]. VI, 112 с.</i>	Trüki-kataloog	–1894	1894	1609–1695	Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud süstemaatiline kohakataloog.
27.	<i>Cordt, B. Mitteilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie. Nebst einem Anhang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstjerna. Leipzig, 1894. 112 S.</i>	Trüki-kataloog	–1894	1894	1609–1695	Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud süstemaatiline kohakataloog.
28.	Perioodika- ja jätkväljaannete kataloogid (vene šrift): <i>Verzeichnis der russischen Zeitschriften und Fortsetzungen</i> <i>Алфавитный список русских журналов, газет и продолжающихся изданий</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	1889 1882(?)	1902 1917(?)	–1902 –1917	Tähestikkataloogid TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 394, 83 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 397, 308 l.
29.	<i>Русские повременные издания 1889–1918. А–М.</i> <i>Русские повременные издания 1889–1918. Н–Ф.</i>	Käsikirjaline raamat-kataloog	1889 1889	1918 1918	–1918 –1918	Tähestikkataloogid TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 399, 120 l. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 400, 31 l.
30.	Manuskriptide kogu... — tähestikkataloog — temaatiline kataloog — kohakataloog	Sedel-kataloog	19. saj. lõpp (peale 1882. a.)	14.04. 93 14.04. 93 Jätkuv	11/12 saj. –	Koostamist alustas W. Schlüter.
31.	<i>Zettelkatalog der in Direktori Zimmer aufgestellten Prachtwerke</i>	Sedelkatalog	19. saj. teine pool	?	?	Mainitud K. Weltmanni kataloogide loetelus 16.04. 1920. a. (TÜR KHO, f. 64, s. 17, l.1). Direktsiooni ruumis säilitatavate luksusväljaannete kataloog, mis olid sinna eraldatud juba K. Morgensterni ajal (EAA, f. 402, nim. 5, s. 319. l. 32).
32.	<i>Материалы для каталога книг, рукописей, гравюр и проч. собрания А. Н. Неустроева. Санкт Петербург, 1902. Отд. 1: Книги. XIV, 110 с., 26 л.</i>	Trüki-kataloog	–1902	1902	–1902	Kataloogi koostas omaniku tütar J. A. Neustrojeva. Kirjed koostatud tiitellehe pildi järgi. Kirjed (mis algavad kas autori initsiaali või pealkirja esimese sõnaga) on järjestatud tähestikuliselt. Lisatud on autorite, tõlkijate ja mõne kirjastaja perekonnanimede tähestikuline register. Sisaldab juurdekõidetud käsikirjalised täiendused.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
33.	A. N. Neustrojevi memoriaalkogu kataloog	?	1903	1906	–1902	Tähestikkataloog. Ei ole säilinud. Mainitud direktor prof. A. Vassiljevi esildises tasu väljamaksmiseks kataloogi koostajale, raamatukogu abitööjõule V. L. Kesslerile (EAA, f. 402, nim. 5, s. 1394, l. 38).
34.	<i>Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. Юрьев, 1907. 52 с.</i>	Trüki-kataloog	–1907	1907	–1907	Tähestikkataloog (ladina ja vene šrift läbiseigi).
35.	Tähestikuline sedelkataloog (vene šrift)	Sedel-kataloog	1909	Jätkuv	–1917	Kasutatakse preisi järjestusreegleid. 1990. aastast kajastatakse enne 1917. a. ilmunud rekataloogitud või saabuv venekeelne kirjandus nii selles kui ka venekeelse kirjanduse tähestikulisel kaartkataloogis.
36.	Dissertatsioonide tähestikkataloog (vene šrift)	Sedel-kataloog	1907	Jätkuv	–1988	1969. aastani peegeldati dissertatsioone ainult selles kataloogis ja süstemaatilises kataloogis, aastatel 1969–1988 kajastati neid paralleelselt veel tähestikulistes kaartkataloogides (pea- ja lugejate kataloog); 1989-st lisatakse sedelid ainult enne 1945. a. ilmunud dissertatsioonide ja separaatide kohta.
37.	Venekeelsete raamatute tähestik-kataloog	Sedel-kataloog	19. saj. teine pool ?	1907	–1907	Ei ole säilinud. Mainitud on W. Schlüteri poolt (Schlüter W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. Jg. 35, H. 1/2. S. 1-15.) ja venekeelsete raamatute trükikataloogi eessõnas (kus tema vormiks on märgitud kaartkataloog).
38.	<i>Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета : С основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. VIII, 653 с.</i>	Trüki-kataloog	–1910	1910	31.12. 1908.	Tähestikkataloog. Kataloogi koostamisel kasutati preisi järjestusreegleid. Täiendused: <i>Список книг, поступивших в библиотеку Императорского Юрьевского университета с 1 декабря 1911 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1913. № 5–8, 11–12. С. 1–112, 1–17 ja Алфавит. указ. к “Списку книг” библиотеки И. Ю. университета // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1916. № 10. С. 113–176; 1917. № 3. С. 177–192.</i>

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU TÖID

XI

Tartu 1999

KOGUDE AVAMINE KATALOOGIDES TARTU ÜLIKOOI RAAMATUKOGUS 19. SAJANDIL JA 20. SAJANDI ALGUL

Kataloge machen Bibliotheken
M. Schenkel¹

Ljudmila Dubjeva

Informatsiooni vahendamine seda tootnud ühiskonna ja infotarbija-lugeja vahel, mis osutub võimalikuks just kogude avamise kaudu, olles raamatukogu tegevuse tähtsamaid ülesandeid, on pälvinud alati suurt tähelepanu — nii protsess ise (kogude avamine, kataloogide loomine) kui ka selle protsessi uurimine (kogude avamise ajalugu) eriti vanade, ajalooliselt kujunenud kogude osas. Ajalooliste kogude osas on aru saadud, et “raamatukogud on surnud vaimu hoidlad, mida tuleb iga päev ja igal üksikul juhul tuhandeid kordi uuesti ellu äratada”.² Ajalooliste kogude uurimine on tõusnud päevakorda järjest aktiivsemalt,³ on märgitud neid avavate kataloogide osatähtsust ühe uurimisallikana.⁴ Sest, kui väärtuslikud kogud ka ei oleks, raamatukoguna funktsioneerivad nad

¹ Schenkel, M. Kataloge machen Bibliotheken : Betrachtungen zu den gedruckten Bibliothekskatalogen des 19. Jahrhunderts // Buch und Bibliothekswissenschaft im Informationszeitalter : Internationale Festschrift für Paul Kaegbein zum 65. Geburtstag. München; New York; London; Paris: K. G. Saur, 1990. S. 242.

² Kästner, E. Über die Bibliothek zu Wolfenbüttel // Kunstwirklichkeiten : Erhard Kästner — Bibliothekar, Schriftsteller, Sammler. Wiesbaden: Harrasowitz, 1994. S. 51. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 21.)

³ Fabian B. Vorwort // Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1997. Bd. 17. S. 9–10; Фабиан Б. Книга, библиотека и гуманитарное исследование. Санкт-Петербург: Библиотека Российской Академии Наук, 1996. С. 238; Володин Б. Ф. Раскрытие исторически ценных фондов региональных библиотек России в контексте европейского опыта // Государственная политика в области библиотечного дела и реализация законов Российской Федерации “О библиотечном деле” и “Об обязательном экземпляре документов” : Всероссийская научно-практическая конференция, г. Омск, 23–26 апреля 1996 г. : Тезисы докладов и сообщений. Санкт-Петербург, 1997. С. 57.

⁴ Parmas-Michelson, R. Tartu Ülikooli raamatukogu fondide kujunemine XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917). Magistritöö. Tallinn, 1993. Lk. 4.

ainult siis, kui on loodud vahendid neis sisalduva kirjanduse kättesaamiseks, selle kiireks leidmiseks hoidlate labüündist. Kogude avamise ajaloos on seda püütud saavutada ühelt poolt raamatute paigutusega hoidlas teatud süsteemi kohaselt, teiselt poolt aga kataloogide kaudu, milles kogud avatakse kas autorite nimede või sisu järgi.⁵ Ajalooliste kogude teatud arenguetapil võib kohata mõlema võimaluse kokkulangemist, paigutussüsteem ja kataloogis kasutusel olev liigitussüsteem ühtivad, nagu see on olnud näiteks nii Göttingeni⁶ (18. saj.) kui ka Tartu ülikooli raamatukogus⁷ (19. saj. I poolel).

1802. a. taasavatud Tartu ülikooli vastloodud raamatukogus käis kogude komplekteerimisega paralleelselt kataloogide loomine, mis viis kataloogisüsteemi väljakujundamiseni vaadeldava perioodi lõpuks. 19. saj. algul aga ei olnud Tartu ülikooli raamatukogu ainus, kes seisis taoliste probleemide lahendamise ees. Antud arengu taustaks oli hariduspoliitika aktiveerumine Venemaal 19. saj. algul ja Aleksander I valitsemise algusaastate haridusreformid.⁸ See väljendus muu hulgas õpperingkondade loomises, kus juhtivat osa pidid etendama ülikoolid* koos nende tegevust tagavate institutsioonidega, sealhulgas ka raamatukogudega, kus pöörati suurt tähelepanu organisatsioonilistele küsimustele, kogude arendamisele ja nende avamisele, mitmesugustele kataloogimisprobleemidele.⁹ Viimaste lahendamist on eriti huvitav jälgida, kõrvutades Vilniuse

⁵ Lorenz, B. Bibliotheksklassifikation als Spiegel der Wissenschaftsentwicklung : Beobachtungen zu einem Spannungsverhältnis // Fachschrifttum, Bibliothek und Naturwissenschaft im 19. und 20. Jahrhundert / Hrsg. von C. Meinel. Wiesbaden: Harrasowitz, 1997. S. 23. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 27.)

⁶ Kind-Doerne, C. Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen : Ihre Bestände und Errichtungen in Geschichte und Gegenwart. Mit ein Beitrag von Klaus Haenel über die Handschriftenabteilung. Wiesbaden: Harrasowitz, 1986. S. 61, 75. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen; 22.)

⁷ Dubjeva, L. Käsikirjalistest kataloogidest elektronkataloogini : TÜRI kogud ja kataloogid // Raamatukogu. 1998. Nr. 2. Lk. 12.

⁸ Meyer, K. Die Universität im Russischen Reich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts // Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979 : Beitr. zu ihrer Geschichte u. ihrer Wirkung im Grenzbereich zwischen West u. Ost / Hrsg. von G. v. Pistohlkors, T. U. Raun, P. Kaegbein. Köln; Wien; Böhlau, 1987. S. 40–45. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; 9.)

* Tegutsevad (Vilnius — 1579, Moskva — 1755), taasavatud (Tartu — 1632, 1802) või vastloodud ülikoolid (Kaasan — 1804, Harkov — 1805).

⁹ Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Kd. 2: 1798–1918. Lk. 71–72; Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, быв-

ja Tartu ülikooli raamatukogu arengut. Nende direktorid, prof. Gottfried Ernst Groddeck ja prof. Johan Karl Simon Morgenstern, on olnud omavahelises suhtluses¹⁰ ja peaaegu samaaegselt on mõlemas raamatukogus võetud ette suured kataloogimistööde kavad — tähestikulise kataloogi loomine Vilniuses (1805–1812)¹¹ ja süstemaatilise kataloogi loomine Tartus (1805–1815).¹²

19. sajandil olid põhikataloogideks süstemaatilised kataloogid,¹³ see aga ei välistanud ei tähestikulise kataloogi võimalikku olemasolu raamatukogudes ega sedagi, et mõnes raamatukogus võis see osutada koguni peamiseks, nagu näiteks Vilniuse ülikooli raamatukogus. Seal

ший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Юрьев, 1902. Т. 1: первый и второй периоды (1802–1865). С. 194–197; История Вильнюсского университета (1579–1979). Вильнюс: Мокслас, 1979. С. 64, 97; Харьковский государственный университет. Харьков: Вища школа, 1980. С. 9, 15; Аристов В. В., Ермолаева Н. В. История Научной Библиотеки им. Н. И. Лобачевского (1804–1850). Казань: Изд-во Казанского университета, 1985. С. 27–29; Кастанаускайте Д. Материал к исследованию каталогов библиотеки Виленского императорского университета (1803–1832 гг.) // Knygotyra. 1976. Т. 5(12). Р. 209, 211.

¹⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 74, l. 5, 13, 15, 88; Дубьева Л. В. Связи библиотеки Тартуского университета с другими библиотеками России в 1802–1917 гг. // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1985. Vihik 17. Lk. 90.

¹¹ Розет Р. Г. Э. Гроддек и пропаганда книги в Вильнюсском университете в первой половине XIX в. // Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos metraštis 1958–1959. Vilnius, 1961. Р. 38; Жукас В. Роль библиотеки Вильнюсского университета в развитии литовской библиографии // Всесоюзная конференция по библиотековедению и библиографической информации. Москва, 1971. С. 28; Петраускаене З. Библиотека Вильнюсского университета. Вильнюс: Минтис, 1970. С. 17; Vladimirovas, L. Vilniaus universiteto bibliotekos. Vilnius. 1958. Р. 32–33.

¹² Dubjeva, L. Liigituse arenguloost Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995. Tartu, 1996. Lk. 108–109.

¹³ Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert : Analytisches Repertorium. München; London; New York; Paris, 1992. Т. 1. S. XVI; Weishaupt, K. Sacherschliessung in Bibliotheken und Bibliographien. Frankfurt am Main, 1985. Bd. 1: Klassifikatorische Sacherschliessung. S. 5; Кастанаускайте Д. Материал к исследованию каталогов библиотеки Виленского императорского университета (1803–1832 гг.) // Knygotyra. 1976. Т. 5(12). Р. 210–212; Загорская Е. И. Библиотечная классификация К. М. Бэра для Иностранного отделения БАН // “Фонд Бэра” в Библиотеке Академии Наук. Санкт-Петербург: Библиотека Российской Академии Наук. 1992. С. 25.

prof. Grodecki juhtimisel loodud tähestikulist kataloogi märgitakse kirjanduses ära kui suurt saavutust Vilniuse ülikooli raamatukogu kataloogisüsteemi ajaloos.¹⁴ On rõhutatud, et see pakkus mitte ainult täpseid bibliograafilisi kirjeid, vaid võimaldas nende liigitust valdkondade kaupa.¹⁵ Kuigi nii kaasaegsed (prof. J. Lelewel, bibliograaf L. Sobolevski) kui ka hilisemad uurijad, käsitledes Vilniuse ülikooli raamatukogu ajalugu, on rõhutanud süstemaatilise kataloogi osatähtsust raamatukogude kasutamisel ja väljendanud arvamust, et seal oli ka süstemaatiline kataloog, milles kasutati nn. teaduskondade süsteemi, kuigi see ei ole meie ajani säilinud.¹⁶

Tartu ülikooli raamatukogus oli 19. saj. alguses põhitähelepanu koondatud süstemaatilise kataloogi loomisele, kuigi tähestikulise kataloogi loomine tõstus 19. sajandil siingi korduvalt. Antud perioodi kohta seni koostatud uurimustes seda probleemi spetsiaalselt vaadeldud ei ole.¹⁷ Raamatukogu puudutavatest arhiiviallikatest selgub, et

¹⁴ Bednarska-Rusajowa, K. Bücher und ihre Leser in Wilna am Anfange des 19. Jahrhunderts : "Journal der Ausleihungen der Bücher aus der Bibliothek der Wilnaer Universität" 1805–1816 : Eine bibliographisch-buchwissenschaftliche Untersuchung. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1996. S. 10. (Arbeiten und Bibliographien zum Buch- und Bibliothekswesen; 13.); Kastanauskaite, D. Vilniaus universiteto mokslines bibliotekos rankraštiniai ir spausdinti katalogai. Vilnius, 1990. P. 33.

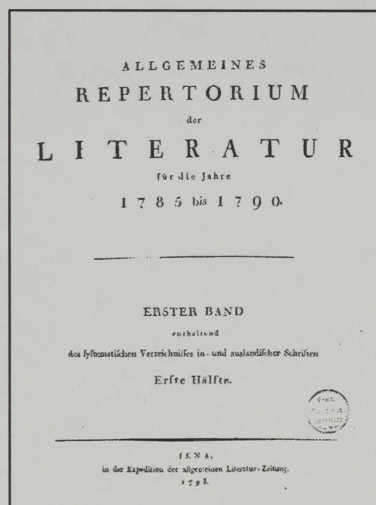
¹⁵ Розет Р. *Op. cit.* С. 38–39; Кастанаускайте Д. И. История каталогов библиотеки Вильнюсского университета и их роль в развитии каталогизации в Литве (с середины XVI до середины XX вв.) : Автореферат дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. Ленинград, 1984. С. 7.

¹⁶ Кастанаускайте Д. Развитие каталогов и пропаганда библиотечно-библиографических знаний в Вильнюсском университете // Оптимизация библиотечно-библиографического обслуживания специалистов. Ленинград, 1974. Вып. 2. С. 59; Кастанаускайте Д. И. История каталогов библиотеки Вильнюсского университета и их роль в развитии каталогизации в Литве (с середины XVI до середины XX вв.) : Автореферат дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. Ленинград, 1984. С. 7; Кастанаускайте Д. Материал к исследованию каталогов библиотеки Виленского императорского университета (1803–1832 гг.) // Knygotyra. 1976. T. 5(12). P. 212.

¹⁷ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1970. Kd. 3. Lk. 48–60. (TRÜ Toim.; 262.); Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents RAAMATUKOGU AJALOO KÜSIMUSI 16–17 VI 1982 : Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 17–18; Ermel, M. Tartu ülikooli raa-

1807. aastaks oli üldine alfabeetiline kataloog (esialgne raamatute tähestikuline nimestik?) siiski olemas.¹⁸ Nendest samadest märkustest selgub, et seda peeti ebapiisavaks ning ülikooli õppe- ja teadustöö vajaduste rahuldamiseks vajati kogude avamist just teaduslade järgi.

Süsteematilise kataloogi loomine Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandi algul oli aga otseses seoses kogude paigutussüsteemiga, milleks raamatukogu juhtkonna poolt valiti Jena 1783. a. trükivalgust näinud Christian Gotfried Schützi ja Christian Wilhelm Hufelandi poolt välja töötatud ning hiljem Johann Samuel Erschi poolt jätkatud bibliograafiline klassifikatsioon *Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790* koos sellele järgnenud väljaannetega.¹⁹ Tartus oli see kasutusel juba vähemalt 1805. a. mais, mil direktor K. Morgenstern, iseloomustades raamatukogus olevat kirjandust erialade kaupa, kirjutab, et "ülalmainitud raamatukogualad oma paljude alajaotustega on tehtud härä õuenõunik Schützi suurepäraselt rakendatava jaotuse järgi, mis on aluseks *Allgemeine Literaturzeitung*i tuntud bibliograafilisele välja- andele *Allgemeines Repertorium der Literatur...*",²⁰ ► Ka raamatu- kogu aruandeid koostatakse antud klassifikatsiooni põhjal:²¹ I Wis- senschaftskunde — teaduslugu, II Philologie — filoloogia, III Theologie — usuteadus, IV Jurisprudenz — õigusteadus, V Arzneygelehrtheit — arstitea- dus, VI Philosophie — filosoof- fia, VII Paedagogik — pedagoog- gika, VIII Staatswissenschaft — riigiteadus (ka poliitika jm.), IX Kriegswissenschaft — sõja- teadus, X Naturkunde — loodus- teadus, XI Gewerbskunde —

matukogu töökorraldusest 19. sajandil // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents RAAMATUKOGU AJALOO KÜSIMUSI 16–17 VI 1982 : Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 12–14.

¹⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 71.

¹⁹ Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790. Jena, 1793; Allgemeines ... 1791 bis 1795. Weimar, 1800; Allgemeines ... 1796 bis 1800. Weimar, 1807.

²⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 90p.

²¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 9, l. 86–87; Die Kaiserliche Universität Dorpat. Fünfundzwanzig Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, [1827]. S. 22–23.

tööstus (ka käsitöö, tehnika, põllumajandus), XII Mathematik — matemaatika, XIII Geographie und Geschichte — geograafia ja ajalugu, XIV Schöne Künste — kaunid kunstid (kunstiteadus, ilukirjandus), XV Literargeschichte — kirjanduslugu (ka raamatukogundus jm.), XVI Vermischte Schriften — *Varia* (näit. ajakirjad). Juba töö alguses ilmnis vajadus täpsema liigituse järele — XIII geograafia ja ajalugu jaotati: XIII^a geograafia, XIII^{aa} kaardid ja atlased, XIII^b ajalugu.

Kataloogi vormistamise põhitöö on tehtud aastatel 1807–1815, pärast raamatukogu kolimist Toomemäele n.-ö. “uude majja” — Toomkiriku varemetesse väljaehitatud kooriossa.²² Kataloogi koostamiseks järjestati raamatud spetsiaalselt.²³ Kataloogi valmimine osutus mitmetapiliseks, selle köiteid kirjutati ümbertöötatud kujul ümber.²⁴ Süstemaatilise kataloogi koostamise lõppaastana märgivad mitmed arhiiviallikad 1815-ndat,²⁵ kirjanduses esinenud 1817. a. on käiku läinud arvatavasti J. V. Petuhhovi käsitluse järgi.²⁶

Ülaltoodud süsteemi järgi tehtud süstemaatiline kohakataloog, mis koosnes 16 köitest,²⁷ oli vastavuses kogude jaotusega. Hiljem mõne osakonna kasv tingis selle kajastamise mitmes köites. See süstemaatiline kohakataloog jäi 19. saj. esimesel poolel raamatukogu põhikataloogiks. Süstemaatiline oma ülesehituse poolest oli ka 19. saj. kolmel esimesel

²² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 473, l. 1.

²³ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 74.

²⁴ Esialgne variant: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 447, 34 l.; s. 448, 83 l.; s. 449, 90 l.; s. 450, 240 l.; s. 452, 75 l.; s. 453, 50 l.; s. 454, 30 l.; s. 455, 95 l.; s. 456, 137 l.; s. 457, 162 l.; s. 458, 100 l.; s. 460, 137 l.; s. 461, 47 l.; s. 462, 41 l.; s. 463, 263 l.; s. 464, 320 l.; s. 465, 195 l.; s. 466, 175 l.; s. 467, 50 l.

Vahevariant: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 431, 6 l.; s. 432, 159 l.; s. 433, 290 l.; s. 434, 155 l.; s. 435, 137 l.; s. 436, 58 l.; s. 437, 19 l.; s. 438, 30 l.; s. 439, 59 l.; s. 440, 83 l.; s. 441, 85 l.; s. 442, 103 l.; s. 443, 217 l.; s. 444, 73 l.; s. 445, 32 l.; s. 446, 32 l.

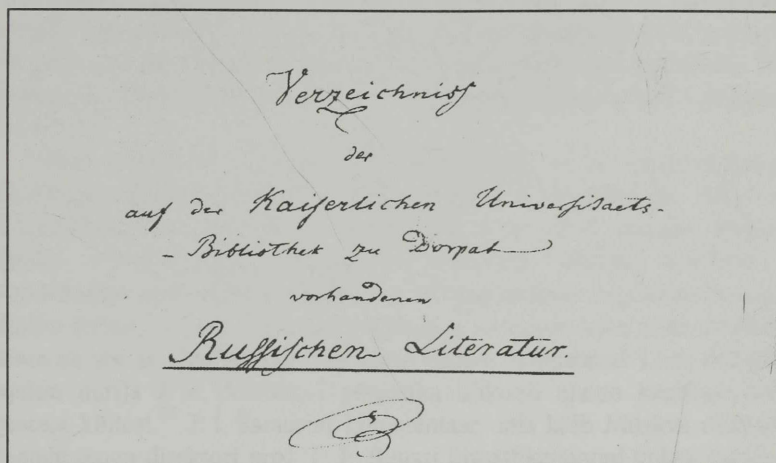
Süstemaatiline kohakataloog: TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 407, 20 l.; s. 408, 506 l.; s. 409, 654 l.; s. 410, 685 l.; s. 411, 41 l.; s. 412, 39 l.; s. 413, 365 l.; s. 414, 261 l.; s. 415, 118 l.; s. 416, 259 l.; s. 418, 48 l.; s. 419, 374 l.; s. 420, 272 l.; s. 421, 202 l.; s. 422, 386 l.; s. 423, 106 l.; s. 424, 573 l.; s. 425, 490 l.; s. 426, 437 l.; s. 427, 338 l.; s. 428, 207 l.

²⁵ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 468, l. 5; s. 473, l. 1.

²⁶ Перыхов Е. В. Уч. соч. С. 197; Schlüter, W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. H. 1/2. S. 5; Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839 / Komment. ja toim. J. Madisson. Tartu, 1962. Lk. 89. (TRÜ Toim.; 115.)

²⁷ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101p. (1822.a.)

aastakümnel peetud venekeelsete raamatute nimestik ▼, milles kasutati sama liigitussüsteemi²⁸ ja mida, arvatavasti, ongi 1822. a. nimetatud venekeelsete raamatute erikataloogiks.²⁹

Kogude sisulise avamise põhimõtte domineerimist tollal kinnitavad sellest perioodist säilinud Giese,³⁰ Bergmanni,³¹ Klinger, ³² Morgensterni³³ ja Aleksandrovi³⁴ memoriaalkogu kataloog, kus kõikides kasutatakse kirjanduse sisu poolt määratud süsteemi (näit. Aleksandrovi kogu puhul õigusteadus ja selle alljaotused). Ka Tartu ülikooli raamatukogu dublettide trükikataloogid, mis pärinevad nii 19. saj. algusest kui ka sajandi teisest poolest, on oma ülesehituselt süstemaatilised.³⁵

²⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 478, 45 l.

²⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101p.

³⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 483, 54 l; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 66–67; Журнал Департамента народного просвещения. 1821. Ч. 3. С. 259.

³¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 481, 42 l.; s. 482, 30 l.

³² TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 484, 91 l.; s. 485, 88 l.

³³ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485a, 550 l.

³⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 480, 264 l; Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse : Näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus, detsember 1995–märts 1996 / Näitus ja kataloog N. Vorobjova. Tartu, 1995. Lk. 36; Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 60–62.

³⁵ Index primus librorum ex Bibliotheca academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Martii anni MDCCCXIII. / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpati, [1808]. [6], 74 p; Index secundus librorum ex Bibliotheca Academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Februarii anni MDCCCXII. / [Ed. C. Morgen-

Süsteemiseerimise vaimust oli kantud kogu 19. saj. teadus. Ei pea siis imeks panema, et teaduskirjandusele läheneti samamoodi nagu uurimisobjektidelegi, millest need raamatud olid kirjutatud. Selline oli ajastu mõtteviis, mida kinnitavad niisuguse suurvaimu nagu J. W. Goethe sõnad: "Keegi ei eita, et reaalkataloog on iga raamatukogu alus; ta annab ülevaate olemasolevast raamatuvarast ja lünkadest ning võimaldab nii pearaamatukoguhoidjal kui ka teistel asjaosalistel otstarbekalt komplekteerida."³⁶

Oma vormilt olid Tartu ülikooli raamatukogu 19. saj. esimese poole kataloogid käsikirjalised raamatkataloogid, mis sellistena ka säilinud. Kirjanduses leiab vihjeid, et raamatukogus oli 1817. aastaks loodud Erschi süsteemi järgi süstemaatiline kataloog "lahtistel sedelitel".³⁷ Autoriteetse raamatukogunduslike ja bibliograafiliste liigitussüsteemide ajaloo uurija J. I. Šamurini fundamentaalse uurimuse teise köite märkustesse on see arvatavasti sattunud mitte vähem tunnustatud Tartu ülikooli ajaloo uurija J. V. Petuhhovi põhjaliku ülikooli ajaloo käsitluse esimesest köitest.³⁸ J. I. Šamurini kommentaar, mis käib Moskva ülikooli raamatukogu direktori prof. F. F. Reussi klassifikatsiooni kohta, puudutab selle põhjal loodud kataloogi vormi ja ei ole otseselt seotud tema käsitlusega Tartu ülikooli raamatukogus kasutusel olnud liigitussüsteemidest ning ei ole ka allikaviitega varustatud. Lükates ümber väite, et prof. Reuss oli esimene, kes kasutas raamatukogu praktikas kaartkataloogi kuju, ütleb ta, et, arvatavasti, see väide ei pea paika, sest süstemaatiline kataloog "lahtistel sedelitel" oli Tartu ülikooli raamatukogus varem, juba 1817. a. olemas. Arhiivimaterjalidest nimetatud väitele kinnitust ei ole õnnestunud leida, mis ei välista, et kataloogitööde teatud etapil võis selline töövõte siiski kasutusel olla.

Tartu ülikooli raamatukogus kerkis aga peale süstemaatilise kataloogi valmimist päevakorda trükikataloogi väljaandmine.³⁹ Trükitud raamatu-

stern]. Dorpati, [1812]. [2], 109 p; Doubletten-Katalog der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1875. 71 S.

³⁶ Vt. Düntzer, H. Goethe und die Bibliotheken in Weimar und Jena // Centralblatt für Bibliothekswesen. 1884. H. 3. S. 89–105; Fietz, R. Der alte Realkatalog der Landesbibliothek Oldenburg // Ex Bibliotheca Oldenburgensi : Bibliothekarische Untersuchungen aus Anlass des 200jährigen Bestehens der Landesbibliothek Oldenburg / Hrsg. von E. Koolman. Oldenburg: Holzberg, 1992. S. 209. (Schriften der Landesbibliothek Oldenburg; 26.)

³⁷ Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Москва: ВКП, 1959. Т. 2. С. 490.

³⁸ Петухов Е. В. Ук. соч. С. 197.

³⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 473, l. 1.

kogukataloogid olid 19. saj. laialt levinud Saksamaa raamatukogudes⁴⁰ ja ka Tartu ülikooli raamatukogus on mitmel korral kavatsatud oma trüki-kataloogi avaldada,⁴¹ mis siiski tööjõu ja rahaliste vahendite nappuse tõttu jäigi lõpuks põhikogu osas realiseerimata. Juba 1819. a. arvatakse, et esialgu piisaks, kui varustada süstemaatiline kataloog tähestikulise registriga (arutatakse "kuidas kõige kiiremini ja otstarbekamalt rahuldada vajadust raamatukogu täieliku reaalkataloogi tähestikulise registri järel").⁴² Ja 1822. aastal tulebki raamatukogu poolt ettepanek⁴³ koostada tähestikuline nimeregister igale süstemaatilise kataloogi kõitele viitega kõite ja lehekülje numbrile, kus antud väljaande kirje asub. "Teeme ettepaneku lasta kõige kiiremas korras koostada lühike nominaalkataloog viitega kirjalikule reaalkataloogile. See nominaalkataloog sisaldaks vaid autorite nimesid tähestikulises järjekorras koos viidetega reaalkataloogi köidetele ja lehtedele, kuhu need teosed on sisse kantud, ja kuigi see ei asendaks tähestikulist kataloogi, oleks see ka juurdetulevate teoste osas kergesti täiendatav."⁴⁴ Ettepanekut arutatakse,⁴⁵ see läheb läbi ja järgnevate aastate asjaajamisdokumentatsioonis ja aruandluses võib jälgida, kui vaevaliselt töö edasi liikus.⁴⁶ Olukorra jälgimise teeb keerulisemaks ka 19. saj. esimese poole raamatukogundusliku terminoloogia ebastabiilsus — nagu eespool mainitud ettepanekust nähtub, on sisuliselt tegemist süstemaatilise kataloogi juurde kuuluva tähestikulise nimeregistriga, aruannetes ja asjaajamises aga käib jutt kord raamatukogu tähestikulise registri edenemisest (*über die Fortgang des alphabetischen Register der Bibliothek*),⁴⁷ raamatukogu tähestikulisest nominaalregistrist (*alphabetisches Nominalregister der Bibliothek*),⁴⁸ käsitöönduse nominaalkataloogi koostamisest (*über die ... angefertigten Nominal-Catalog der Gewerbkunde*),⁴⁹ edusammudest nominaalkataloogide koostamisel (*über die Fortschritten in Anfertigung der Nominal-Cataloge*).⁵⁰ Need registrid pididgi asendama tähestikulist kataloogi.⁵¹

⁴⁰ Schenkel, M. *Op. cit.* S. 242–254.

⁴¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 473, l. 1.

⁴² EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 81.

⁴³ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101p.

⁴⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101, 110.

⁴⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 104.

⁴⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 131, 143, 148, 152, 164; s. 183, l. 200, 207, 216.

⁴⁷ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 148.

⁴⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 143.

⁴⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 183, l. 200.

⁵⁰ EAA, f. 402, nim. 5, s. 183, l. 207, 216.

⁵¹ Vigel, E. *Op. cit.* Lk. 89.

Valminud nimeregister leevendas mõneks ajaks süstemaatilise kataloogi kasutamise keerukust ja kuni 1838. aastani aastaaruanne *Beitrag der Universitätsbibliothek zum Generalbericht der Universität für die Jahre ...* kordab aastast aastasse kataloogide osas suhteliselt standardset teksti tööst süstemaatilise kataloogiga, selle juurde kuuluva tähestikulise nimeregistri ja aktsessioonikataloogiga.⁵² Alates 1839. aastast, juba raamatukogu sekretäri E. Andersi poolt allakirjutatud aruannetes (tuletame meelde, et prof. K. Morgenstern oli direktori ametis kuni 1839. aastani) lisandub sellele standardsele tekstile uus fraas “samal ajal käis töö kogu ülikooliraamatukogu hõlmava täieliku tähestikulise kataloogiga”, mis jääb korduma ka 1840-ndate aastate aruannetes.⁵³ Kataloogitööd raamatukogus sellel perioodil kirjeldatakse järgmiselt: “Uued raamatud kanti kohe sisse aktsessiooniraamatusse ning peale seda, kui nad said koos vastavate viitadega kantud teaduslikesse kataloogidesse [süstemaatilise kataloogi eri köidetesse — L. D. märkus], märgiti nad kohe ka lahtistele lehtedele, mis oli eeltööks ülikooli raamatukogu täieliku tähestikulise kataloogi jaoks.”⁵⁴ Näeme, et tähestikulise kataloogi probleem tõstus raamatukogus 19. saj. esimesel poolel korduvalt.

Eespool viidatud aruannetes mainitud täielik tähestikuline kataloog valmis alljärgnevalt. C. G. Kayseri *Vollständiges Bücher-Lexicon*’i (Leipzig, 1834–1835), kus olid bibliografeeritud 1750.–1832. a. Saksa maal ja selle naabermaades ilmunud raamatud, täiendati Tartus leidunud raamatute kohaviitadega ja veel puhaste vahelehtedega, kuhu kanti sisse nimetatud bibliograafias puuduvad, aga Tartu ülikooli raamatukogus leiduvad raamatud.⁵⁵ Nimetatud tööd tegid 1839. aastast raamatukogu ajutine töötaja Wilhelm Thrämer ja 1848. aastast prof. Heinrich Mercklin. Lõppjärku jõuti 1851. aastaks, kui läbirääkimistel Laakmanni trükikojaga pandi paika täpsed arvestused trükki mineva raamatu formaadi, šrifti ja paberi kohta.⁵⁶ Kuid ka seekord trükikataloogi ei avaldatud. Hilisemast kirjavahetusest rektoriga selgub, et tööd kataloogiga siiski jätkati 1852. a. lõpuni, mil lõplikult selgus, et selles vormis (“2 köidetud raamatut”) on võimatu avada 50 aasta jooksul kasvanud

⁵² EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 9, 27.

⁵³ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 40, 48p, 54p, 62p, 77p, 93p, 104, 111p.

⁵⁴ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 40.

⁵⁵ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 93p, 104, 111p, 131–140; vt. ka: Tiirma, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. : Ettekanne TRÜ TR 9. teaduskonverentsil 16.06.1982 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1177, l. 25–26; Noodla, K. Emil Anders : Ettekanne TRÜ TR 3. ajalooapäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 7–9.

⁵⁶ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 139, 141.

kogusid ja tähestikulise peakataloogi pidamine sellisena muutub teostatavaks.⁵⁷

Kogude seis Tartu ülikooli raamatukogus 19. saj. keskpaiku jäi trükikataloogi paindumatus vormis fikseerimata ja põhikataloogi funktsiooni säilitas juba sajandi algusest pärinev käsikirjaline süstemaatiline raamatkataloog. Just trükikataloogi vormi jäikus, võimatus seal operatiivselt tulmeid kajastada, võiski olla üks (kindlasti ainult üks paljudest) põhjustest, miks ka see trükikataloogi avaldamise katse jäi realiseerimata.

19. sajandi keskel algas Tartu ülikooli raamatukogu kataloogisüsteemi arengus uus etapp — hakati kasutama paindlikku, lahtistel sedelitel tähestikulise kataloogi vormi ja need koostati põhikogu (raamatud, perioodika) ja akadeemiliste trükiste kogu (*Sammlung kleinen akademischen Schriften*) kohta.⁵⁸

Tähestikulise peakataloogi koostamist sedelitel alustati 1853. a. jaanuaris, kasutades Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu kogemust.⁵⁹ Sedelkataloogi vorm (22x18 cm) oli mugav ning tulmeid sai operatiivselt ja kergelt kajastada. Sellegi kataloogi koostamine oli töömahukas ja võttis terve rea aastaid, kestes kuni 1857. aastani, millele järgnes juba tulmete kataloogimine ja töö kataloogidega.⁶⁰ Kataloogi sedelitele kanti teoste kirjed ja kohaviidad (viimased võeti senisest süstemaatilise kohakataloogist), sedelid järjestati preisi järjestusreeglite järgi. Kataloogi suhteliselt kiirel valmimisel, võrreldes eelmiste katsetega, kasutati arvatavasti ära ka senine C. G. Kayseri leksikoni põhjal tehtud trükikataloogi ettevalmistustöö (peale arhiivimaterjalides leiduva kirjavahetuse selles küsimuses ei olegi peaaegu midagi säilinud).⁶¹ Rahataotlusi selle töö tarvis esitati väga aktiivselt ja ka tulemuslikult, mis on seletatav asjaoluga, et ülikooli juhtkonna enda poolt oli ilmnenu rahulolematust kataloogisüsteemiga.⁶²

Tähestikuline peakataloog sedelitel peegeldas raamatuid, perioodikat ja Morgensterni memoriaalkogu. Seega erinevalt süstemaatilise

⁵⁷ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166–167.

⁵⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 168, 170–171, 195–205, 207; vt. ka: Tiirma, P., Looits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. : Ettekanne TRÜ TR 9. teaduskonverentsil 16.06.1982 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1177, l. 25–31; Noodla, K. Emil Anders : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 7–9.

⁵⁹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166p, 170p.

⁶⁰ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 203–205, 207.

⁶¹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 474, 35 l.

⁶² EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 168, 172, 201, 203–207.

kohakataloogist, mis oli koguga ranges seoses nii paigutussüsteemi kui ka koostise poolest, hõlmas tähestikkataloog juba mitut kogu ja oli täiesti iseseisev oma ülesehituse poolest. Et antud kataloogi näol on saavutatud tolle ajastu kogude avamise õnnestunud lahendus, leiab kinnitust selles, et tööd temaga jätkatakse tänapäevalgi ja ta on säilitanud oma peakataloogi funktsioonid (nüüd küll kuni 1944. aastani ladina šriftis ilmunud võõrkeelse kirjanduse osas).

Ka tähestikulise peakataloogi kõrval loodud dissertatsioonide ja teeside ning akadeemiliste jätkväljaannete tähestikulised sedelkataloogid on neis avatavatest kogudest sõltumatud oma ülesehituse poolest — nad ei jälgi akadeemiliste trükiste kogu paigutussüsteemi, vaid alluvad omaenda infootsi põhimõttele. Akadeemilisi trükiseid avati mitmes sedelkataloogis (sedeli suurus 18x11 cm). Dissertatsioonide sedelkataloog hõlmas veel dissertatsioonide teese, mitmesuguseid teadusliku sisuga köitmata brošüüre, separaate. Akadeemiliste jätkväljaannete sedelkataloogid (akadeemiliste ja koolikirjade sedelkataloog) sisaldasid loengukavu, programme, aruandeid, isikkoosseise, teadusasutuste ametlikke materjale, näit. eeskirju, professorite biograafiaid, nekroloogide kogumikke, professorite teaduslike ja tähtpäevakõnede kogumikke (üksikkõned paigutati dissertatsioonide kataloogi). Akadeemiliste trükiste kataloogid valmisid aastatel 1846–1856. Neis nagu peakataloogiski on järjestuses kasutatud preisi järjestusreegleid. Nemadki on säilitanud oma tähtsuse Tartu ülikooli raamatukogu 20. sajandi kataloogisüsteemis.⁶³

19. sajandi lõpus ja 20. saj. alguses lisandusid neile veel manuskriptide, venekeelsete raamatute ja venekeelsete dissertatsioonide sedelkataloog.

Raamatukogu käsikirjade kogu väga väärtusliku osa avamine trükikataloogides on olnud seotud ohuga nendest ilma jääda. 1882. a. avaldas raamatukoguhoidja abi Johannes Lossius 19. saj. esimesel poolel laekunud De la Gardie kogu ühe osa trükikataloogi (kataloogina kasutatav Pontus De la Gardie kirjade publikatsioon ja osa Jakob De la Gardie kirjade kataloog, kus kirjad olid grupeeritud neis käsitletud probleemide kaupa: Rootsi-Vene, Poola-Vene suhted 17. saj. esimesel poolel, Kolmekümneaastane sõda, eratoimingud).⁶⁴ Antud publikatsioon ajendas 1883. a. Rootsi valitsust tegema Venemaale ettepaneku vahetada De la Gardie kogu materjalid (või osa neist) Liivimaa ajalugu käsitlevate

⁶³ TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. 36 lk.

⁶⁴ Lossius, J. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1882. 158 S.

arhiivdokumentide vastu.⁶⁵ Ülikooli nõukogu, saanud selle ettepaneku haridusministeeriumi vahendusel, laskis vastava ala spetsialistidel neid materjale hinnata ja leidis, et pakutud vahetus ei ole võrdväärne. Seejärel lükati ettepanek tagasi, vaatamata ministeeriumi soovile. Põhjenduseks toodi, et need dokumendid moodustavad terviku ega kuulu jagamisele või üleandmisele, käsitlevad 16. saj. lõpu ja 17. saj. Vene-Rootsi suhteid ja puudutavad neid alasid, mis peaaegu eranditult kuulusid 19. saj. lõpus juba Vene riigi koosseisu. Probleemi kerkimine päevakorda andis aga põhjust kollektsiooni põhjalikumaks uurimiseks, mille tulemuseks oli rida publikatsioone, nende hulgas raamatukoguhoidja abi Benjamin Cordt'i koostatud De la Gardie kogu ülejäänud osa kataloog.⁶⁶ See kujutab endast süstemaatilist kohakataloogi, kus kirjade loetelu vaheldub ka mõne kirja publikatsiooniga (tervikuna või osaliselt). J. Lossiuse ja B. Cordt'i poolt koostatud kataloogid avavad De la Gardie materjalid tervikuna ning on ainsad kataloogid selle kogu kohta tänapäevani. Teemaatilise kataloogina on kasutatav ka G. Sableri De la Gardie kogu venekeelsete kirjade publikatsioon, mis, nagu J. Lossiuse publikatsioonigi, toob ka avaldatud dokumentide kohaviitu. Raamatukogu käsi-kirjade kogu kohta käivate taoliste teemaatiliste kataloog-publikatsioonidenä on kasutatavad veel Riia ülempastor I. J. von Esseni (1719–1780) kirjade kollektsiooni kahe vanima kirjaköite kohaviitadega varustatud publikatsioonid, mis ainsatena avavad seda kollektsiooni osa.⁶⁷

⁶⁵ Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Санкт-Петербург, 1906. Т. 2: университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902). С. 121–123.

⁶⁶ Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie / [Предисл.] В. А. Кордт. Из семейного архива графов Де Ла Гарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1894. № 2, [прил. 2]. С 1–112; Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie : Nebst einem Anhang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstjerna. Leipzig, 1894. 112 S; Саблер Г. Собрание русских памятников, извлеченных из семейного архива графов Делагарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1896. № 3, [неоф. отд. 1.] С. 1–80; Саблер Г. Собрание русских памятников, извлеченных из семейного архива графов Делагарди : Посвящается X-ому археологическому съезду в г. Риге : С приложением двух фототипических таблиц. Юрьев, 1896. 80 с., 2 л.

⁶⁷ Morgenstern, C. Narratio de quadam epistolarum autographarum congerie, p. 1 // Praelectiones semestres in Universitate Literarum Caesarea, quae Dorpati constituta est, a calendis febr. anni [1807] habendae indicuntur a rectore et Senatu academico. Dorpat, [1807]. P. 1–16. — Est. C-44;

19. saj. keskel ilmnebki Tartu ülikooli raamatukogus kataloogide ja kogude vahekorras tõeline murrang, kus kataloogid järjest rohkem hakkavad end kogudest n.-ö. lahti rebima. Avades küll kogu sisu, ei sõltu nad enam üksikust eraldi võetud kogust ei oma haarde ega ülesehituse poolest. Seda tendentsi kinnitab veel rohkem Emil Andersi juhtimise ajal ja tema initsiatiivil alustatud uue süstemaatilise kaartkataloogi loomine.

Siinjuures peaks rõhutama, et selle murrangu taga seisis raamatukogu juhataja E. Andersi isik, kes oli raamatukoguga seotud erakordselt pikka aega — peaaegu 45 aastat, kusjuures ligi 30 aastat sellest, olles küll erinevates ametites, juhtis ta tegelikult raamatukogu.

Tööd raamatukogus alustas Anders üliõpilaspõlves 1825. a. õigus-teadusealase kataloogi koostamisega.⁶⁸ Ka edasises töös, 1826. aastast raamatukoguhoidja abina, 1835. aastast raamatukogu sekretärina, jäid kataloogid tema erilise tähelepanu alla.⁶⁹ Aastatel 1839–1842, pärast prof. K. Morgensterni lahkumist direktori kohalt, jätkas ta tööd uue direktori prof. Georg Friedrich von Bunge alluvuses raamatukogu sekretärina, jäädes sellel ametikohal raamatukogu tegelikult juhatajaks. 1860. aastani oli Anders raamatukogu sekretär, mil ta 6. novembrist keisri allakirjutatud otsusega sai raamatukoguhoidja ametikoha, millel töötas kuni pensionile siirdumiseni 1871. a. Kataloogitööd hinnati tollal väga kõrgelt, see oli usaldatud kas raamatukoguhoidja enda kätte või mõnikord ka raamatukoguhoidja abile.⁷⁰ Ka raamatukogu juhatajana tegi E. Anders seda tööd isiklikult. Aukartustäratavalt ulatuslik on tema tehtud kataloogitöö maht. Ta ei kujundanud ainult põhikogu kataloogisüsteemi täiesti uutele alustele, vaid kataloogis isiklikult ka 1852. a. üleantud

Waltz, O. *Epistolae Reformatorum* // Zeitschrift für Kirchengeschichte. Gotha, 1878. Bd. 2. S. 117–189; Eichhorn, C. *Amsdorfiana aus dem Codex chartaceus* Nr. 43 der Dorpater Universitätsbibliothek // Zeitschrift für Kirchengeschichte. Gotha, 1901. Bd. 22. S. 605–646.

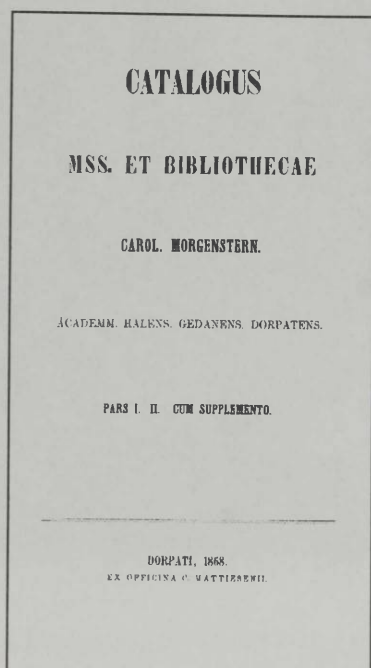
⁶⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 162.

⁶⁹ Noodla, K. Emil Anders : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 12.

⁷⁰ Пeтpыxoв E. B. *Ук. соч.* C. 197; Noodla, K. Emil Anders : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 9; Pintsaar, A. Hugo Bernhard Kapp (1826–1887) : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 21, 23; Kahu, M. Aleksander Rastorgujev. Keiserliku Jurjevi Ülikooli viimane raamatukoguhoidja-juhataja : Ettekanne TRÜ TR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317a, l. 35–36.

prof. Morgensterni raamatud (11 536) ja valmistas selle trükikataloogi käsikirja, mis ilmus kaheköitelisena 1868. a.⁷¹ ▼

Seega õnnestus tal ellu viia ammuksed trükikataloogi avaldamise kavatsused, esialgu küll ainult ühe memoriaalkogu osas. Kogu raamatukogu trükikataloogini ei jõutudki, kuid E. Andersi ametiaja lõppaastatel (1865–1871) ilmus trükis raamatukogu uudiskirjandust (aasta tulmeid) kajastav väljaanne *Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre ...*, mis oli oma ülesehituse poolest süstemaatiline,

järgides põhikogu paigutussüsteemi, kuid hõlmas ka dissertatsioone, mis olid omaette kogus.⁷² Tema tegevuse lõppaastatesse langeb ka töö juba eespool mainitud uue süstemaatilise kaartkataloogiga.

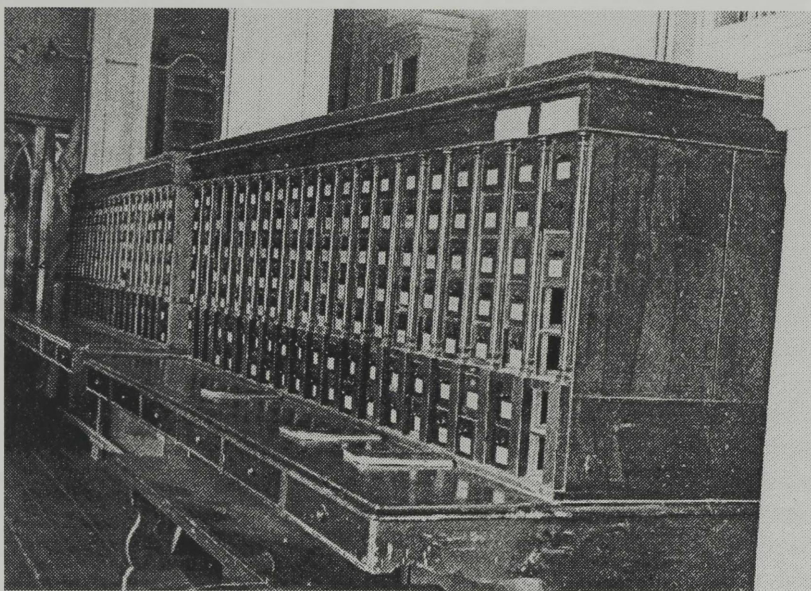
Uute tähestikuliste sedelkataloogide kõrval säilis vajadus ka süstemaatilise kataloogi järele, mis vastaks teaduse arengutasemele ja õppetöö vajadustele. Vana süstemaatiline kohakataloog jäi oma 18. sajandist pärit liigitusskeemiga ajastu nõuetest juba lootusetult maha. Nii võetigi 1868. a. raamatukogukomisjoni poolt päevakorda uue süstemaatilise kataloogi loomine. Aeganõudev ja keeruline töö, nagu kataloogitöö ikka, kestis 1873. aastani.⁷³ Koostamise ajal arutati aktiivselt nii uue süstemaatilise

⁷¹ Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern: Pars 1–2 cum supplemento. Dorpat, 1868. XII, 266, 31 p.

⁷² Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1865. Dorpat, 1866. 108 S; Zuwachs ... im Jahre 1866. Dorpat, 1867. 126 S; Zuwachs ... im Jahre 1867. Dorpat, 1868. 111 S; Zuwachs ... im Jahre 1868. Dorpat, 1869. 128 S; Zuwachs ... im Jahre 1869. Dorpat, 1870. 158 S; Zuwachs ... im Jahre 1870. Dorpat, 1871. 138 S; Zuwachs ... im Jahre 1871. Dorpat, 1872. 97 S.

⁷³ Dubjeva, L. Liigituse arenguloost Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995. Tartu, 1996. Lk. 111–112.

kataloogi vormi, selle liigitusskeemi kui ka üldkujundust. Intensiivse mõttevahetuse tulemusena, mille algatas E. Anders ja kus osalesid nii tema mantlipärija raamatukoguhoidja kohal Hugo Kapp kui ka direktor prof. Karl Heinrich Johann Paucker ning usuteaduskonna esindaja raamatukogukomisjonis prof. T. A. Harnack, otsustati kaartkataloogi kasuks (kaardi suurus 3,8x2,75 tolli) ja töötati välja spetsiaalne liigitusskeem.

Süstemaatiline kaartkataloog, rahvasuus "kirst". Arhiivifoto 1930-ndate aastate algusest.

Raamatukogutöötajate ja teaduskondade esindajate poolt loodud uue süsteemaatilise kataloogi liigitusskeem oma lõplikul kujul avaldati lugejatele kataloogi valmimise järel 1873. a.:⁷⁴ I Allgemeine Wissenschafts- und Bücherkunde — üldine teaduslugu ja raamatuteadus, II Theologie — usuteadus, III Rechtswissenschaft — õigusteadus, IV Staatswissenschaft und Statistik — poliitilised teadused ja statistika, V Geschichte und Hilfswissenschaften derselben — ajalugu ja ajaloo abiteadused,

⁷⁴ Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. 43 S.

VI Länder- und Völkerkunde — geograafia ja etnograafia, VII Sprache und Literatur — keel ja kirjandus, VIII Philosophie und Pädagogik — filosoofia ja pedagoogika, IX Aesthetik und Kunst — esteetika ja kunst, X Mathematik und Astronomie — matemaatika ja astronoomia, XI Naturwissenschaft (A. Im Allgemeinen, B. Physik, C. Chemie, D. Geologie, E. Botanik, F. Zoologie) — loodusteadused (üldiselt, füüsika, keemia, geoloogia, botaanika, zooloogia), XII Anatomie und Physiologie — anatoomia ja füsioloogia, XIII Medizin — arstiteadus ja farmaatsia, XIV Gewerbkunde — tehnoloogia (tehnikateadused, tööstus), XV Kriegswissenschaft — sõjateadus.

See skeem erineb tunduvalt eelmise süstemaatilise kohakataloogi omast, kuid kogude paigutusel hoidlas jäädi endiselt Schützi-Hufelandi-Erschi süsteemi juurde. Uue kataloogi jaoks välja töötatud teaduste arengutaset arvestav ja konkreetsemalt kindlate teadusalaodega seotud klassifikatsioon võimaldas tunduvalt kaasajastada Tartu ülikooli raamatukogu kogude sisulist avamist. Kogude ja kataloogide vahekorra seisukohalt kinnitab uus süstemaatiline kataloog veel kord uut tendentsi kataloogide ja kogude arengus: see ei järgi kogu paigutust, vaid põhineb täiesti autonoomsel, just tema jaoks loodud infootsipõhimõttel, omaenda liigitussüsteemil. See ei ole ka ainult ühe koguga seotud — peale põhikogu kajastab veel Morgensterni memoriaalkogu ja akadeemiliste trükkide kogu, kuid väitekirjad olid antud kataloogis avatud vaid osaliselt.⁷⁵

19. saj. 70-ndateks aastateks väljakujunenud kataloogisüsteem pidas vastu ka haridusministeeriumi katsele kataloogimistööd reglementeerida. 1878. a. anti välja niisugune dokument nagu *Rahvahariduse ministeeriumile alluvate kõrgemate õppeasutuste töö reglementeerimise põhi- alused*.⁷⁶ Nende reeglite (§ 2) kohaselt pidid kataloogid olema läbi nõõritud ja õppeasutuse pitsatiga kinnitatud. Kuna see toiming osutus tülikaks — igapäevases kataloogitöös tulnuks igal üksikul juhul lahti- ja kinnipitsemiseks ülikooli valitsuselt luba küsida — siis pani õppe- ringkonna kuraator ülikooli valitsusele ette seda reeglistikku arutada. Raamatukogukomisjon pidas kehtestatud töökorda ebamugavaks. Üli- kooli raamatukogus oli juba välja kujunenud oma kataloogisüsteem, mille tuuma moodustasid tähestikulised sedelkataloogid ning ülikooli õppejõudude ja raamatukogutöötajate poolt väljatöötatud klassifikat- sioonil põhinev süstemaatiline kataloog. Uued reeglid ei nõudnud tingi- mata vanadest kataloogidest loobumist. Varsti saabuski uus ringkiri, mis

⁷⁵ [Грабарь В.] Отчет о состоянии Библиотеки Императорского Юрьевского Университета (1910–1913). [Юрьев], s. a. C. 5.

⁷⁶ EAA, f. 402, nim. 4, s. 780, l. 46.

lubas kuraatoril koostada reeglid vastavalt kohalikele oludele ja esitada need ministeeriumile teadmiseks.⁷⁷

Et süstemaatiline kataloog oli loodud kogude paigutusest sõltumatu klassifikatsiooni alusel, hõlbustas see tema edasist täiendamist, teaduse ja ühiskonna arenguga sammu pidamist liigitusskeemi edasiarendamisel.

Tema edasisest täiustamisest annab tunnistust süstemaatilise kataloogi liigitusskeemi 1873. a. väljaande säilinud tööeksemplar, mille vahele köidetud lehtedel leidub rohkesti Wolfgang Schlüteri (1882. aastast raamatukoguhoidja abi, 1888. aastast raamatukoguhoidja) käsikirjalisi täiendusi.⁷⁸ Ka lahtistel lehtedel on käsikirjalisi märkmeid liigitussüsteemi täiustamise kohta.⁷⁹

Süstemaatilise kataloogi liigitusskeemi venekeelne trükivariantki (ilm. 1900) kõneleb ilmekalt sajandivahetuseks tehtud tööst liigitusskeemi väljaarendamisel.⁸⁰ Võrreldes 1873. a. saksakeelse väljaandega, on seal alljaotusi detailiseeritud, rubriikide pealkirju täpsustatud, kogudes sisalduva kirjanduse põhjal sisse toodud uusi teaduse ja ühiskonna arengu probleeme (näit. töölisküsimus, naisküsimus). Nii rakendati ellu raamatukogu direktori prof. Jevgeni Šmurlo ettepanek "välja anda mitte lihtsalt täpne tõlge, vaid viia sisse need muudatused, mis olid praktikast tingitud".⁸¹ Väljaande ilmumine hõlbustas suuresti kogude kasutamist, kirjanduse kättesaamist ja leidis tunnustust ka tolleaegses raamatukogunduslikus erialakirjanduses. Odessa ülikooli raamatukoguhoidja P. S. Šesterikov, kes on 1913. a. lähemalt tutvunud raamatukogude töökorraldusega Venemaa suuremates raamatukogudes, sealhulgas ka Tartu ülikooli raamatukogus, hindas kõrgelt viimase töökogemust ja märkis ära selle süstemaatilise kataloogi olulisust lugejatele kogude kasutamise seisukohalt. Ta kirjutab: "Raamatute laenus toimub järgmiselt: selle või teise raamatu soovija otsib kõigepealt siin oleva "Keiserliku Jurjevi Ülikooli Raamatukogu süstemaatilise kataloogi võtme" järgi vastavalt trükise sisule ühe viieteistkümnest pealiigist, mis on märgitud rooma numbriga, samuti tema alljaotuse, mis on märgitud araabia numbriga; süstemaatilise kataloogi kastide välisküljel on märgitud "võtmele" vastavad nii pealiigi kui ka selle alljaotuse numbrid; igas alljaotuses on kaardid asetatud tähestikuliselt järjekorda; kastidele on märgitud, millised pealiigid ja alljaotused antud kastis asuvad; saades kätte vastava kasti ja leides soovitud raamatu kaardi, kirjutatakse, ja ainult pliiatsiga,

⁷⁷ EAA, f. 402, nim. 4, s. 780, l. 54, 58p., 60p., 64.

⁷⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 470, 43+(21) l.

⁷⁹ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 471, 11 l.

⁸⁰ Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1900. 55 с.

⁸¹ EAA, f. 402, nim. 5, s. 782, l. 243.

raamatu pealkiri ja tema kohaviit ümber spetsiaalselt kujundatud lehele; allakirjutatud leht antakse raamatukogutöötaja kätte, kes kohe raamatu välja toob”.⁸²

Süsteemaatilise kataloogi asetamine nii tähtsale kohale teenindusprotsessis on seletatav ehk sellega, et raamatukogu kasutamiseeskirjade kolmanda punkti järgi oli ligipääs tähestikulisele peakataloogile lubatud ainult õppejõududele.⁸³ Samas aga selleks ajaks, kui koostati see teenindusprotsessi kirjeldus, oli trükitud ka venekeelsete raamatute tähestikuline kataloog,⁸⁴ mida antud kirjelduses mainitud ei ole. Selle põhjuseks võiks olla ka see, et just süsteemaatiline kataloog pakkus kirjandust kõikides keeltes ja olenemata ilmumisaastast, samas kui tähestikuline trükikataloog fikseeris venekeelse kirjanduse olemasolu raamatukogus seisuga 31. detsember 1908 ja uuemaid raamatuid pidi otsima mujalt. Venekeelsete raamatute tähestikulise trükikataloogi ettevalmistamisel töötas pikka aega tulemusrikkalt Aleksander Rastorgujev (raamatukoguhoidja abi alates 1898. a., raamatukoguhoidja 1908. a.).⁸⁵ Tehnilise ettevalmistustöö (kaartide ümberkirjutamise ja võrdluse) tegi F. F. Konarževski, lõpliku toimetamistöö V. P. Gorohhov. Ülikooli valitsus eraldas selleks vajaliku raha. Olemasolev raamatukogu tähestik-kataloog kirjutati ümber, kusjuures kontrolliti kohaviitu, kirjeid, viidi sisse mitmesuguseid parandusi. Kataloogis kasutati preisi järjestusreegleid. See kataloog pidi kaasa aitama kogude tollal kõige kasutatavama osa kättesaamisele.

Käsitletud kataloogi ilmumise ajaks oli raamatukogus juba kasutada üks venekeelsete raamatute trükikataloog. 1904. a. anti raamatukogule üle bibliograafi, bibliofiili ja ühiskonnategelase A. N. Neustrojevi erakogu need trükised, mis raamatukogus puudusid, aga mille järele oli vajadus seoses ülikoolireformiga ja õppetöö üleminekuga vene keelele.⁸⁶ Selle juurde kuulus ka kollektsionääri tütre Jekaterina Neustrojeva

⁸² Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. Одесса, 1915. С. 67–68.

⁸³ Правила для пользования Университетской библиотекой. Б. г., Б. м.; Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Санкт-Петербург, 1906. Т. 2: университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902). С. 123.

⁸⁴ Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета : С основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. VIII, 653 с.

⁸⁵ EAA, f. 402, nim. 3, s. 1394, l. 1–2.

⁸⁶ Urba, L. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1969. Kd. 2. Lk. 149–150. (TRÜ Toim.; 248.)

koostatud trükikataloog.⁸⁷ Arhiivimaterjalide hulgas leidub ülikooli raamatukogu direktori prof. A. Vassiljevi poolt allakirjutatud esildis raha väljamaksmiseks, kus muude kataloogitööde hulgas on nimetatud ka A. N. Neustrojevi kogu inventeerimis- ja tähestikkataloogi koostamine abitööjõu V. L. Kessleri poolt.⁸⁸ Säilinud aga need kataloogid ei ole.

Vajadus oli ka perioodikaväljaannete kataloogi järele. Selle loomise katsed pärinevad juba 19. sajandist.⁸⁹ Vahetult enne venekeelsete raamatute trükikataloogi ilmus 1907. a. trükist perioodikaväljaannete tähestikuline nimestik, mis kajastas ülikooli raamatukogu kõiki perioodikaväljaandeid, kaasa arvatud kõik need, mis asusid ülikooli allasutustes.⁹⁰

Venekeelsete raamatute trükikataloogi püüti ka jätkata, ülikooli toimetistes avaldati hiljem saabunud kirjanduse nimestikke (alates 1911. aastast saabunud raamatud). Lisaks avaldati trükis ka tähestikulist nime-registrit. 1908.–1911. aastal saabunud kirjanduse kohta jäi nimestik aga avaldamata.⁹¹

Seega näeme, et trükikatalooge, mille puudumist on peetud nii rikkalike kogudega raamatukogude nõrgaks küljeks,⁹² avaldati sajandi alguses väga aktiivselt, eelkõige kogude kõige kasutatavama osa, perioodika ja venekeelse kirjanduse kohta. Kataloogimistööde keerulisusele viidates

⁸⁷ Материалы для каталога книг, рукописей, гравюр и проч. собрания А. Н. Неустроева. Санкт-Петербург, 1902. Отд. 1: Книги. XIV, 110 с., 26 л.

⁸⁸ ЕАА, f. 402, nim. 5, s. 1394, l. 38.

⁸⁹ ТҮР КНО, f. 4, nim. 1, s. 386, 24 l., s. 387, 24 l., s. 388, 49 l., s. 389, 84 l., s. 390, 43 l., s. 391, 87 l., s. 392, 80 l., s. 393, 211 l., s. 394, 83 l., s. 395, 249 l., s. 396, 212 l., s. 397, 308 l., s. 399, 120 l., s. 400, 31 l.

⁹⁰ Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. Юрьев, 1907. 52 с.

⁹¹ Список книг, поступивших в библиотеку Императорского Юрьевского университета с 1 декабря 1911 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1913. № 5–8, 11–12. С. 1–112, 1–17; Алфавит. указ. к “Списку книг” библиотеки И. Ю. университета // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1916. № 10. С. 113–176; 1917. № 3. С. 177–192; Грабарь В. *Ук. соч.* С 5; Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1 (3). Lk. 30.

⁹² Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Санкт-Петербург, 1906. Т. 2: университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902). С. 123.

taotleti ülikoolilt koosseisu suurendamist,⁹³ kavandati ladina šriftis võõrkeelse kirjanduse trükikataloogi avaldamist, kuid rahapuudusel kavatsustest kaugemale ei jõutud.⁹⁴

Huvitav on märkida, et samasuguse arengu käsikirjalistest raamatkataloogidest trükikataloogideni tegi märksa kiiremini, vähem kui pooleteise aastakümne jooksul 20. saj. algul läbi ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu, millele peakogu oli eeskujuks.⁹⁵

Omamoodi kokkuvõtvaks dokumendiks selle perioodi kohta võiks pidada Karl Weltmanni omaaegset kataloogide loetelu. Nimelt on 16. aprillist 1920 säilinud tema poolt kokkupandud loend raamatukogus leiduvatest kataloogidest *Verzeichnis der in der Dorpater Universitäts-Bibliothek befindlichen Kataloge*.⁹⁶ Nimekiri on seda tähtsam, et on tehtud perioodil, mil raamatukogutööd hakati organiseerima uutal alustel, kataloogisüsteemis toimus järjekordne murrang — hakati looma hoopis uusi, uutal alustel põhinevaid katalooge — ja oluline oli fikseerida lähtekoht, millest uuel etapil kataloogisüsteemiga tööd jätkata.

K. Weltmanni nimekiri toob ära 20 erineva mahu ja ulatusega kataloogi. Siin on nimetatud nii kõiki kogusid hõlmavaid kõige suuremaid katalooge kui ka juba eespool nimetatud memoriaalkogude katalooge, mis on suures osas säilinud tänapäevani. Imestusega näeme, et selles on puudu tähestikuline peakataloog sedelitel (nn. G₁), mida saab vist põhjendada asjaoluga, et kataloog ei olnud veel Venemaalt Tartusse reevakueeritud.⁹⁷ Nimekirjas on toodud needki otsivahendid, mis tänapäevani säilinud ei ole — need olid pigem abikartoteegid ja nende funktsioonid kandusid uutele kataloogidele. Üldkataloogide kõrval on Weltmanni nimestikus ka erinevatel alustel koostatud abikartoteegid, näit. direktori kabinetis säilitatavate luksusväljaannete kohta, mis olid sinna eraldatud juba K. Morgensterni ajal.⁹⁸

⁹³ Пассек Е. Доклад Библиотечной Комиссии // Заключение факультетов. Выработанный по поручению Правления, доклад профессора Срезневского. Доклад Библиотечной Комиссии и мнения отдельных членов Совета Императорского Юрьевского Университета по вопросам, предложенным Господином Министром Народного Просвещения относительно желательного устройства университетов. Юрьев, 1901. С. 56.

⁹⁴ Грабарь В. Ук. соч. С. 5.

⁹⁵ Dubjeva, L. Tartu Ülikooli Ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu aastail 1899–1919 // Kleio. 1997. Nr. 4. Lk. 24–25.

⁹⁶ TÜR KHO, f. 64, s. 17, l. 1.

⁹⁷ Riives, H. Kataloogimine ja kataloogid // Raamatukogu töid. Tartu, 1990. Kd. 8. Lk. 72. (TRÜ Toim.; 910.)

⁹⁸ EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 32p.

*

Kogu vaadeldud perioodi jooksul toimus Tartu ülikooli raamatukogus aktiivne töö kataloogidega — pidevalt on olnud päevakorras kas uue, kogusid uutmoodi avava kataloogi loomine või juba olemasolevate redigeerimine ja täiustamine. Nii loodi 19. sajandi I poolel süstemaatiline kohakataloog ühes tähestikulise nimeregistriga, sajandi keskel raamatute ja akadeemiliste trükiste tähestikuline sedelkataloog, sajandi teisel poolel süstemaatiline kaartkataloog. Tähestikulise kataloogi loomise katsed 19. sajandi esimesel poolel piirdusid eelpool nimetatud nimeregistriga ega jõudnud ettevalmistustöödest kaugemale (C. G. Kayseri bibliograafia põhjal kavandatud kataloog). Realiseerimata jäi ka põhikogu trükikataloogi väljaandmine. 19. sajandi jooksul nägid trükivalgust vaid Morgensterni memoriaalkogu, 1865.–1871. a. tulmete kataloog ja kolm dublettide kataloogi. Kõik nad haarasid raamatukogu suhteliselt tagasihoidlikku osa. 20. sajandi alguses ilmusid trükis raamatukogu ja ülikooli allasutustes asuvate perioodikaväljaannete ja venekeelsete raamatute kataloog, mis kajastasid märkimisväärselt suuremat kogude osa. Iga kataloogi loomine vaadeldud perioodil on olnud omaette suur ettevõtmine. Selleks pidi taotlema eri summasid, nende kasutamise kohta aru andma, mille tõttu ülikooli mitmesaja-leheküljelistest arhiivitoimikutest on võimalik välja noppida raamatukogu-rektori-õpperingkonna vahelise sellealase kirjavahetuse järgi. Sellele lisanduvad ka raamatukogu enda arhiivis talletatud materjalid ja napid trükis ilmunud dokumendid. Tänu neile kõikidele saab aga siiski selle taga seisnud inimeste, muidu nagu iseenesest tehtud märkamatu tööd mõista ja hinnata.

Igast ajastust jäävad oma ajalooallikad, temale tüüpilised, igal ajastul on oma infotalletamise moodus, mis iseloomustab seda ühiskonda, kus antud informatsioon tekib ja levib. Arhiivimaterjalide, kataloogide endi ja neis avatud kogude kaudu saamegi süsteemi ühiskondainformatsioon iseloomustavat ainet. Ka kaasaja infootsisüsteemide eripära on kergem mõista, kui vaadelda nende eelkäijate, kataloogide arengut, omadusi ja eripära.

L i s a

**Tartu ülikooli raamatukogu kataloogid 19. sajandil
ja 20. sajandi algul***

1. Tähestikkataloog.

Käsitähtkirjaline raamatukataloog(?). Mainitud prof. Morgensterni kirjas 1807. a. (EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 71). Säilinud on *Alphabetisches Verzeichnis der in der Universitätsbibliothek befindlichen Bücher* (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 537, 187 l.), mis ei sisalda kohaviitu.

2. Systematischer Standortskatalog.

Käsitähtkirjaline raamatukataloog. Loodud 1805–1815. Koostamine lõpetatud 1918. Süstemaatiline kohakataloog, vastab põhikogu paigutussüsteemile. Liigitusskeem: *Auszug der encyclopädischen Tafel nach welcher das systematische Register angelegt worden ist // Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790* (Jena, 1793), kohaldatud vastavalt kohalikele ajaloolistele ja geograafilistele erisustele. Kataloogi, mis on varustatud tähestikulise nime-registriga, säilitatakse raamatukogu arhiivis (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 407, 20 l.; s. 408, 506 l.; s. 409, 654 l.; s. 410, 685 l.; s. 411, 41 l.; s. 412, 39 l.; s. 413, 365 l.; s. 414, 261 l.; s. 415, 118 l.; s. 416, 259 l.; s. 418, 48 l.; s. 419, 374 l.; s. 420, 272 l.; s. 421, 202 l.; s. 422, 386 l.; s. 423, 106 l.; s. 424, 573 l.; s. 425, 490 l.; s. 426, 437 l.; s. 427, 338 l.; s. 428, 207 l.).

3. *Index primus librorum ex Bibliotheca academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Martii anni MDCCCVIII.* / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpat, [1808]. [6], 74 p.

Dublettide süstemaatiline kataloog.

4. *Index secundus librorum ex Bibliotheca Academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Februarii anni MDCCCXII.* / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpat, [1812]. [2], 109 p.

Dublettide süstemaatiline kataloog.

5. Venekeelsete raamatute kataloog.

Käsitähtkirjaline raamatukataloog. Loodud enne 1822. a. Koostamine lõpetatud 1828(?). Süstemaatilise kataloogi kõrval mainitud kui venekeelsete raamatute erikataloog (EAA, f. 402, nim. 5, s. 33, l. 101p.). Säilinud on *Verzeichnis der auf der Kaiserlichen Universitätsbibliothek zu Dorpat vorhandenen Russischen Literatur*, mille liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile, kus on toodud ka raamatu formaat ja lisatud venekeelsete ajakirjade loetelu (34 nim).

* Kataloogide kronoloogilisest järjestusest langevad välja ainult omavahel tihedalt seotud kataloogid (11–12, 17–18, 32–33, 37–38).

6. *Verzeichnis der in dem Directions-Zimmer der Universitäts-Bibliothek aufbewahrten Manuscripte.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud 1820-ndatel aastatel(?). Koostamine lõpetatud 1906. Käsitirjade kohakataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 541, l. 1–22).

7. *Katalog von den physikalischen, chemischen und pharmazeutischen Werke und Manuskripten der Bibliothek des Prof. Ferdinand v. Giese.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud enne 1821. Giese erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 483, 54 l.). Koostatud omaniku enda poolt, pärandatud koos raamatukoguga 1821. a. Lisa: *Acta betreffend das Übergeben der Gieseschen Bibliothek (11. Jan 1821 – 26. Juli 1838)*.

8. *Aleksandrovsche Schenkung juristischen und staatswissenschaftlichen Werke.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud enne 1832. Aleksandrovi erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 480, 264 l.). Saabus TÜR-i koos koguga 1832. a., täiendatud TÜR-is 1834. a-ni.

9. *Katalog der Klingerschen Bibliothek.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud enne 1831. Klinger erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 484, 91 l.). Saabus koos koguga 1844. a., täiendati TÜR-is.

10. *Catalogue des livres de la Bibliothèque de Klinger.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud pärast 1835. Klinger erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485, 88 l.). Saabus koos koguga 1844. a., täiendati TÜR-is.

11. *Catalogus Bibliorum & librorum theologicorum ex Bibliotheca Gust. Bergmanni.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud enne 1837. Täiendatud 1894. a-ni. Bergmanni erakogu (osaliselt süstemaatiline) kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 481, 42 l.). Koostatud omaniku poja B. F. B. Bergmanni poolt. Kataloogi on sisse kantud TÜR-i põhikogu (kuhu Bergmanni kogu oli laiali jaotatud) kohaviidad. Kataloogi kasutati Bergmanni kogu trükiste memoriaalkoguks vormistamisel a. 1892–1894 ja sinna on kantud ka Bergmanni memoriaalkogu praegused kohaviidad. Sisaldab kirjandust a. 1477–1822.

12. *Catalogus Bibliothecae Bergmannianae.*

Käsitirjaline raamatkataloog. Loodud 1892–1894. Bergmanni memoriaalkogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 482, 30 l.). Sisaldab kirjandust a. 1477–1822.

13. *Tähestikuline raamatkataloog.*

Trükikataloog vaheleköidetud lehtedega. Loodud 1839(?)–1852. Ei ole säilinud. Aluseks C. G. Kayseri *Vollständiges Bücher-Lexicon* (Leipzig, 1834–1835), mida täiendati Tartus leidunud raamatute kohaviitade ja puhaste vahe-

lehtedega, kuhu kanti sisse nimestikus puuduvad, aga TÜR-is leidunud raamatud. Korduvalt mainitud aruandluses ja asjaajamises, säilinud on ettevalmistustööde fragmente (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 474, 35 l.).

14. Dissertatsioonide tähestikkataloog (ladina šrift).

Sedelkataloog. Loodud 1846–1856. Jätkuv. 1969. aastani peegeldati dissertatsioone ainult selles ja süstemaatilises kataloogis, aastatel 1969–1988 paralleelselt tähestikulistes kaartkataloogides (pea- ja lugejate kataloog), 1989-st lisatakse sedelid ainult enne 1945. a. ilmunud dissertatsioonide ja sepaatide kohta.

15. Akadeemiliste kirjade kataloog (*kleine akademische Schriften*).

Sedelkataloog. Loodud 1846–1856. Koostamine lõpetatud 1944. Sisaldab teadusasutuste ametkondlikke materjale (loengukavad, aruanded, isikkoosseisud, asutuste tegevust ja õppetööd korraldavad eeskirjad), professorite kõnede kogumikke, biograafilisi materjale. Linnade nimede (asutuste asukohtade) tähestikjärjestus.

16. Koolikirjade kataloog (*Schul-Schriften*).

Sedelkataloog. Loodud — ? Koostamine lõpetatud 1944. Koolide õppekavad, aruanded, nende tegevust ja õppetööd korraldavad ning kajastavad materjalid. Linnade nimede (asutuste asukohtade) tähestikjärjestus.

17. *Systematischer Standortskatalog der Bibliothek von K. Morgenstern*.

Käsitähtkirjaline raamatkataloog. Loodud 19. saj. alguses. TÜR-ile 1852. a. üle antud Morgensterni erakogu süstemaatiline kataloog (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 485a, 550 l.). Koostanud K. Morgenstern, täiendanud E. Anders jt. Kasutati trükikataloogi ettevalmistamise ajal.

18. *Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern: Pars 1–2 cum supplemento*. Dorpat, 1868. XII, 266, 31 p.

Koostatud 1852(?)–1868. Morgensterni memoriaalkogu süstemaatiline kataloog.

19. Põhikogu tähestikuline sedelkataloog (ladina šrift).

Loodud 1853–1857. Jätkuv. Kasutatakse preisi järjestusreegleid.

20. *Verzeichnis der Autographen Friedrich Ludwig Schardius (1795–1855)*.

Käsitähtkirjaline raamatkataloog. Loodud 19. saj. keskpaigas. Schardiuse autograafide kogu tähestikkataloog (TÜR KHO, f. 5).

21. *Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1865*. Dorpat, 1866. 108 S.

Zuwachs ... im Jahre 1866. Dorpat, 1867. 126 S.

Zuwachs ... im Jahre 1867. Dorpat, 1868. 111 S.

Zuwachs ... im Jahre 1868. Dorpat, 1869. 128 S.

Zuwachs ... im Jahre 1869. Dorpat, 1870. 158 S.

Zuwachs ... im Jahre 1870. Dorpat, 1871. 138 S.

Zuwachs ... im Jahre 1871. Dorpat, 1872. 97 S.

Aasta tulmete süstemaatiline kataloog, liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile.

22. Süstemaatiline kaartkataloog.

Loodud 1868–1873. Koostamine lõpetatud 1915. Liigitusskeem ilmunud *Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. 43 S.* ja *Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Имп. Юрьевского университета. Юрьев, 1900. 55 с.*

23. Perioodika- ja jätkväljaannete kataloogid.

Tähestikulised käsikirjalised raamatkataloogid.

- 1) *Journale der Dorpater Universitätsbibliothek.*
Koostatud 1870–1875. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 388, 49 l.
 - 2) *Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek.*
Koostatud 1875–1879. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 389, 84 l.
 - 3) *Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek.*
Koostatud 1879–1885. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 391, 87 l.
 - 4) *Journal-Verzeichnis der Dorpater Universitätsbibliothek.*
Koostatud 1884–1889. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 392, 80 l.
 - 5) *Verzeichnis der Zeitschriften und Fortsetzungen.*
Koostatud 1889–1902. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 393, 211 l.
 - 6) *Alphabetisches Verzeichnis der Zeitschriften, Zeitungen und Lieferungs-
ausgaben.*
Koostatud 1891(?)–1907(?). TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 395, 249 l.
 - 7) *Alphabetisches Verzeichnis der Zeitschriften, Zeitungen und Lieferungs-
ausgaben.*
Koostatud 1905(?)–1914(?). TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 396, 212 l.
 - 8) *Alphabetisches Verzeichnis der Lieferungs-
ausgaben.*
Koostatud 1885(?)–1922(?). TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 398, 61 l.
- Lisaks: *Verzeichnis der Zeitschriften und Zeitungen* (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 390, 43 l. + [XC lk.]). A. 1876–1924 peetud perioodikaväljaannete loend. Ei sisalda kohaviitu.

24. Doubletten-Katalog der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1875. 71 S.

Dublettide süstemaatiline kataloog, liigitus vastab põhikogu paigutussüsteemile.

25. Lossius, J. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1882. 158 S.

Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud temaatiline kataloog.

26. Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie / [Предисл.] В. А. Кордт. Из семейного архива графов Де Ла Гарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1894. № 2, [прил. 2]. VI, 112 с.

Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud süstemaatiline koha-kataloog.

27. Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie. Nebst einem Anhang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstjerna. Leipzig, 1894. 112 S.

Osa De la Gardie arhiivi nimeregistriga varustatud süstemaatiline kohakataloog.

28. Perioodika- ja jätkväljaannete kataloogid (vene šrift).

1) *Verzeichnis der russischen Zeitschriften und Fortsetzungen.*

Tähestikuline käsikirjaline raamatkataloog. Koostatud 1889–1902. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 394, 83 l.

2) *Алфавитный список русских журналов, газет и продолжающихся изданий.*

Tähestikuline käsikirjaline raamatkataloog. Koostatud 1882(?)–1917(?). TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 397, 308 l.

29. Русские повременные издания 1889–1918. А–М. Русские повременные издания 1889–1918. Н–Ф.

Tähestikulised käsikirjalised raamatkataloogid (TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 399, 120 l.; s. 400, 31 l.).

30. Manuskriptide kogu tähestikkataloog. Manuskriptide kogu temaatiline kataloog. Manuskriptide kogu kohakataloog.

Sedelkataloogid. Loodud pärast 1882. Tähestik- ja temaatiline kataloog lõpetatud 14. 04. 1993. Kohakataloog on jätkuv. Koostamist alustas W. Schlüter.

31. Zettelkatalog der in Direktoriiums-Zimmer aufgestellten Prachtwerche.

Sedelkataloog. Loodud 19. saj. teisel poolel(?). Mainitud K. Weltmanni kataloogide loetelus 16. 04. 1920 (TÜR KHO, f. 64, s. 17, l. 1). Direktsioonis säilitatud luksusväljaannete kataloog, mis olid sinna eraldatud juba K. Morgensterni ajal (EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 32p.).

32. Материалы для каталога книг, рукописей, гравюр и проч. собрания А. Н. Неустроева. Санкт-Петербург, 1902. Отд. 1: Книги. XIV, 110 с., 26 л.

Kataloogi koostas omaniku tütar J. A. Neustrojeva. Kirjed koostatud tiitellehe pildi järgi. Kirjed (mis algavad kas autori initials või pealkirja esimese sõnaga) on järjestatud tähestikuliselt. Lisatud on autorite, tõlkijate ja mõne kirjastaja perekonnanime tähestikuline register. Kuni 1980-ndate aastateni

ainuke kataloog selle memoriaalkogu jaoks. Rekataloogimise käigus avati ka teistes kataloogides. Sisaldab juurdekõidetud käsikirjalised täiendused.

33. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu kataloog.

Tähestikkataloog. Ei ole säilinud. Mainitud direktor prof. A. Vassiljevi esildises tasu väljamaksmiseks kataloogi koostajale, raamatukogu abitööjõule V. L. Kesslerile (EAA, f. 402, nim. 5, s. 1394, l. 38).

34. Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. Юрьев, 1907. 52 с.

Tähestikkataloog (ladina ja vene šrift läbisegi).

35. Tähestikuline sedelkataloog (vene šrift).

Koostamist alustatud 1909. Jätkuv. Kasutatakse preisi järjestusreegleid. 1990. aastast kajastatakse enne 1917. a. ilmunud rekataloogitud või saabuv venekeelne kirjandus nii selles kui ka venekeelse kirjanduse tähestikulisel kaartkataloogis.

36. Dissertatsioonide tähestikkataloog (vene šrift).

Sedelkataloog. Koostamist alustatud 1907. Jätkuv. 1969. aastani peegeldati dissertatsioone ainult selles kataloogis ja süstemaatilises kataloogis, aastatel 1969–1988 kajastati neid paralleelselt veel tähestikulistel kaartkataloogides (pea- ja lugejate kataloog), 1989-st lisatakse sedelid ainult enne 1945. a. ilmunud dissertatsioonide ja sepaatide kohta.

37. Venekeelsete raamatute tähestikkataloog.

Sedelkataloog? Loodud 19. saj. teisel poolel. Koostamine lõpetatud 1907. Ei ole säilinud. Mainitud W. Schlüteri poolt (Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. H. 1/2. S. 6) ja venekeelsete raamatute trükikataloogi eessõnas lk. III, kus tema vormiks on märgitud kaartkataloog.

38. Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета : С основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. VIII, 653 с.

Tähestikkataloog. Kataloogi koostamisel kasutati preisi järjestusreegleid. Täiendused: *Список книг, поступивших в библиотеку Императорского Юрьевского университета с 1 декабря 1911 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1913. № 5–8, 11–12. С. 1–112, 1–17* ja *Алфавит. указ. к "Списку книг" библиотеки И. Ю. университета // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1916. № 10. С. 113–176; 1917. № 3. С. 177–192.*

Der Bestandsnachweis in Katalogen der Universitätsbibliothek Tartu im 19. und frühen 20. Jahrhundert

Ljudmila Dubjeva

Zusammenfassung

Die Erforschung von historischen Beständen und den entsprechenden Katalogen ist immer aktueller geworden. Die Sammlungen können nur dann als Bibliotheken fungieren, wenn Mittel geschaffen worden sind, die die Zugänglichkeit der darin enthaltenen Literatur ermöglichen. In der historischen Entwicklung der Bibliotheken hat man dies zu erreichen versucht, indem man einerseits Bücher nach einem gewissen System aufstellte, andererseits aber durch Kataloge, die die Sammlungen entweder nach Autorennamen oder Inhalt erschließen. In bestimmten Entwicklungsstadien der historischen Sammlungen kann man auch die Nutzung von beiden Möglichkeiten antreffen, wie es in der Universitätsbibliothek Tartu zu Beginn des 19. Jahrhunderts der Fall war.

In der 1802 gegründeten Universitätsbibliothek Tartu wurde in den Jahren 1805–1815 ein systematischer Standortkatalog geschaffen, dem das 1793 in Jena erschienene *Allgemeine Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790* und die nachfolgenden Ausgaben zugrunde lagen. Nach der von Chr. G. Schütz und Chr. W. Hufeland ausgearbeiteten und von J. S. Ersch erweiterten bibliographischen Klassifikation wurde die Literatur in 18 Hauptabteilungen eingeteilt: I — Wissenschaftskunde, II — Philologie, III — Theologie, IV — Jurisprudenz, V — Arzneylehrtheil, VI — Philosophie, VII — Pädagogik; VIII — Staatswissenschaft; IX — Kriegswissenschaft; X — Naturkunde, XI — Gewerbskunde, XII — Mathematik, XIII a — Geographie, XIII b — Geschichte, XIII aa — Karten und Atlanten, XIV — Schöne Künste, XV — Literaturgeschichte, XVI — Vermischte Schriften.

Dieser systematische Standortkatalog diente in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als der Hauptkatalog der Bibliothek. Einen systematischen Aufbau hatte ebenfalls der in der Bibliothek im Laufe der drei ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts geführte Katalog der russischsprachigen Bücher, in dem dasselbe Klassifizierungssystem verwendet wurde. Von der Dominanz der systematischen, inhaltlichen Erschließung der Bestände damals zeugen auch die erhaltenen Kataloge der Privatsammlungen von Giese, Bergmann, Klinger, Morgenstern und Aleksandrov, in denen das vom Inhalt der in der Sammlung enthaltenen Literatur ausgehende System benutzt wird (z.B. bei der Aleksandrovschen Sammlung nach den Unterabteilungen der Rechtswissenschaft). Die

Druckkataloge der Dubletten der Bibliothek aus dem 19. Jahrhundert sowie der 1865–1871 erschienene *Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre ...* waren in ihrem Aufbau ebenfalls systematisch. Die ganze Wissenschaft des 19. Jahrhunderts war vom Geist der Systematisierung geprägt, so ist es auch nicht verwunderlich, daß man an die wissenschaftliche Literatur ebenfalls wie an die Forschungsgegenstände heranging, über die in diesen Büchern geschrieben wurde.

Nach der Fertigstellung des systematischen Katalogs kamen in der Bibliothek die Herausgabe eines Druckkatalogs und die Zusammenstellung eines alphabetischen Katalogs auf die Tagesordnung. Wegen Mangels an Arbeitskräften und an Geldmitteln wurde dieser Plan vorläufig nicht realisiert.

Das Problem des alphabetischen Katalogs ergab sich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mehrmals. Der in der zweiten Hälfte der 1830er Jahre unternommene Versuch bestand darin, daß das 1834–1835 in Leipzig von C. G. Kayser herausgegebene *Vollständige Bücher-Lexicon* mit den Signaturen der in Tartu befindlichen Bücher ergänzt und darüber hinaus interfoliert wurde; auf die leeren Blätter wurden diejenigen Bücher eingetragen, die in der gegebenen Bibliographie nicht verzeichnet, in der Bibliothek der Universität Tartu aber vorhanden waren. Zum Abschluß gelangte diese Arbeit bis zum Jahre 1851. Man beabsichtigte, den fertigen alphabetischen Katalog zu drucken, dies gelang aber nicht.

Die Katalogarbeit in der Bibliothek in dieser Periode wird wie folgt beschrieben: "Neu angekommene Bücher wurden sogleich in ein Accessionsschnurbuch eingetragen und nachdem sie mit den gehörigen Verweisungen in die wissenschaftlichen Kataloge übergeführt wurden zugleich aber auf beweglichen Blättern verzeichnet als Vorarbeit zu einem ausführlichen alphabetischen Katalog über die ganze Universitäts-Bibliothek."

In einer Mitte des 19. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Tartu begonnenen neuen Etappe bei der Entwicklung des Katalogsystems wurden alphabetische Zettelkataloge sowohl für Bücher und akademische Periodika als auch für akademische Drucke zusammengestellt. Mit der Abschrift des alphabetischen Generalkatalogs auf Zetteln wurde bereits ab Januar 1853 begonnen, indem man die Erfahrungen der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg nutzte. Diese Katalogform in Form eines beweglichen Zettelkatalogs war bequem wegen seiner Flexibilität und der Möglichkeit, Neuerwerbungen

operativ und leicht zu erschließen. Die Zusammenstellung des genannten Katalogs dauerte bis 1857, es folgte die laufende Arbeit am Katalog.

Der Bedarf nach einem der wissenschaftlichen Entwicklung entsprechenden systematischen Katalog bedingte 1868–1873 die Schaffung eines systematischen Kartenkatalogs, dessen Klassifizierungssystem in seiner endgültigen Gestalt 1873 in *Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek* veröffentlicht wurde: I. — Allgemeine Wissenschafts- und Bücherkunde, II. — Theologie, III. — Rechtswissenschaft, IV. — Staatswissenschaft und Statistik, V. — Geschichte und Hilfswissenschaften derselben, VI. — Länder- und Völkerkunde, VII. — Sprache und Literatur, VIII. — Philosophie und Pädagogik, IX. — Aesthetik und Kunst, X. — Mathematik und Astronomie, XI. — Naturwissenschaft: A. Im Allgemeinen, B. Physik, C. Chemie, D. Geologie, E. Botanik, XII. — Anatomie und Physiologie, XIII. — Medizin, XIV. — Gewerbkunde, XV. — Kriegswissenschaft. Über die weitere Arbeit an dem Klassifizierungsschema des systematischen Katalogs spricht deutlich auch die 1900 gedruckte russische Fassung *Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Императорского Юрьевского университета*, in der die Unterabteilungen detailliert, Titel der Rubriken präzisiert sind usw.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts erschienen zwei Druckkataloge: *Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета* (1907) und *Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского университета : С основания университета по 31 декабря 1908 года* (1910).

Während der ganzen betrachteten Periode fand in der Universitätsbibliothek Tartu eine aktive Arbeit an den Katalogen statt — ständig ist entweder die Schaffung eines neuen, die Bestände auf neue Art erschließenden Katalogs bzw. die Redigierung und Vervollständigung von bereits vorhandenen Katalogen an der Tagesordnung gewesen. Die Herausgabe eines Druckkatalogs der Hauptbibliothek wurde jedoch nicht realisiert.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

AASTARAAMAT

1995

Tartu 1996

LIIGITUSE ARENGULOOST TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS 19. SAJANDIL JA 20. SAJANDI ALGUL

Ljudmila Dubjeva

Ülikooli raamatukogu ajalugu, kajastades ka teaduste ajaloolist arengut, võimaldab jälgida viimast eriti raamatukogu ajaloo üksikuid probleeme käsitledes. Liigitussüsteemide rakendamine raamatukogu tegevuses on selle tähtsaimaks näiteks, olles tihedas vastastikus seoses teaduse ajaloo seisukohalt väga oluliste teaduste klassifikatsiooni probleemidega ja andes lisamaterjali nende uurimiseks.

1802. a. taasavatud ülikool Tartus ei saanud eelkäijalt pärandiks raamatukogu. *Academia Gustavo Carolina* raamatukogu oli Põhjasõja käigus evakueeritud Rootsi¹ ja vastne ülikool pidi asutama oma, uue raamatukogu.² Selle esimeseks direktoriks sai saksa õpetlane Johann Karl Simon Morgenstern (1770–1852), ülikooli elokventsi, klassikalise filoloogia, esteetika, kirjandus- ja kunstiajaloo professor, kes a. 1802–1839 juhatas ka ülikooli raamatukogu.

Vastse raamatukogu rajamisega paralleelselt käis ka kogude paigutussüsteemi valik ja kataloogide loomine. Siin sai sammu pidada kaasaegse teaduse arenguga, sest pärandina ei saadud kaasa aegunud. 17. sajandi raamatukogutöö võtteid. Ka 18. sajandi Euroopa riikide raamatukogudelt ei võetud kirjanduse süstematiseerimise ja kogude paigutuse osas eeskujut. Laialt levinud trükikunst ja teaduse areng tingisid 18. saj. küll suhteliselt suurte, sadade tuhandete raamatuteni ulatuvate kogudega raamatukogude kujunemise, kuid nende liigitussüsteem ja kataloogid jäid endiseks, pärinedes mõningatel juhtudel juba keskajast.³ Euroopas ei tuntud sel ajal huvi kogude ümberliigitamise ja kaasaegsematele süsteemidele üleviimise vastu, sest selleks puudusid materiaalsed võimalused. Kuid bibliograafilised klassifikatsioonid, mis olid kasutusel teatmeteostes ja kirjandusnimestikes, võisid elu nõuete ja teaduse arenguga palju vabamalt sammu pidada.

Seepärast ei ole imestamisväärt, et Saksamaalt tulnud K. Morgenstern, olles kursis sealse raamatukogutöö korraldusega, pöördus kaasaegse ja aja nõuetele vastava liigitussüsteemi otsingul just bibliograafilise klassifikatsiooni poole. Selleks sai Jenas 1793. a. trükivalgust näinud "Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis

¹ Tartu ülikooli ajalugu. Tallinn, 1982. Kd. 1: 1632–1798. Lk. 150, 244; Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Юрьев, 1902. Т. I. С. 69.

² Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. Tartu, 1962. Lk. 11.

³ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 48, 54.

⁴ Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Москва, 1955. Т. I. С. 264–265.

UURIMUSI

1790" ja sellele järgnenud väljaanded.⁵ Christian Gotfried Schützi, Christian Wilhelm Hufelandi poolt välja töötatud ning Johann Samuel Erschi poolt jätkatud bibliograafilise klassifikatsioon sai oma kaasaegsete poolt suure tähelepanu osaliseks ja avaldas mõju uute klassifikatsioonide loojatele 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil.⁶ "Allgemeines Repertorium'i" tugevaks küljeks peetakse katset liigitada teadusalad uurimisobjektide järgi. Just see aitas kaasa Schütz-Hufeland-Erschi klassifikatsiooni levikule ja tingis ka tema pikaajalise teenistuskäigu Tartu Ülikooli Raamatukogus.⁷

Liigitusskeem ise oli ära toodud "Allgemeines Repertorium'i" esimeses köites pealkirjaga "Auszug der encyclopädischen Tafel nach welcher das systematische Register angelegt worden ist".⁸ Selle järgi jaotati kogu kirjandus kuueteistkümneks liigiks, mis 1793. a. väljaande järgi olid järgmised: I Wissenschaftskunde — teaduslugu, II Philologie — filoloogia, III Theologie — usuteadus, IV Jurisprudenz — õigusteadus, V Arzneylehrtheit — arstiteadus, VI Philosophie — filosoofia, VII Paedagogik — pedagoogika, VIII Staatswissenschaft — riigiteadus (ka poliitika jm.), IX Kriegswissenschaft — sõjandus, X Naturkunde — loodusteadus, XI Gewerkskunde — tööstus (ka käsitöö, tehnika, põllumajandus), XII Mathematik — matemaatika, XIII Geographie und Geschichte — geograafia ja ajalugu, XIV Schöne Künste — kaunid kunstid (kunstiteadus, ilukirjandus), XV Literargeschichte — kirjanduslugu (ka raamatukogundus jm.), XVI Vermischte Schriften — *varia* (näit. ajakirjad).

Just antud klassifikatsiooniga seoses on märgitud, et kui võrrelda vanemaid klassifikatsioone tänapäevastega, tuleb arvestada seda, et ettekujutus konkreetsest teadusest aja jooksul muutub.⁹ Kuna 18. saj. teaduslik terminoloogia ei vasta oma sisult tänapäevasele tähendusele, siis on oluline neid liigitusskeeme iseloomustades avada ka neis esinevate terminite tähendus. Näit. XV liik *Literargeschichte*, sisaldades ka raamatuteadust, raamatukogundust, bibliograafiat jms., ei kattu kirjandusteaduse tänapäevase tähendusega. Käesolevas artiklis on üldnimetatud liigitusskeemi eesti keelde tõlkimisel püütud lahti mõtestada 18. saj. terminoloogiat.

Tartus oli Schütz-Hufeland-Erschi klassifikatsiooni rakendamine hõlpus, kuna raamatuid tuli alles hakata paigutama ja katalooge looma. Nii et süstemaatiliselt paigutatud kogude kasutamist hõlbustas just süstemaatiline kataloog (SK).

K. Morgenstern, iseloomustades raamatukogus olevat kirjandust erialade kaupa, kirjutab 1805. a. mais, et "üldmainitud raamatukogualad oma paljude alljaotustega on teatud härä õuenõunik Schützi praktilise ja eeskujulikult kasutamiskõlbliku jaotuse järgi, mille

⁵ Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790. Jena, 1793; Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1791 bis 1795. Weimar, 1800; Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1796 bis 1800. Weimar, 1807.

⁶ Шамурин Е. И. Ук. соч. Т. I. С. 265-267.

⁷ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 54-55.

⁸ Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790. Jena, 1793. S. 1-22.

⁹ Weishaupt, K. Sacherschließung in Bibliotheken und Bibliographien. 1: Klassifikatorische Sacherschließung. Frankfurt am Main, 1985. S. 18.

aluseks on tuntud "Repertorium der Allgemeinen Literatur".¹⁰ Raamatukogu aruannetes tuuaksegi need liigid vastavalt antud klassifikatsioonile.¹¹

Põhitöö SK koostamisel tehti ajavahemikus 1805–1815.¹² Edaspidi seda täiustati vastavalt komplekteeritava kirjanduse hulga ja teaduse nõuetele. Kuna kataloogi koostamine oli mahukas ja keeruline, kaasas Morgenstern sellesse töösse abilisi: õppejõude, üliõpilasi, isikuid väljastpoolt ülikooli.¹³ Õppejõududest olid abiks näit. prof. J. W. Krause (majandus, tehnika, arhitektuur), prof. G. F. Pöschmann (ajalugu), rektor G. F. Parrot (loodusteadused) jt. SK koostamisel võeti iga liigi jaoks eraldi köide. Juba töö alguses ilmnis vajadus täpsema liigituse järele — XIII osakond (geograafia ja ajalugu) jaotati: XIII^a — geograafia, XIII^b — ajalugu. Kataloogitöö oli raamatukogus direktori pingsa ja pideva tähelepanu objektiks: kataloogiköited sisaldavad K. Morgensterni enda käega tehtud sissekandeid, märkusi, täiendusi ja parandusi.

Töö SK täiustamisel oli pidev. Tunnistust liigitussüsteemi edasisest arendamisest annab Morgensterni direktoriks oleku aja lõpul raamatukogu sekretäri Emil Andersi poolt alustatud süstemaatiline kohakataloog, mis sisaldab, võrreldes eelmisega, veelgi peenemaid alajaotusi.¹⁴ Raamatukogu tegevuse algusaastatel kasutusele võetud Schütz–Hufeland–Erschi süsteem leiab selles kataloogis kasutust tänapäevani, nagu ka kaasaegse võõrkeelse kirjanduse kogude paigutuses, mida küll selle sajandi 20-ndatel aastatel veidi muudeti.

Igapäevases kasutuses olev SK ei rahuldanud lugejaid aga juba 19. sajandi keskpaiku.¹⁵ Päevakorda kerkis uute kataloogide loomise vajadus. Esialgu püüti olukorda leevendada tähestikkataloogide abil. 1853. a-st alates hakkas Emil Anders koostama tähestikulist gene-

¹⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 90p.

¹¹ *Ibid.*, f. 4, nim. 1, s. 9, l. 86–87.

¹² *Ibid.*, f. 4, nim. 1, s. 8, l. 90; f. 4, nim. 1, s. 9, l. 92; f. 4, nim. 1, s. 468, l. 5. Vt. ka: Viget, E. *Op. cit.*, lk. 89; Schlüter, W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. H. 1. S. 5; Иерингов Е. В. Ук. соч. Т. 1. С. 197.

¹³ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 54; Die Kaiserliche Universität Dorpat: Fünfundzwanzig Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, 1827. S. 22–23; Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a.: Ettekanne TRÜ TR 9. teaduskonverentsil 16.06.1982 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1177, l. 24–25; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 431–446.

¹⁴ Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 54–55; Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a.: Ettekanne TRÜ TR 9. teaduskonverentsil 16.06.1982 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1177, l. 25; Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents RAAMATUKOGU AJALOO KÜSIMUSI 16–17 VI 1982: Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 15; Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1(3). Lk. 27–28; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 407–430.

¹⁵ Noodla, K. Emil Anders: Ettekanne TÜR 3. ajaloopäeval 15.05.1985 — Käsikiri TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 1317, l. 7–9; Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents RAAMATUKOGU AJALOO KÜSIMUSI 16–17 VI 1982: Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 17–18; Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1(3). Lk. 29.

UURIMUSI

raalkataloogi sedelitel.¹⁶ Töö selle loomisel kestis 1857. a-ni ja ta on oluline kataloogi-süsteemi osa praeguseni, kajastades ainsana kuni 1944. a-ni ilmunud võõrkeelset kirjan-dust.¹⁷ Peatselt loodi ka dissertatsioonide ja akadeemiliste väljaannete tähestikulised sedel-kataloogid. Vajadus nende järele oli ilmne ja nad hõlbustasid raamatukogutööd, kuid kõiki probleeme lahendada nad ei suutnud.

Raamatukogu lugejaskond vajas teaduse arengu nõuetele vastavat SK-d, mille loomine peagi päevakorda võeti. 3. okt. 1868. a. on raamatukogukomisjon fikseerinud uue SK loo-mise vajaduse ja teinud ülesandeks koostada komisjoni jaoks ettepanekud nimetatud kata-loogi koostamiseks.¹⁸ Konkreetse ettepaneku raamatukogu süstemaatilise kaartkataloogi loomiseks tegi usuteaduskonna esindaja raamatukogukomisjonis prof. T. A. Harnack 28. veebr. 1869. a., kes rõhutas selle töö tähtsust ja keerukust ning avaldas arvamust, et uue SK aluseks ei saa võtta vana, vaid isegi kirje koostamisel peaks töötama *de visu*.¹⁹ Efektiivseks tööks oli Harnacki arvates vaja mitte üle kahe kompetentse ja kindla inimese, kes oleksid nõus ennast aastateks selle töö heaks ohverdama. Töötajate vahetus oleks sellise töö puhul ainult kahjulik. See eelistatavam variant nõuaks aga nii aega kui ka rahalisi vahendeid, mis ületaksid ülikooli võimalused, ja nii pakub ta teise, praktilisema lahenduse: võtta aluseks juba olemasolev tähestikuline sedelkataloog, kanda selle kirjed kaartidele ja nendest juba koostada SK. Seda tööd saaksid raamatukoguhoidja kontrolli all teha paljud inimesed ja see ei segaks ka laenutust. Eelpool kirjeldatud variandist lähtudes oli prof. Harnack teinud koguni kulude arvestuse, mis sisaldas ka materjalile mineva raha (kataloogi-kaartide jaoks oli ette nähtud eriti tihe paber formaadis 3.8 x 2.75 tolli).

Raamatukogukomisjon arutas prof. Harnacki ettepanekut 22. märtsil 1869. a., rõhutas veel kord uue SK loomise vajadust ja otsustas raamatukoguvahendite piiratuse tõttu taotleda kulude katmist ülikooli erisummadest.²⁰ Uue SK raamatukogundusliku kujunduse konkreet-semad ettepanekud pärinevad raamatukoguhoidja E. Andersilt, kes 13. okt. 1870. a. esitas need raamatukogu direktorile prof. Karl Heinrich Johann Pauckerile.²¹ Anders leidis, et kasulik oleks alfabeetilise kataloogi kirjed ümber kirjutada kaartidele, varustades need kohaviidaga, s.o. numbriga, mida antud raamat kandis eelmises SK-s, mis edaspidi säiliks kohakataloogina. Kaardid, ühendades need omavahel nööri ja eraldades mõnevõrra kõr-gemate vahekaartidega, tuleks paigutada pikkadesse kastidesse; kataloogikapid paigutada aga abonemendi kõrvale, kus need oleksid kõikidele lugejatele kättesaadavad.

Eriliselt põhjalikult ja kaua — praktiliselt SK valmimiseni — arutati raamatukogus loodava süstemaatilise kataloogi liigitusskeemi. E. Anders arvas, et uue skeemi aluseks võiks olla kas teaduskondade poolt esitatud liigitusskeem ilma liigse detailiseerimiseta või vana süsteem, seda järk-järgult uuendades. Raamatukogukomisjonis oli projekt arutusel

¹⁶ ЕАА, ф. 402, нм. 5, с. 319, л. 166–167р; Дубышева Л. В. Связи библиотеки Тартуского университета с другими библиотеками России в 1802-1917 гг. // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1985. Vihik 17. Lk. 92.

¹⁷ TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. Lk. 4, 11.

¹⁸ TÜR KHO, ф. 4, нм. 1, с. 146a, л. 32.

¹⁹ Ibid., л. 47–48.

²⁰ Ibid., л. 42.

²¹ Ibid., л. 67–71.

14. okt. 1870. a.²² Uue SK liigitusskeemi koostamine tehti 4. märtsil 1872. a. raamatukogukomisjoni istungil ülesandeks prof. Harnackile ja raamatukoguhoidja Hugo Kapp'ile (vahepeal oli raamatukogu juhtkonnas toimunud muudatus).²³ Ja juba 14. märtsil kinnitati järgmine liigitusskeem:²⁴ I Üldine teaduslugu ja raamatuteadus, II Usuteadus, III Õigusteadus, IV Poliitilised teadused ja statistika, V Ajalugu ja ajaloo abiteadused, VI Geograafia ja etnograafia, VII Keel ja kirjandus, VIII Filosoofia (ja pedagoogika), IX Esteetika ja kujutavad kunstid, X Matemaatika ja astronoomia, XI Füüsika ja keemia, XII Mineraloogia, botaanika ja zooloogia, XIII Anatoomia ja füsioloogia, XIV Arstiteadus ja farmaatsia, XV Tehnoloogia.

Kinnitatud liigitusskeemi muudeti aga töö käigus, selle täiustamisest võtsid osa teaduskondade esindajad. Raamatukogukomisjoni istungil 6. mail 1872. a. anti üle teaduskondades väljatöötatud liigitussüsteem.²⁵ Ümbertöötamise käigus liigid XI (füüsika ja keemia) ja XII (mineraloogia, botaanika ja zooloogia) ühendati ühtseks XI-ks liigiks (loodusteadused). Järgnev numeratsioon nihkus ja vabanenud XV-s liik anti sõjandusele. Liigitusskeem parandatud kujul on nii H. Kapp'i poolt kirja pandud käsikirjalises eksemplaris²⁶ kui ka selle trükitud variandis.²⁷

I Üldine teaduslugu ja raamatuteadus, II Usuteadus, III Õigusteadus, IV Poliitilised teadused ja statistika, V Ajalugu ja ajaloo abiteadused, VI Geograafia ja etnograafia, VII Keel ja kirjandus, VIII Filosoofia ja pedagoogika, IX Esteetika ja kunst, X Matemaatika ja astronoomia, XI Loodusteadused, XII Anatoomia ja füsioloogia, XIII Arstiteadus ja farmaatsia, XIV Tehnoloogia (tehnikateadused ja tööstus), XV Sõjandus.

Kõrvutades liigitusskeemi sajandi esimesel poolel raamatukogus kasutusel olnud skeemiga, näeme, et see erineb oluliselt oma eelkäijast. Ta on tõepoolest iseseisev, sõnastuse täpsuses on ta palju konkreetsemalt seotud kindlate teadusaladega. Selle süsteemi tugevaks küljeks on peetud asjaolu, et ta peab silmas eelkõige teaduste omavahelisi seoseid, mitte aga seda, millises teaduskonnas seda või teist ainet õpetatakse, mis oli küllalt laialt levinud tolle aja kõrgkoolide raamatukogude kataloogides.²⁸

1872. a. sügissemestriks lõpetati uue SK loomisega seotud tööd.²⁹ Teaduse arenguga sammu pidades arendasid raamatukogutöötajad süsteemi edasi. Muudatused ja täiendused SK-sse olid kahtlemata tingitud nii kirjanduse rohkusest teatud liikide osas kui ka uute teadusharude tekkimisest ja vanade omavaheliste seoste muutumisest. Edaspidisest tihedast tööst SK-ga annavad tunnistust raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas säilitatav SK klassifikatsiooni skeemi tööeksemplar, nn. "võti", mis kujutab endast 1873. a.

²² *Ibid.*, l. 72.

²³ *Ibid.*, l. 115.

²⁴ *Ibid.*, l. 122.

²⁵ *Ibid.*, l. 124.

²⁶ *Ibid.*, f.4, nim. 1, s. 469, 16 l.

²⁷ Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. S. 43.

²⁸ Шамурин Е. И. Ук. соч. Москва, 1959. Т. 2. С. 381-383.

²⁹ Дубычева Л. Проблема классификации наук и создание СК в Научной библиотеке Тартуского университета во второй половине XIX века // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1985. Vihik 19. Lk. 148.

UURIMUSI

trüki ilmunud eksemplari, mille sissekõidetud tühjadel lehtedel on rohkesti käsikirjalisi täiendusi,³⁰ ja ka eraldi lehtedel säilitatavaid märkmeid.³¹ Mõlemas on märkused tehtud Wilhelm Schlüteri käega (1882. a-st raamatukoguhoidja abi, 1888. a-st raamatukoguhoidja: keeleteadlane, hilisem ülikooli õppejõud).

Muudatused leidsid kajastamist ka SK "võtme" uue trüki väljaandmisel. Ettepaneku selle väljaandmiseks tegi raamatukogu direktor prof. Jevgeni Šmurlo raamatukogukomisjoni istungil 19. sept. 1898. a.³² ja "võtme" uus trükk ilmus ülikooli toimetistes 1900 a.³³ Vaatamata märkusele tõlke eessõnas, et tegemist on 1873. a. saksakeelse väljaande täpse tõlkega,³⁴ on 1900. a. väljaanne paljuski detailsem, vastates tõenäoliselt kataloogi seisule sajandivahetusel. Nii et tegelikult leidis rakendust J. Šmurlo ettepanek "anda välja mitte lihtsalt täpne tõlge, vaid viia sisse need muudatused, mis olid praktikast tingitud".³⁵ "Võtme" uus trükk kajastab alljaotuste arvu suurenemist ja süvendamist SK-s, näit. keeleteadus, kus soome-ugri keelte kahe rubriigi asemel (VII-91, VII-92) on nüüd seitse (VII-91, VII-92, VII-93, VII-93a, VII-94, VII-95) jne. Uues trükis on täpsustatud ka rubriikide pealkirju, toodud sisse kaasaegset problemaatikat, näit. töölistkusimus (IV-6), naisküsimus (IV-8) jne.

SK seis tänapäeval on vastavuses "võtme" 1900. a. väljaandega. Harva esineb mõningaid täpsustusi, näit. saksa kirjanduse ajaloo rubriigis on lisatud alljaotused žanride kohta (romaanid, luule). Töö SK-ga peatati Esimese maailmasõja aastatel ja pärast sõda ei jätkatudki, kuna siis hakati looma uut kataloogisüsteemi, milleks kasutati osaliselt ka vanu katalooge. Näit. kirjandus endiste Balti kubermangude kohta viidi kõne all olnud SK-st üle vastsesse *Estica* kataloogi. Suuremaid muudatusi aga SK-s tehtud ei ole ja ta on säilinud kui terviklik infootsi kompleks, mille kasutamisel kaasajal tuleb siiski arvestada võimalikke šifri- ja kogude seisu muudatusi viimase 80-ne aasta jooksul (millesse mahuvad ka kaks maailmasõda).

On täheldatud, et kuni 19. saj. lõpuni olid süstemaatilised kataloogid raamatukogudes domineerivad.³⁶ Ka Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteem kinnitab seda. Tartu Ülikooli Raamatukogu 19. sajandi süstemaatilised kataloogid on, vaatamata paljudele muudatustele aegade jooksul, säilitanud oma koha kaasaegses raamatukogus.³⁷ Oma osa on siin ka nende süstemaatiliste kataloogide liigitussüsteemidel, mille omaaegne teaduslikkus ja rangus on taganud nende põhjal loodud kataloogide püsiväärtuse.

³⁰ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 470, 43+(21) l.

³¹ *Ibid.*, f. 4, nim. 1, s. 471, 11 l.

³² EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 243.

³³ *Ibid.*, l. 243–244.

³⁴ Ключ к систематическому каталогу Библиотеки императорского Юрьевского университета. Юрьев. 1900. С. 3.

³⁵ EAA, f. 402, nim. 4, s. 782, l. 243.

³⁶ Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert: analytisches Repertorium. München: London. New York: Paris. 1992. T. 1. S. XVI; Weishaupt, K. *Op. cit.*, S. 5.

³⁷ Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1(3). Lk. 21–29; 1932. Nr. 2(4). Lk. 55–56; TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu. 1988. Lk. 4, 11.

Raamatukogu

2 / 1998

KÄSIKIRJALISTEST KATALOOGIDEST ELEKTRONKATALOOGINI: TÜRI KOGUD JA KATALOOGID

LJUDMILA DUBJEVA

Tänapäeval, mil kogude avamine kaasaegsete automatiseeritud infootsüsteemide kaudu võimaldab lisaks lugeja paremale teavitamisele tänapäeva kirjandusest ka raamatukogu kõigi varade avamist automatiseeritud infootsüsteemides, keskendub tähelepanu järjest enam raamatukogu ajaloolistele väljakujunenud infootsüsteemidele – kataloogidele. Nende kaasamine automatiseerimisse võiks seda kiirendada, hõlbustada ning säästa tööaega ja -jõudu. Enne, kui õnnestub traditsioonilised infootsüsteemid kaasata tänapäevasesse automatiseerimisse, peab neid kõigepealt tundma õppima, selgitama nende vastavuse kogudele ja oskama neis sisalduvat informatsiooni maksimaalselt kasutada. Ajalooliselt väljakujunenud suuremate kogudega vanemad raamatukogud pööravadki järjest enam sellele tööle tähelepanu. Sellest annavad tunnistust nii suured rahvusvahelised ajalooliste kogude kirjeldamise projektid, milles kataloogidel on oma osa /1/ ja milles osaleb ka Tartu Ülikooli Raamatu-

kogu, kui rahvuslikud ajalooliste kataloogide uurimise projektid /2/. Ka ajalooliste kogudega raamatukogude ajalooliste kataloogide seisundi analüüsid annavad tunnistust nende kataloogide täiendava uurimise vajadusest /3/.

Ajalooliste kogudega raamatukogud on muutumas nii oma kogude kui neid avavate kataloogide poolest teadusliku uurimistöö abivahenditest teadusliku uurimise objektideks. Raamatukogu, olles vaimse pärandi materiaalne kandja, kujutab endast kultuuri fenomeni, mille väärtus on seda suurem, mida suuremat ajaloo protsessi osa ta endas kontsentreerib. Just sellepärast muutuvad suuremad ajalooliste kogudega raamatukogud ja peavadki tegelikult olema ise enese uurimisobjektiks. Kogude uurimine ja nende avamise ajaloo uurimine on taolise raamatukogu ülesandeks. Mida väärtuslikumad on need kogud ajalooliselt, seda enam vääritavad nad uurimist ja avamist. See võib aga väljuda raamatukogu igapäevase töö raamidest. Nagu iga raamatukogu ajaloo valdkon-

na uurimine, nii ka kogude ajaloo uurimine ja kogude kataloogides avamise ajaloo uurimine toob välja üldised ajaloolise arengu seaduspärasused – eriti raamatukogude ajaloo ja teaduse ajaloo kõrvutamisel. Siinjuures sulavad kokku teadusliku uurimise ja raamatukogu kui uurimisvahendi omavahelised piirid, eriti just sama asutuse piires, nii et uurimisfunktsioonid kasvavadki välja raamatukoguhoidja igapäevasest tegevusest. Kultuuripärandi uurimine tekitab probleeme, mille lahendamine on võimalik ainult juhul, kui raamatukoguhoidja on piisavalt pädev uurija /4/.

Pidades silmas just sellist uurimisproblemaatika metodoloogilist tausta, näeme, kui aktuaalne on tähelepanu pööramine ajalooliste kogudega raamatukogu kataloogisüsteemi arengule.

Tartu Ülikooli Raamatukogus on korduvalt vaadeldud üksikute kataloogide loomist ning uuritud kataloogisüsteemi arengut eri etappidel. Antud käsitluses on vaatluse all kataloogide ja kogude vahetõke selle arengus (tervikuna ja kõige olulisemate kataloogide näitel) ja kataloogisüsteemi muutused selle taustal.

19. sajandi alguses pani TÜRI kataloogisüsteemi arengule aluse kogude kujunemine, kasv ja areng vastavalt 1802. aastal taasavatud Tartu Ülikooli õppe- ja teadustöö vajadustele. Kogude aktiivne komplekteerimine raamatukogu tegevuse esimestest aastatest alates tõi peatselt päevakorda nende avamise ja kättesaadavaks tegemise kataloogide kaudu. Nii kujuneski Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandi keskpaigaks kataloogisüsteem (süsteemaatiline kohakataloog, tähestikulised kirjan-

1. Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich. – Bd. 1–3. – Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1994–1996.

Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. – Bd. 1, 3–10, 12, 14–16. – Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1992–1996.

Handbuch deutscher historischen Buchbestände in Europa. Bd. 2. – Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1997. 309 S.

2. Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert: analytisches Repertorium. Bd. 1–2. – München; London; New York; Paris: K. G. Saur, 1992.

3. Kind-Doerne, Ch. Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Ihre Bestände und Errichtungen in Geschichte und Gegenwart. Mit ein Beitrag von Klaus Haenel über Handschriftenabteilung. Wiesbaden: Harrasowitz, 1986. S. 49–76.

4. Фабиан Б. Книга, библиотека и гуманитарное исследование. Санкт Петербург: Библиотека Российской Академии Наук, 1996. – С. 237–238.

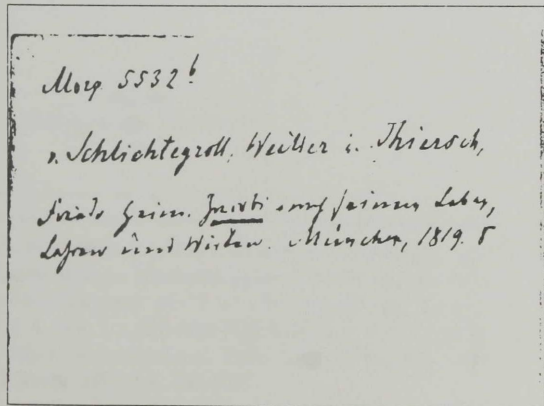
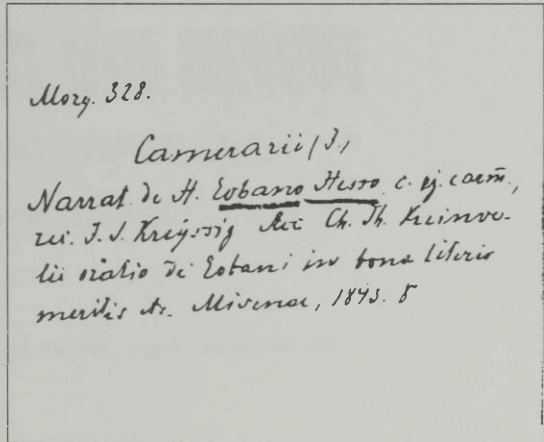
duse, dissertatsioonide ja akadeemiliste kirjade sedelkataloogid jt.), mis pidevalt arenes ja täienes /5/.

Nimetatud kataloogisüsteemi arengu etapil valitses iga kataloogi konkreetsele kogule vastavuse põhimõte, mille järgi ühes kataloogis kajastus tavaliselt üks kogu. TÜRi esimesi katalooge – just kohakatalooge – iseloomustaski range seotus kogude paigutuse ja sisuga /6/. Põhikogu paigutuse aluseks oli aga raamatukogu esimese direktori Karl Simon Morgensterni valitud Christian Gotfried Schützi, Christian Wilhelm Hufelandi välja töötatud ning Johann Samuel Erschi jätkatud bibliograafiline klassifikatsioon, mis algselt ilmus 1793. a. Jenas väljaandes *Allgemeine Repetorium der Literatur für Jahre 1785 bis 1790* ja mida kasutati ka järgnenud väljaannetes. Kirjandus jaotati 16 osakonnaks; samasid liike kasutati ka kohakataloogis. 1793. a. väljaande järgi olid need: I – Teaduslugu; II – Filoloogia; III – Teoloogia; IV – Õigusteadus; V

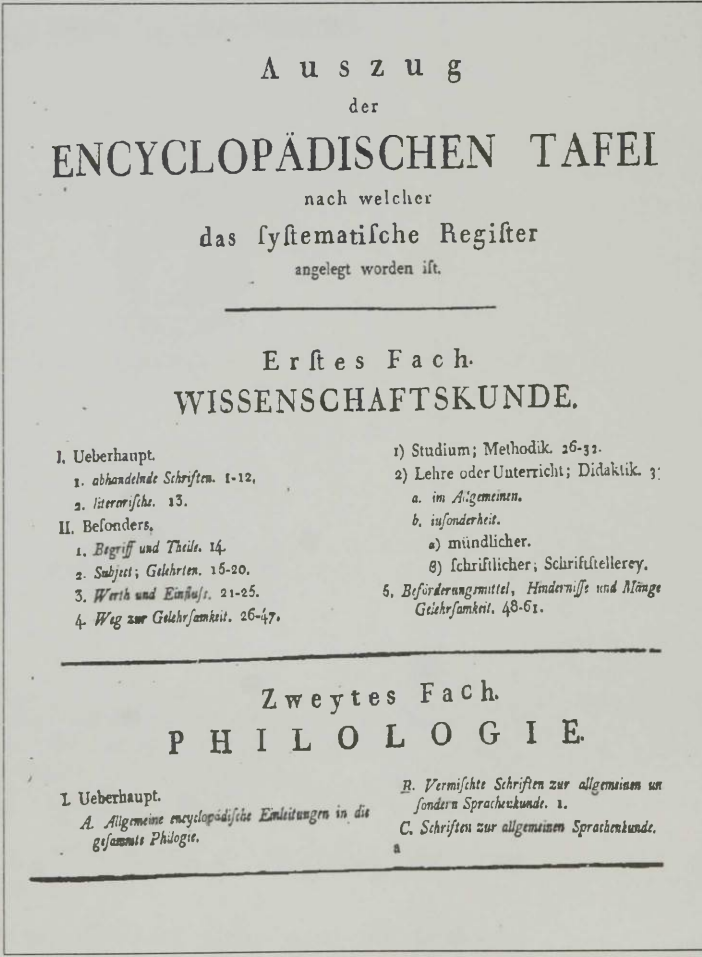
– Arstiteadus; VI – Filosoofia; VII – Pedagoogika; VIII – Riigiteadus (poliitika); IX – Sõjandus; X – Loodusteadus; XI – Tööstus (ka käsitöö, tehnika, põllumajandus); XII – Matemaatika; XIII – Geograafia ja ajalugu; XIV – Kaunid kunstid (kunstiteadus, ilukirjandus); XV – Kirjandusteadus (ka raamatukogundus); XVI – Varia (näit. ajakirjad). Iga kataloogikõide vastas teatud osakonnale. Nii jälgis antud ajastu kataloog, kajastades teatud kogu, ka selle paigutust (mõne osakonna mahu suurenemine võis tingida ka selle kajastamist mitmes kõites). Liigituse täpsustamise vajadus tõi ajapikku uusi alljaotusi juurde, nii kogude paigutusse kui ka kohakataloogi. Need arenesid ju käsikäes.

Kogude kasvades ei piisanud enam kohakataloogist ja sooviga infovajadusi paremini rahuldada koostati ka tähestikkatalooge: tähestikulised kirjanduse, dissertatsioonide ja akadeemiliste jätkväljaannete, nn. akadeemiliste kirjade sedelkatalooge. 1853. a.

hakkas raamatukogu sekretär Emil Anders koostama tähestikulist generaalkataloogi sedelitel /7/. See töö kestis 1857. aastani. Esialgu näis säili-vat konkreetse kataloogis konkreetse kogu, antud juhul põhikogu, avamise põhimõte. Kuid seal näeme ka Morgensterni memoriaalkogu kohaviidaga sedeleid, mis tähendab, et kataloogis kajastus juba mitu kogu. Reeglina kataloog siiski ei dubleerinud dissertatsioonide sedelkataloogi, st. ei haaranud teist suurt kogu – akadeemiliste trükiste kogu. 1840ndate aastate teisest poolest asuti kataloogima akadeemilisi trükiseid: dissertatsioone, teese, loengukavu, programme jmt. Akadeemiliste trükiste kogu avati kahes eri kataloogis: dissertatsioonide ja teeside ning akadeemiliste jätkväljaannete, nn. akadeemiliste kirjade tähestikulises sedelkataloogis. Siin avaneb juba uus arengutendents kataloogisüsteemi kujunemisel: tingituna õppe- ja teadustöö vajadustest on üks kogu avatud mitmes kataloogis. Ka on tähes-

Vana süstemaatilise kataloogi kaardi kujud.

Allgemeine Repetorium der Literatur für Jahre 1785 bis 1790. Immuud 1793. a. Jenas

hikulisel sedelkataloogid ülesehituselt kogudest sõltumatu. Nad ei jälgi kogu paigutussüsteemi, vaid alluvad omaenda infootsipõhimõttele – on oma ülesehituselt tähestikulisel. Kogu paigutus võib olla aga näiteks kas süstemaatiline või järjenumbriline.

Kogude edasise suurenemise ja teaduste arengu tulemusena tekkis nõudlus sellise süstemaatilise kataloogi järele, mis poleks enam kombineeritud kohakataloog – süstemaatiline kataloog ja seotud teatud koguga, vaid teeniks ainult lugejate nõudlikumaks muutunud infootsingu rahuldamise eesmärgi.

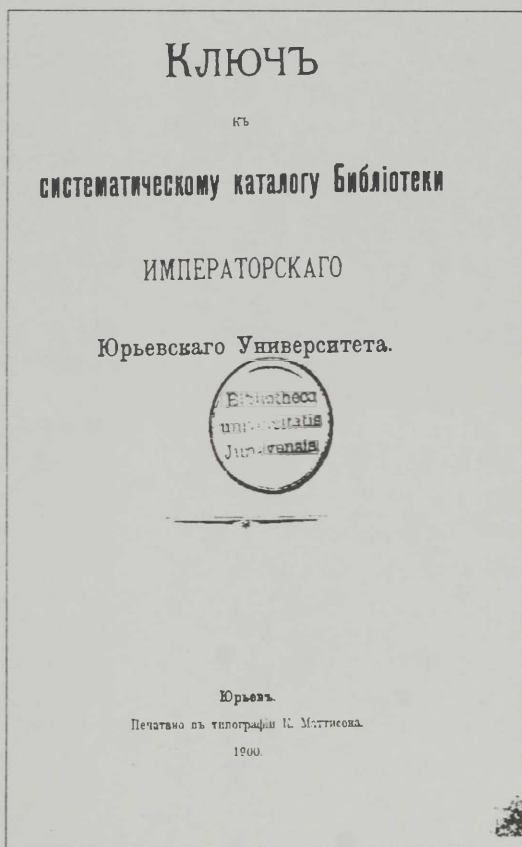
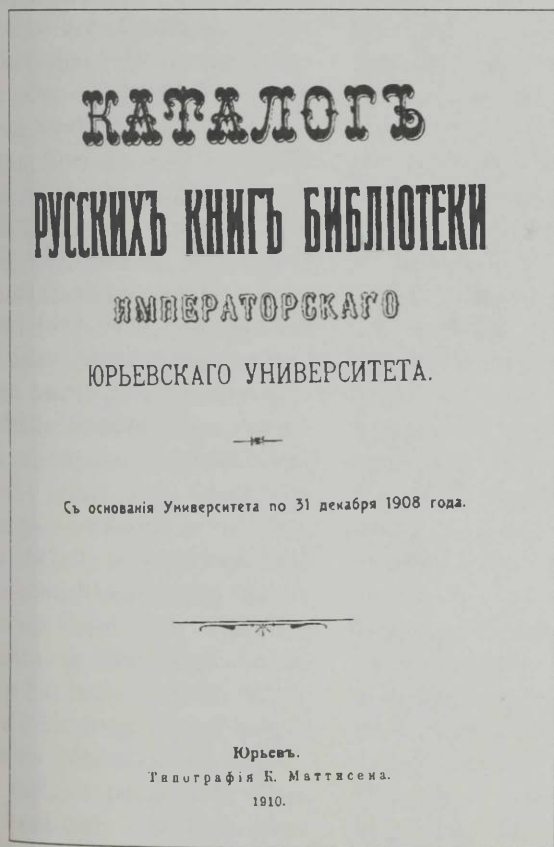
Selliseks kataloogiks sai 1860ndate lõpus ja 1870ndate alguses loodud süstemaatiline kaartkataloog, milles kasutati unikaalsete, ainult selles kataloogis kasutatud mõõtmega kataloogikaarti.

Selle jaoks töötati välja teaduste arengutaset arvestav ja konkreetsemate kindlate teadusaladega seotud liigitussüsteem, kus kirjandus oli jaotatud 15 põhiliigiks. Need olid: I – Üldine teaduslugu ja raamatuteadus; II – Teoloogia; III – Õigusteadus; IV – Poliitilised teadused ja statistika; V – Ajalugu ja ajaloo abiteadused; VI – Geograafia ja etnograafia; VII – Keel ja kirjandus; VIII – Filosoofia ja pedagoogika; IX – Esteetika ja kunst; X – Matemaatika ja astronoomia; XI – Loodusteadus; XII – Anatoomia ja füsioloogia; XIII – Arstiteadus; XIV – Tehnoloogia (tehnikateadused ja tööstus); XV – Sõjandus /8/. See kataloog ei jälgi kogude paigutust, vaid põhineb autonoomsel, just tema jaoks loodud infootsi põhimõttel. Ka ei ole ta seotud ainult ühe koguga: kajastab peale põhikogu raama-

tute ka dissertatsioone ja teavikuid, mida tähestikuliselt avas nn. akadeemiliste kirjade kataloog. See tähendab, et seal kajastus akadeemiliste trükiste kogu ning Morgensterni memoriaalkogu.

Seega hakkas 19. sajandi keskpaigast kataloogide arengus tasapisi maad võtma kaks tendentsi – ühelt poolt ühes kataloogis mitme kogu avamine ja teiselt poolt ühe kogu avamine mitmes kataloogis. Viimane tähendas seda, et teatud kataloog kajastas ainult üht, teatud põhimõttel valitud kogu osa. Teised kogu osad ja kogu tervikuna võisid olla avatud ka teistes kataloogides. Õeldu näiteks on 1910. aastal trükivalgust näinud venekeelse kirjanduse tähestikuline trükikataloog /9/, kus oli avatud ainult osa ka mitmes teises kataloogis kajastatud põhikogust.

(Järgneb.)

5. Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 48, 54-55; Tiirma, P. Loooris, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802-1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16-17. VI 1982 : Ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 15-19 (Ettekande käsikiri. – TÜR KHO, f. 4, nim. 3, s. 177); TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 431-446; TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 407-430.
6. Dubjeva, L. Liigituse arenguloost Tartu Ülikooli Raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995. Tartu, 1996. Lk. 108-109.
7. EAA, f. 402, nim. 5, s. 319, l. 166-167 p.
8. Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. 43 S. Ключ к систематическому каталогу Библиотеки императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1900. 55 с.
9. Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета. С основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. 653 с.

KÄSIKIRJALISTEST KATALOOGIDEST ELEKTRONKATALOOGINI:

TÜRI KOGUD JA KATALOOGID

UDMILA DUBJEVA

lgus RK 2/98)

ba 19. sajandil ilmnenud kataloogisüsteemi arenguhooni jälgida ka 20. sajandil. Käesraja sajandi 20ndate aastate kesksed rajati uuendatud kataloogisüsteem, milles osaliselt ajatati ja jätkati eelmise perioodi looge /10/. Edasi tehti tööd stikulistel sedelkataloogidega. raamatukogu kõige vanema, süsaatilise kohakataloogi pidae katkestati 1918. aastal, muuusi selles ei tehtud ja see on nud tervikliku kultuurimäsenä. Kõrvale jäeti ka 1870-ist aastaist pärinev süsteutiline kaartkataloog. Sellest dati *Estica (Baltica)* osa, mis oli utusel eraldi kataloogina, kuni atel 1928–1932 moodustati di *Estica* sõnastikkataloog, kus atati kaarte juba rahvusvahestandardmõõtmatega. Arveses muudatusi raamatukogu udes rajati uusi sõnastikkalooge. Eestikeelse kirjanduse, ca (*Baltica*) ja käsikogu said di sõnastikkataloogi kaartaloogi kujul, mis ühendas ksõna- ja tähestikulist katagi ja kus leidis suuresti rakenühe kataloogi teatud kogule avuse põhimõtte. Ka arhiivu trükised peegeldati ainult s kataloogis – tähestikulises elkataloogis. 1940. aastal nud perioodika trükikataloog / kajastas seevastu mitut kogu ioodika, arhiiv- ja memoriaalud ning ülikooli allasutuste d), nagu ka kateedriraaamatuude koondkataloog. Siiski ne, et kataloogisüsteemi areni-

gu sellel etapil eelistati lugejakataloogides ühe kogu ühes kataloogis avamise põhimõtet, kuigi need pole oma ülesehituselt kogude paigutussüsteemiga seotud.

Pärast Teist maailmasõda toimunud kataloogisüsteemi ümberkorraldamine TÜRis, mis oli seotud ka kogude ümberkujundamisega, tõi kaasa murrangulisi muutusi /12/. Püsima jäid 19. sajandil rajatud tähestikulised sedelkataloogid, endiselt kasutati ka olemasolevaid trükitud raamatkatalooge. Sõnastikkatalooge enam ei koostatud, neid asendasid eraldi tähestikulised ja märksõnakataloogid. Viimased aga asendati omakorda kümnendliigitussüsteemi alusel loodud süstemaatilise kaartkataloogiga. Raamatukogu pikaajalise ajaloo vältel kujunenud kataloogisüsteemis kehtestati teavikute ilmumisaajast lähtuvad ranged kronoloogilised piirid. Lugejate keeruliste infovajaduste rahuldamiseks loodi ka arvukalt uusi katalooge, nii et kataloogisüsteemi juhendis, kus oli 1988. aastaks fikseeritud 117 kataloogi, ligi 80 % neist pärinevad just sellest perioodist /13/. Need on eesti- ja võõrkeelse kirjanduse peakataloog, tähestikulised ja süstemaatilised lugejakataloogid, õppekogu ja erialakogude, erinevate käsikogude ja mitmed KHO kataloogid. Oma arengus täienes kataloogisüsteem kataloogidega, mis avavad kogusid järjest uutest külgedest. Järjest suuremat rakendamist leidis ühes kataloogis mitme kogu kajas-

tamine. 1972. aastast rakendatava keskkataloogimise põhimõtte järgi kajastatakse teaviku leidumus kõigis TÜRI kogudes ja filiaalides. Tendents, mille järgi teatud kataloog kajastab teatud kogu ainult üht valitud osa, ilmnes tagasihoidlikumalt, peamiselt mõnes erikataloogis ja käsikogude kataloogides.

TÜRI kataloogisüsteemi arendes ja täienes on varsti juba kahesaja-aastase ajaloo vältel uued loodavad kataloogid end nõ. lahti rebinud konkreetsetest kogudest. Iga üksiku kogu kasutamise ja hooldamise abivahendite asemele on tekkinud infootsisüsteemid, mis ei ole seotud teatud koguga, selle paigutuse ega kronoloogiliste piiridega, vaid peavad rahuldama eelkõige järjest keerulisemaks muutuva infootsingu vajadusi.

Seda kataloogisüsteemi arengut kroonib üleminek elektronkataloogile, milles saab peegeldada kogu raamatukogu vara olenemata teaviku laadist, asukohast, ilmumisaastast või infokandja materjalist, CDst hallitruksiseni (õigemini kronoloogiliselt võetuna vastupidi, kuigi CDsid kajastatakse elektronkataloogis jooksvalt, hallitruksiste kajastamine seisab aga konverteerimise taga).

Seoses selle muutusega võiks välja tuua mõningad ülesanded, mis kerkivad elektronkataloogile üleminekul ja põhinevad kataloogisüsteemi arengu ajaloolisel kogemusel.

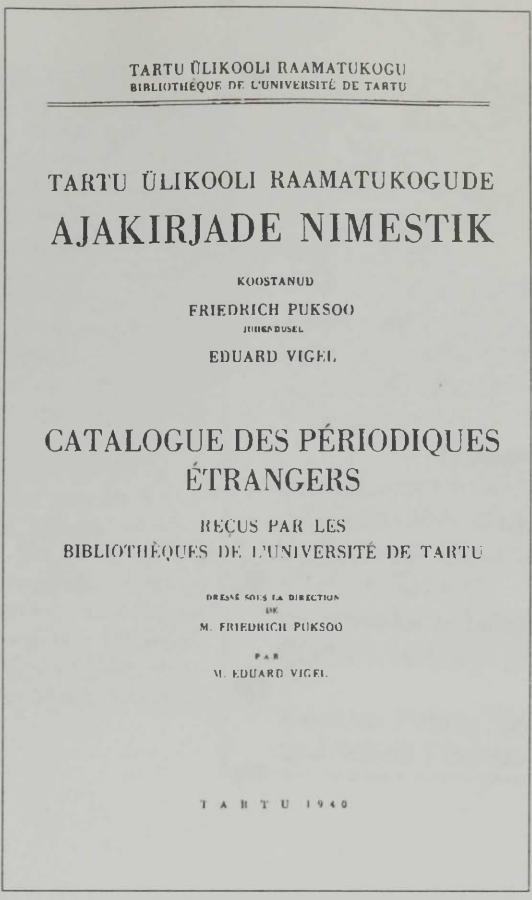
Üleminek elektronkataloogile toob varem või hiljem endaga kaasa traditsiooniliste kataloogide koostamise lõpetamise. Jälgides aga kataloogisüsteemi ajaloolist arengut, võime konstateerida, et need traditsioonilised infootsisüsteemid, mida ei ole lõhutatud ehk oluliselt ümberkujundatud, säilitavad tähtsuse läbi sajandite ja on kasutusel suuremal (näit. sedelkataloogid) või väiksemal (näit. süstemaatiline kohakataloog) määral tänapäevani. Sest teatud kataloog kajastab kõige paremini just oma ajastut ja on sellisena nii kaas-aegsete kui tulevaste uurijate, eelkõige just teaduse ajaloo uurijate teenistuses. Olles oma ajastu

peegliks muutub kataloog selle mälestiseks ning asendamatuks teaduse ja ühiskonna ajaloo allikaks. Kataloogisüsteemi uue arengu etapi lävel peab sellega arvestama, et lühiajaliste eesmärkide nimel vanasse kataloogisüsteemi muudatuste sisseviimisel ei tohi lõhkuda nende terviklikke traditsioonilisi infootsisüsteeme, mis infoajastul muutuvad – lausa silmnähtavalt – ajaloomälestisteks.

Kataloogisüsteemi ajaloost näeme, et kataloogide järjekordne ümberkujundamine võib kaasa tuua nende kasutamisega seotud probleeme, mille lahendamine ei ole alati kerge. Selle vältimiseks automatiseeritud infootsisüsteemidele ülemineku perioodil peaks fikseerima nende kataloogide seisu, mille koostamine lõpetatakse (ja maksimaalselt kättesaadavad andmed nende kohta) kas olemasolevates kataloogijuhendites või selleks väljatöötatud ainedokumentides. See on tähtis ka seepärast, et tunnistused tohututest olemuslikest muudatustest informatsioonis ja kommunikatsioonis osutavad nende muudatuste laienemisele ka kõikidele info- ja kommunikatsioonikanalitele /14/. Peatselt võib see ohtu seada ka infotarbijate traditsiooniliste infootsisüsteemide kasutamise oskused. Seepärast

tuleb taolist laadi arhiveerimisdokumentatsiooni abil hõlbustada hilisemate kasutajate ja uurijate arusaamist traditsioonilistest infootsisüsteemidest – nende eripärast, sealse informatsiooni kasutamise võimalustest. Hiljem ju ei pruugi infotarbijal traditsiooniliste infootsisüsteemide kasutamise kogemust kujuneda, vajadus aga säilib kasutajal – kogude täieliku elektronkataloogis kajastamiseni, teaduse ajaloo uurijal – ka hiljem.

Kaasaja infootsisüsteemide areng aga toob omakorda endaga kaasa mitmesugused jooksva informatsiooni kajastamise ja akumuliseerimise ja kogude retrospektiivse avamise probleemid. Nende lahendamine ühiste ajalooliste infootsisüsteemide arengut arvestades loob eeldusi infoühiskonna kujunemise ajaloo uurimiseks.

10. Riives, H. Kataloogimine ja kataloogid // Raamatukogu töid. 1990. Vihik 8. (TRÜ Toim.; 910). Lk. 73–87.
11. Tartu Ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Trt., 1940. 676 lk.
12. Riives, H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine // Teadusliku raamatukogu töid. 1977. Vihik 5. (TRÜ Toim.; 423). Lk. 57–61.
13. TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. 36 lk.
14. Ermel, M. Raamatukogud infoajastul // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. 1997. Vihik 10. Lk. 122.

SUMMARY

In her article "From Hand-Written Catalogues to Electronic Catalogues: The Collections and Catalogues of Tartu University Library", Ljudmila Dubjeva discusses the history and development of the catalogue system of Tartu University Library in the 19th and 20th centuries and examines how collections and catalogues are connected. In the first stage of the development of the catalogue system the catalogues and collections were very closely connected, the ruling principle was that each collection had its own catalogue. The main catalogues of the period – topographic catalogues or shelf lists – were characterized by their strict ties with the contents of the collections and the system of their location. In the second half of the 19th century alphabetical slip catalogues and classified card catalogues, with a specially created classifying, were added to the catalogue system. In these catalogues and in new ones created in the 20th century two new tendencies should be mentioned: the description of several collections in one catalogue and the description of a collection in several different catalogues. In the course of the development of the catalogue system new catalogues become more and more independent of particular collections, and instead of the finding and management aids to a particular collection pure information retrieval system come into life which have to meet the needs of information search that is gradually becoming more and more complicated.

* * *

CONTENTS

■ RESEARCH LIBRARY	
Estonian Research Libraries Need a Conspectus	Konrad Kikas 4
Industry Information Service	Aiki Tibar 8
On Estonian National Bibliography – Still with Hope	Janne Andresoo 10
From Card Catalogues to Electronic Catalogues: the Catalogues and Collections of Tartu University Library	Ljudmila Dubjeva 11
Precataloguing	Toomas Schvak, Piret Olion 14
Possibilities of the Application of Bibliometric Methods in Research Libraries	Ülle Must 15
■ ONE QUESTION	
Answers	Urve Tõnnov 17
(Tartu University Library)	
■ ***	
Estonian Public, Special, Scientific and School Libraries in 1996: Statistics	19

ISTORIAE SCIENTIARUM ALTICA

A B S T R A C T S
OF XIX BALTIC CONFERENCE
ON THE HISTORY OF SCIENCE

V I L N I U S
JANUARY · 15 · 17
1 · 9 · 9 · 9

CONCEALED SOURCES OF THE HISTORY OF SCIENCES

Ljudmila Dubjeva

TARTU UNIVERSITY LIBRARY

During the 20th century, the attitude towards historical sources, including the sources of the history of sciences has changed radically. The reason for such change has been the fact that the nature of these sources, of science and even of the historians of science themselves has changed in the rapidly developing society. The forthcoming of new types of historical sources in the 20th century encouraged the historians to seek for possible new sources concerning also the earlier periods. The research field of the historians of science widened immensely. Among others, it included one of the so far traditional workplace of theirs – a library. The libraries, which had previously been quiet offices, containing everything necessary for research – source materials, books, manuscripts – and especially the libraries with old, historically developed collections, became themselves the objects of research for historians of culture and science.

The libraries, which are the preservers of the materials of intellectual heritage, are the more valuable, the wider, and at the same time, the more concentrated, are their collections of historical materials concerning different sciences. Borders between scientific research and a library as the auxiliary to research are melting into each other, thus libraries with historical collections are graduating from the means of research into research objects. Academic libraries have, in their historical development, always reflected science, so their historical sources, thanks to their universality, serve to study the history of science.

Especially deep and varied information about the development of sciences can be found in the library catalogues of particular periods. Information about various ways of classifying sciences and using these classifications in catalogues is especially significant among other sources discussing the history of science. As important are the catalogues themselves, being usually quite well documented.

The history of Tartu University Library, which reflects especially the historical development of sciences, enables us to follow this development by discussing separate problems of the history of the library. On this background, the historical catalogues of Tartu University Library have attracted much attention.

The most interesting among them are old systematic catalogues, which have also been called the catalogues of sciences in the 19th century. These are: the systematic shelf list from the first half of the 19th century, and the systematic card catalogue from the second half of the 19th. As a source material, they are invaluable due to the classification of sciences used in them, which bring out the lines of development of different sciences, and interrelations between different fields of sciences during their different stages of development. Such phenomena include branching out, the development of new fields on the basis of former complex fields, etc. The comparison of classifications of different historical periods tells us about actual problems of those particular periods, and about how quick was the library in meeting the researchers' needs. Complete catalogues, preserved from a particular period, enable us to evaluate the accessibility of documents on a particular field of science in the library during a particular period of time. They also inform us about the possible preferences among sciences of a period, the availability of textbooks and monographs on different subjects, and, all in all, about the stages of development of a field of science at the university during different periods.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOL

REAALTEADUSTE ARENGUST
JA SIDEMETEST TARTU ÜLIKOOLIS

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
XVII

(TRÜ ajaloo muuseumi materjalid)

СВЯЗИ БИБЛИОТЕКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА С ДРУГИМИ БИБЛИОТЕКАМИ РОССИИ В 1802-1917 гг.

Л.В. Дубьева

В результате возобновления деятельности университета в Тарту здесь была создана крупная, хорошо укомплектованная по всем разделам науки библиотека, которая была неперенным условием успешной научной деятельности. Немаловажную роль в ее формировании сыграли связи с другими библиотеками.

Возникновение их связано с деятельностью первого директора университетской библиотеки К. Моргенштерна (1802-1839 гг.). Будучи весьма образованным и разносторонним ученым он прекрасно понимал невозможность научной работы без контактов с другими научными учреждениями, в частности и через их библиотеки, где кумулировались результаты научной деятельности. Поэтому он использовал свой научный авторитет, свои личные широкие академические связи для установления и поддержания такого рода контактов, в первую очередь с руководителями других библиотек [1].

Наряду с широким кругом академических связей и знакомств, с которыми он прибыл из-за границы, К. Моргенштерн быстро и активно устанавливает связи внутри России. Уже с первых лет деятельности на посту директора библиотеки Тартуского университета в его переписке часто упоминаются посланные и полученные письма и книги от профессоров и библиотекарей из Московского, Петербургского, Вильнюсского, Казанского, Харьковского университетов [2]. Особенно это касается Петербурга, где сосредоточивалось в то время большинство научных учреждений России, в том числе Академия наук с ее библиотекой, а также Публичная библиотека [3]. Среди поддерживаемых им видов связей на первом месте стоит обмен списками дублетов, планами лекций, диссертациями и другими изданиями университета. Имея агентов среди зарубежных книготорговцев, он выступает посредником, сообщая им имена руководителей библиотек русских университетов [4], и в частности в Вильнюсе проф. Г.Э. Гродека, с которым он имел тесные связи [5], и в Харькове проф. Я.Я. Беллена де Баллю, с которым он обменивался спис-

ками дублетов, академическими изданиями [6] и вообще находился, судя по переписке, в курсе проблем библиотеки последнего [7].

О тесных связях, поддерживаемых в этот период, свидетельствуют упоминания в перечнях книг, полученных библиотекой в дар, о Московском, Петербургском, Казанском, Харьковском университетах [8], как о дарителях. Устанавливаются связи и с Киевским университетом. Сначала это отдельные дары [9]; позднее стал проводиться регулярный обмен дублетами, устанавливаемый по распоряжению попечителя [10].

К. Моргенштерн не ограничивался только перепиской и пересылкой. При возможности он устанавливал и личные контакты. Так, например, он посещает в Публичной библиотеке в Петербурге ее директора А.Н. Оленина [11]. Такие контакты способствовали ознакомлению с опытом работы других библиотек. О знакомстве с опытом работы библиотеки Московского университета говорит и очень критический по характеру доклад К. Моргенштерна о библиографической системе ее директора Ф.Ф. Рейсса [12], врученный позднее автором министру просвещения С.С. Уварову при посещении последним библиотеки Тартуского университета [13].

В первой половине 19-го в. библиотека Тартуского университета принимала участие в восстановлении фондов библиотеки Московского университета, пострадавшей после пожара 1812 г. Высылались книги по истории, философии, античной литературе, языкознанию, медицине, географии [14]. Однако библиотека Тартуского университета не только высылала крупные партии книг в другие библиотеки, но и получала их. Так, в 1843 г. ей была передана часть фонда библиотеки Медико-хирургической академии в Вильнюсе, в основном непрофильной для академии литературы [15].

Постоянно поддерживались связи с Публичной библиотекой в Петербурге. С 1811 г. она получала обязательный экземпляр отечественной литературы и университетские издания, а также обменивалась дублетами [16]. Причем иногда для нее дублеты подбирались целенаправленно, например, в 1852 г. для составлявшегося в Публичной библиотеке отдела, содержащего печатные произведения о России независимо от места и языка издания [17]. Позднее (в 1860 г.) в библиотеку Тартуского университета был прислан корректурный экземпляр печатного каталога книг этого отдела для просмотра и пополнения [18]. Она регулярно получала годские отчеты Публичной библиотеки, а

также другие ее издания[19]. У Публичной библиотеки секретарь библиотеки Тартуского университета Э. Андерс перенял в 1853 г. опыт создания генерального алфавитного листового каталога[20], сыгравшего важную роль в формировании системы каталогов университетской библиотеки в середине 19-го в.

Характер связей на протяжении 19-го в. постепенно менялся и в первую очередь в сторону увеличения числа партнеров, учащения контактов. Связи по обмену в середине и особенно во второй половине 19-го в. развивались все интенсивнее, главным образом благодаря тому, что с развитием науки в стране росло число научных учреждений, появлялись новые высшие учебные заведения, имевшие свои библиотеки. Все это вызывало к жизни новую, чрезвычайно важную функцию связей. Дело в том, что средств, выделенных библиотеке согласно уставу 1865 г., не хватало для всестороннего ее комплектования, и поэтому все большую роль стали играть связи по обмену, помогающие отчасти компенсировать эту нехватку средств[21]. Возрастание роли обмена в комплектовании книг способствовало и усилению связей, особенно с 1893 г., когда выпуск Ученых записок университета при их сравнительно большем тираже позволил расширить круг партнеров[22] и значительно активизировать уже существующие связи[23]. Свое значение сохранил также обмен диссертациями и другими академическими изданиями[24].

Вновь создаваемые высшие учебные заведения, как правило, обращались к другим вузам, а также научным организациям с просьбой о высылке их изданий. Нередко эти просьбы содержали общеизвестную мотивировку недостаточности отпускаемых средств, что и побуждало их к установлению связей. Причем иногда просьба о бесплатной высылке сопровождалась сразу же обещанием обмена (например, обращение библиотекаря Варшавского политехнического института)[25], иногда установление связей по обмену предлагалось в ответе на нее (например, в ответе на просьбу о высылке изданий университета в библиотеку Екатеринославского высшего горного училища[26]).

Новые явления в жизни высших учебных заведений страны создали условия зарождения нового типа партнеров по связям внутри самих высших учебных заведений. Как известно, буржуазные реформы второй половины 19-го в. изменили и социальный состав студентов. Отмена сословных ограничений приема в высшие учебные заведения привела к увеличению числа необеспеченных студентов, которые не могли приобретать литературу в личное пользование и поэтому создавали специальные студен-

ческие общественные библиотеки [27], которые не располагали почти никакими средствами и пополнялись в значительной мере за счет пожертвований. С просьбами о такого рода пожертвованиях университетских изданий обращались студенческие библиотеки ряда высших учебных заведений, среди них, например, Московского, Томского университетов и др. [28].

Связи, однако, охватывали не только фундаментальные и студенческие библиотеки высших учебных заведений, но и библиотеки существовавших при высших учебных заведениях различных научных обществ, как, например, библиотека историко-филологического общества при Новороссийском университете (г. Одесса) [29] и другие при Московском, Казанском, Киевском, Томском университетах [30].

Продолжали развиваться и связи с библиотеками самостоятельных научных обществ [31], становившихся партнерами по обмену [32]. Возрастало не только их число, но и расширялась их география. Теперь среди партнеров числится библиотека Восточного института во Владивостоке [33], библиотека Приамурского отдела Русского географического общества в Хабаровске [34], и библиотеке Ферганского областного публичного музея [35].

Особое место среди научных библиотек-партнеров по связям занимала библиотека Академии наук, получавшая разнообразные академические издания. Для состоящей при Архиве конференции Академии наук особой справочной библиотеки высылаются биографический словарь сотрудников университета, каталоги и другие справочные материалы [36]. В библиотеку Академии наук сообщались статистические сведения об университетской библиотеке для составлявшейся ею "Адресной книги библиотек Российской империи" [37]. С целью ликвидации возникших пробелов она обратилась в 1912 г. с просьбой о досылке не имеющих у нее годовых отчетов университета, которые и были посланы (за 1899-1911 гг.) [38].

Судя по тому, что к концу 19-го - началу 20-го в. начинают активно восполняться пробелы в комплектовании в более ранние годы - досылаются диссертации, отдельные работы, исследования, монографии, - ранее обмен не был столь всеобъемлющим. С просьбами об этом обращаются библиотеки Петербургского, Киевского университетов и др. [39].

В сохранивших свою регулярность связях с Публичной библиотекой в Петербурге мы также сталкиваемся с подобными чертами, несмотря на то, что она должна была получать обя-

зательный экземпляр. Об этом ⁻⁸⁷⁻сообщает циркуляр попечителя Рижского учебного округа, подтверждающий распоряжение "Об исправном доставлении в Императорскую Публичную библиотеку ... изданий в установленном законом количестве" [40]. О том, что такое подтверждение было необходимо, говорит и ряд документов из переписки с Публичной библиотекой, которые свидетельствуют, что не получая некоторые издания, она сама обращалась с просьбами об их высылке, иногда же, получив дефектные экземпляры, возвращала их для замены [41].

Кроме Публичной библиотеки в Петербурге появляется новый адресат, которому высылались университетские издания согласно распоряжению выше: библиотека Государственной Думы. В соответствии с приказом министра народного просвещения туда бесплатно должны были высылаться не только текущие издания, но и напечатанные ранее, если имеются свободные экземпляры [42]. С библиотечной комиссией Государственной Думы связи установились в 1906 г. [43].

Библиотека московского публичного Румянцевского музея (современная Государственная библиотека СССР им. В.И. Ленина) со времени образования (1862 г.) также получала обязательные экземпляры, о чем регулярно уведомляла [44], но и ей приходилось иногда прилагать дополнительные усилия для их получения [45].

Однако вторая половина 19-го и особенно начало 20-го в. отмечены не только ростом числа научных учреждений и высших учебных заведений с их библиотеками. В связи с соответствовавшим развитию капитализма относительным ростом уровня образованности, распространением просвещения росло и число общедоступных публичных библиотек, организуемых земствами, городскими управами или же возникающих на общественных началах. Библиотеки такого рода сами выступали инициаторами контактов, обращаясь с просьбами о высылке им изданий университета, что само по себе уже является свидетельством известности и авторитета Тартуского университета. С такой просьбой, например, в 1870 г. обратилась Якутская публичная библиотека [46].

Как правило, эти библиотеки обращались с просьбой о бесплатной высылке экземпляров университетских изданий (библиотеки Перми, Вятки, Хабаровска, Ташкента, Астрахани, Одессы и др. [47]). Иногда такие просьбы основательно мотивировались. Например, Харьковская общественная библиотека в своем прошении указывала, что она является "единственным в г. Харь-

кове книгохранилищем, предоставляющим жителям города вообще и в частности учащейся молодежи (университета, технологического и ветеринарного институтов... и др.) бесплатно" литературу, однако, обладает "недостаточными средствами, чтобы своими силами удовлетворять весь запрос на различного рода издания" [48].

Наибольшим спросом у этих библиотек пользовались Ученые записки университета, в меньшей степени - издания узкоспециального характера (труды астрономической обсерватории, ботанического сада) [49]. Присылались также заказы на издания, связанные с юбилеем университета (труды профессоров Е.В. Петухова, Г.В. Левицкого) [50]. С некоторыми из публичных библиотек университетская библиотека обменивалась списками дублетов (например, с городской публичной библиотекой в Одессе) [51].

Ограниченное количество экземпляров изданий университета не всегда, однако, позволяло завязывать связи, которые предлагались. Эти контакты откладывались в надежде на увеличение количества экземпляров в будущем. Так, в ответ на прошение Кишиневской городской общественной библиотеки было принято постановление: "ввиду недостатка экземпляров иметь в виду впоследствии" [52]. Аналогичные по содержанию ответы получали и некоторые другие публичные библиотеки [53], тогда как в переписке с библиотеками учебных заведений и научными библиотеками такого рода отказы не встречаются.

Свою роль в увеличении числа партнеров, в установлении более тесных связей на рубеже веков сыграла и перемена языка обучения в университете: переход на русский язык обучения увеличил потребность в русскоязычной книге, с одной стороны, а публикация изданий университета на русском языке сделала, с другой стороны, их доступными более широкому кругу читателей России.

Появляются и зачатки новых разновидностей связей. Долгие и плодотворные контакты между библиотеками создали условия для предоставления друг другу различных рукописных и печатных материалов во временное пользование, что представляет собой некоторый прообраз современного межбиблиотечного абонеента. Необходимые для работы рукописи или книги профессора и преподаватели заказывали из других библиотек, как правило, через правление университета или лично, однако при высылке их оговаривалось условие, чтобы пользовались ими в помещении университетской библиотеки. Активно пользовались

такой возможностью, в частности, проф. Е.Ф. Шмурло, неоднократно получавший материалы из Публичной библиотеки в Петербурге, из библиотеки Академии наук и др. [54]. Этот порядок работы становится все более привычным, так что библиотека Тартуского университета даже сама предлагала такую возможность читателям других внешних учебных заведений [55]. Во время первой мировой войны некоторые высшие учебные заведения были эвакуированы без книжных фондов, и они стали обращаться в университетскую библиотеку с просьбой о предоставлении им книг по списку во временное пользование (например, Варшавский университет [56]).

Среди всего этого многообразия связей оставалось место и для личных контактов.

Человеком, своей деятельностью связавшим библиотеки Тартуского и Киевского университетов, был В.А. Кордт, работавший в 1883-1894 гг. в библиотеке Тартуского университета, из них в 1888-1894 гг. помощником библиотекаря, и переведенный на должность библиотекаря (директора библиотеки) Киевского университета по предложению попечителя Киевского учебного округа в 1894 г., где он мог использовать свой опыт работы, приобретенный в Тарту [57].

Интересные сведения о высокой оценке опыта работы Тартуского университета современниками содержит "Отчет по командировке библиотекаря Харьковского университета К. Рубинского..." [58]. В нем особо подчеркивается выгодная система комплектования для преподавателей, когда "выписка книг предоставлена усмотрению каждого из них, под тем условием, чтобы они не выходили из пределов ассигнованной им суммы, как в библиотеках Юрьевского и Киевского университетов" [59]. Отмечается также и роль университетской библиотеки в обмене изданиями университета. "Что касается обмена изданий с другими университетами и учреждениями, то он лучше всего поставлен в С.-Петербургском и Юрьевском университетах, где это дело поручено библиотекам" [60].

Таким образом видим, что на протяжении 19-го - начала 20-го вв. библиотека Тартуского университета поддерживала тесные связи с другими библиотеками России. Возникшие из однократных контактов они постепенно превращались в постоянные регулярные взаимоотношения. Охватившие в первой половине 19-го в. лишь часть европейской России, к концу рассматриваемого периода они значительно расширили свою географию, которая простерлась от Владивостока до Варшавы, от Якутска до

Ферганы, Астрахани и Кишинева. Если для первой половины 19-го в. характерны связи в основном с библиотеками высших учебных заведений и крупными научными библиотеками, то во второй половине 19-го - начале 20-го вв. появляется много новых партнеров: публичные библиотеки, студенческие общественные библиотеки; значительно увеличивается и число библиотек различных научных обществ.

Связи, поддерживавшиеся библиотекой Тартуского университета, позволяли быть в курсе развития современной науки и содействовали научной работе сотрудников университета, помогали пропаганде научных знаний и способствовали распространению научных достижений университетских ученых.

Источники, литература и примечания

1. Noodla K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu. - TRÜ toimetised, 1970, vihik 262. Teadusliku Raamatukogu töid, III, lk. 51.
2. НБ ТТУ, Mrg., DCVII, Correspondenz, Bd. 3, S. 355, 423, 489-490; Mrg., DCXI, Correspondenz, Bd. 7, S. 189.
НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 8, л. 54, 88; ед.хр. 74, л. 5, 13, 15, 81, 88.
3. Klement V. Tartu ülikooli raamatukogu ja Peterburi side-
med aastail 1802-1839. - In: Tartu ülikooli ajaloo
küsimusi. Tartu, XIII, 1983, lk. 3-10. E. Vigel.
Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asu-
tamine ja areng aastail 1802-1839. Kommenteerinud
ja toimetanud J. Madisson. - TRÜ toimetised, 1962,
vihik 115, lk. 71-72.
4. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 8, л. 62-62 об.
5. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 74, л. 5, 13, 15, 88.
6. НБ ТТУ, Mrg. DCVII, Correspondenz, Bd. 3, S. 355, 422,
423.
7. НБ ТТУ, Mrg. DCVII, Correspondenz, Bd. 3, S. 489-490.
8. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 250, 251, 253. ЦГИА ЭССР,
ф. 402, оп. 4, ед.хр. 468, л. 6, 12, 23, об., 35;
оп. 5, ед.хр. 416, л. 585.
9. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 253, л. 15, 17.
10. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 416, л. 65-66.

11. НБ ТТУ, Mrg. DXCVII, Meine Beschäftigungen, Bd. 12, S. 438.
12. НБ ТТУ, Mrg. DCXI, Correspondenz, Bd. 7, S. 394. О суровой критике системы Ф.Ф. Рейсса современниками см. также: Григорьев Ю.В. Ф.Ф. Рейсс.-М.: Изд-во ВКП, 1963, с. 78.
13. НБ ТТУ, Mrg. DCXII, Correspondenz, Bd. 8, S. 207.
14. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 284.
15. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 319, л. 68 об. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 256.
16. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 416, л. 119, 120-123, 124; оп. 4, ед.хр. 824; л. 53; ед.хр. 867, л. 31, 48, 175, 217, 370, 382, НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 146а, л. 96; ед.хр. 253, л. 57 об.
17. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 416. л. 519, 520, 521-523, 527, 552-553, 556, 591,
18. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 824, л. 8, 10.
19. НБ ТТУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 253, л. 63 об., 67 об., 70, 71 об., 75, 76 об., 77, 82 об., 83.
20. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 319, л., 166-167 об.
21. Parmas R. Publikatsioonide vahetamine Tartu ülikoolis XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul. - TRÜ toimetised, 1969, vihik 278. Teadusliku Raamatukogu töid, II, lk. 27-90; Parmas R. Perioodiliste väljaannete komplekteerimine Tartu ülikooli raamatukogus XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917.a.). - TRÜ toimetised, 1968, vihik 224. Teadusliku Raamatukogu töid, I, lk. 16.
22. Parmas R. Publikatsioonide vahetamine ..., lk. 37.
См. также список партнеров по обмену на с. 50-52, 64-67.
23. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 1246, л. I, 10, 19, 23, 26, 28, 29, 35, 36, 38, 39, 44, 51, 63, 64, 68, 70, 76, 77, 92, 131а, 149, 230, 244, 248, 259, 279, 293, 324, 337, 387, 389, 406, 414, 419, 427, 448, 449, 451, 475, 485, 499.
24. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 1247, л. 15, 16, 18, 24, 29, 43, 46, 77, 82, 106, 121, 129, 132, 133, 177, 188, 191, 233, 263, 264, 269, 271, 301, 305, 307, 374, 388, 389-390, 417, 422, 434-436, 438, 440, 441, 457, 458, 473, 479, 450, 493, 505-507.
25. Там же, л. 126а, 127, 140, 141.

26. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 269, 279.
27. Никитина Н.П. Из истории возникновения и развития сети библиотек в высшем учебном заведении. - Труды НБ СГУ, Саратов, 1964, вып. III, с. 58-59.
28. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 32, 50, I33, 200-201, 238, 262, 326, 389, 406, 472.
29. Там же, л. 4.
30. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 34; ед.хр. I247, л. 80, 67, 385,
31. Parmas R. Publikatsioonide vahetamine..., lk. 56-61.
32. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 468-469, 501-503.
33. Там же, л. 307, 422, 473.
34. Там же, л. 321.
35. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 296-298.
36. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 445, 448.
37. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 782, л. 276.
38. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. I247, л. 396-397.
39. Там же, л. I5, 39, 46, 394-395, ед.хр. I4I5, л. 37, 48.
40. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 452.
41. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 294-295; ед.хр. I247, л. 298-300.
42. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 209.
43. Там же, л. 251, 253.
44. См., например, ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 867, л. I73, 2I8; ед.хр. I246, л. 7I; ед.хр. I247, л. I, 3, I4.
45. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 2I8.
46. НЕ ТIУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. I46a, л. 82.
47. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 47, 78-79, 8I, I99, 242, 243, 267, 292, 336, 409, 430, 533; ед. хр. I247, л. 6I, 224, 225, 3I6, 4I6, 46I, 495.
48. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 304-306.
49. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I247, л. 2I8, 4I6, 298.
50. Там же, л. 225, 495.
51. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 867, л. I73.
52. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. I246, л. 327.
53. Там же, л. 330, 397; ед.хр. I247, л. 474, 479.
54. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. I902, л. II-I4, 2I, 38-40, 42.
55. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 782, л. 303.

56. ЦТИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 1247, л. 497, 505, 507.
57. ЦТИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 834, л. 48 об., 49, 49 об., 50, 52. См. также: Puksoo F. Benjamin Cordt'i tegevusest. - Ajalooline Ajakiri, 1940, lk. 120.
58. Отчет по командировке библиотекаря И. Харьковского университета К.Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. Харьков, 1903.
59. Там же, с. 22.
60. Там же, с. 23.

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

HUMANITAARTEADUSTE KOOLKONDADE,
IDEEDE JA TEOORiate ARENG TARTU
ÜLIKOOLIS

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
XIX

(TRÜ ajaloo muuseumi materjalid)

TARTU 1987

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ НАУК И СОЗДАНИЕ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО
КАТАЛОГА В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Людмила Дубьева

Одной из наиболее актуальных методологических проблем современной науки является классификационная проблема. Актуальность ее объясняется бурным развитием науки и вызывает большой интерес как к классификационной проблематике в целом, так и к историческому аспекту ее развития, тому, как и когда она вставала и каким образом решалась /1/.

Необходимость создания нового систематического каталога (СК) в библиотеке Тартуского университета во второй половине XIX в. поставила на повестку дня вопрос о разработке для него специальной классификации. Созданный в первые годы работы университетской библиотеки СК, в основу которого была положена библиографическая классификация Иогана Самуэля Эрста, Христиана Готфрида Шютца, Христиана Фильгельма Хуфланда, восходящая еще к XVIII в. и получившая широкое распространение в Западной Европе, перестал удовлетворять потребностям работы библиотеки в условиях увеличившегося книжного фонда, дальнейшего развития наук и усложнения их системы, хотя исследователями и отмечается оригинальность подхода к практике классификации в университетской библиотеке в этот период /2/.

Настоятельная потребность в скорейшем создании нового СК была подчеркнута на заседании библиотечной комиссии 3 октября 1868 г. /3/. Тогда же и было дано задание члену комиссии от теологического факультета (проф. Теодосиос Харнаку) составить предложения для библиотечной комиссии по этому вопросу.

"Предложения по созданию систематического карточного каталога для университетской библиотеки" было представлено проф. Т.Харнаком 28 февраля 1869 г. /4/. Учитывая важность и сложность этой работы, он подробно разработал ее организационную сторону, которая еще более была уточнена при обсуждении этого предложения на заседании библиотечной комиссии 22 марта 1869 г. /5/.

Особое внимание вопросам классификации, до тех пор практически не затрагивавшимся в предыдущих предложениях по СК, было уделено библиотекарем Эмилем Андерсом, который 13 октября 1870 г. представил директору библиотеки проф. Карлу Паукеру развернутый проект того, как воплотить в жизнь набросанный библиотечной комиссией план создания СК /6/. В этом проекте подчеркнуто, что в основу классификационной схемы нового СК может быть положена или схема, представленная факультетами, однако без излишней специализации, или же поначалу можно использовать старую схему, постепенно обновляя и совершенствуя ее. 14 октября 1870 г. этот проект об-суждается в библиотечной комиссии /7/.

В дальнейшем, конкретное задание представить предложения по разработке классификационной схемы СК к очередному заседанию библиотечной комиссии было дано проф. Т.Харнаку и новому библиотекарю Хуго Каппу на заседании библиотечной комиссии 4 марта 1872 г. /8/. И в том же месяце - 14 марта 1872 г. - решением библиотечной комиссии была утверждена следующая схема /9/:

I Общее науко- и книговедение, II Богословие, III Правоведение, IV Политические науки и статистика, V История и вспомогательные науки, VI География и этнография, VII Язык и литература, VIII Философия (и педагогика), IX Эстетика и изобразительные искусства, X Математика и астрономия, XI Физика и химия, XII Минералогия, ботаника и зоология, XIII Анатомия и физиология, XIV Медицина и фармация, XV Технология.

Но разработка схемы на этом, однако, не закончилась и она претерпела ряд изменений в процессе работы на ней: менее чем через два месяца после ее утверждения библиотечная комиссия на заседании 6 мая 1872 г. постановила передать библиотекарю для организации СК систему, выработанную представителями факультетов, значительно усовершенствованную /10/.

В процессе переработки этой схемы разделы XI Физика и химия и XII Минералогия, ботаника и геология объединились в единый - XI Естествознание, нумерация последующих разделов сдвинулась и в освободившийся последний XV раздел выделилась военная наука /11/. Именно в таком виде схема СК была по завершению подготовительных работ издана /12/:

I Общее науко- и книговедение, II Богословие, III Правоведение, IV Политические науки и статистика, V История и вспомогательные науки, VI География и этнография, VII Язык и

литература, VIII Философия и педагогика, IX Эстетика и искусство, X Математика и астрономия, XI Естествознание, XII Анатомия и физиология, XIII Медицина, XIV Технология (технические науки и промышленность), XV Военные науки.

Сравнение с состоянием этой проблемы в других университетских библиотеках России позволяет выделить ряд существенных моментов, более полно характеризующих решение ее в Тартуском университете.

Для печатных каталогов университетских библиотек России в этот период характерно, как правило, факультетское расположение знаний (по предметам, преподававшимся на том или ином факультете) /I3/, хотя уже и в первой половине XIX в. имели место попытки отказаться от нее, например, в Московском и Казанском университетах /I4/. Система, разработанная в Тартуском университете, выгодно отличалась от такого порядка, преследовавшего прежде всего учебно-практические цели.

Другое существенное расхождение, выгодно отличавшее классификационную схему нового СК библиотеки Тартуского университета от подобных схем других университетских библиотек, касалось места, которое отводилось в ней богословию. "Несмотря на отсутствие в русских университетах богословских факультетов (для высшего духовного образования существовали специальные учебные заведения - духовные академии), богословие выделяется в университетских каталогах на первое место" /I5/. Это объяснялось как тем, что кафедра богословия была межфакультетской, так и царившей в стране реакцией, создававшей обстановку, в которой иной подход к решению этого вопроса рассматривался бы как проявление "вольнодумия", "крамольного образа мыслей" (хотя подчеркивается и формальность этого выделения).

В классификационной же схеме СК библиотеки Тартуского университета, несмотря на то, что, в отличие от других университетов России, здесь был и богословный факультет, представители которого, к тому же, принимали самое активное участие в создании СК, богословию был отведен только II раздел, а I был предназначен для общих вопросов науко- и книговедения. Как достоинство, в литературе подчеркивается также строго последовательное разделение в этой классификации экономических (раздел IV) и технических (раздел XIV) наук /I6/.

В то же время отмечается, что "в каталогах русских университетских библиотек юриспруденция, как правило, не сбли-

жалась с богословием, как это было принято в Западной Европе. Обычно вслед за богословием в русских университетских каталогах ставились предметы историко-филологического факультета, а юридический факультет помещался после него или на последнем месте" /17/. В схеме же нового СК библиотеки Тартуского университета правоведению был отведен именно следовавший непосредственно за богословием III раздел.

Кроме того, раздел IV Политические науки и статистика напоминает комплекс "камеральных" наук (правда, этот термин не использован, ибо камеральные отделения были упразднены в 1863 г.), хотя камеральные науки в каталогах других университетских библиотек уже не выделялись, а распределялись среди предметов, изучаемых на разных факультетах /18/. Очевидно, все это объясняется некоторой преемственностью с ранее использовавшейся классификацией /19/.

Работы по созданию СК в целом завершены были в 1872 г. /20/. Дальнейшее его развитие, в том числе и совершенствование его классификационной схемы, связано уже с ведением СК в меняющихся условиях общественного развития и развития науки, изменений в организации учебного процесса. Работу по дальнейшему развитию и детализации схемы СК продолжил Вольфганг Шлютер, работавший с 1882 г. помощником библиотекаря, а с 1888 г. библиотекарем университетской библиотеки. Следы этой работы сохранились в рабочем экземпляре "Schlüssel zum systematischen Catalog ...", издания 1873 г. /21/, содержащем большое число вплетенных дополнительно страниц, многие из которых заполнены рукописными дополнениями к схеме СК /22/, а также рукописных заметок на отдельных листах /23/, принадлежащих В. Шлютеру.

Необходимость дополнений и изменений вызывалась, очевидно, как обилием литературы по некоторым из разделов, так и развитием науки: изменением взаимоотношений ряда частей внутри нее, появлением совершенно новых дисциплин, а также необходимостью отражения ряда проблем общественного развития, остро заявивших о себе в те годы. Особенно наглядно эта необходимость выявляется при переводе "Schlüssel ..." на русский язык.

С предложением "о необходимости ввиду значительно увеличившегося ... числа студентов, не владеющих немецким языком, дать таковым возможность с большим удобством пользоваться библиотечным каталогом" /24/ выступил директор университетской библиотеки проф. Евгений Францович Шмурло на заседании

библиотечной комиссии 19 сентября 1898 г. И тогда же комиссия "постановила перевести на русский язык немецкий текст "Ключа", составленного для пользования подвижным систематическим каталогом библиотеки, с теми изменениями в нем (в смысле большей подробности отделов), какие в работе практика (разрядка моя - Л.Д.) после издания немецкого текста, и ходатайствовать перед Советом... университета о напечатании этого перевода в "Ученых записках" нашего университета с правом получения отдельных оттисков" /25/.

Рассмотрев это обращение директора библиотеки, совет университета 17 декабря 1898 г. "постановил: разрешить напечатать в "Ученых записках"... университета перевод на русский язык немецкого текста "Ключа", составленного для пользования подвижным систематическим каталогом университетской библиотеки, с выдачей 500 экземпляров оттисков" /26/. Опубликован перевод "Ключа" был в 1900 г. /27/.

Несмотря на предложение Е.Ф. Шмурло внести дополнения и исправления при переводе в предисловии к последнему мы встречаем категорическое утверждение о том, что никаких изменений сделано не было /28/. Детальное же сравнение двух вариантов "Ключа" (1873 г. на немецком и 1900 г. на русском языках) приводит тем не менее к выводу о том, что это утверждение в предисловии не соответствует действительности. Классификационная схема переводного экземпляра соответствует не изданию 1873 г., а реальному состоянию каталога. Сравнение двух изданий "Ключа" позволяет, кроме того, выяснить, что заголовки рубрик переводились не механически, формулировки их при переводе нередко уточнялись, что также способствовало большей стройности классификационной схемы.

В новом издании по целому ряду наук классификация была детализирована, углублена. Некоторые темы, ранее отражавшиеся в более общих рубриках, были выделены в отдельные, как, например, в разделе I Общее науко- и книговедение число рубрик увеличено с трех до пяти, причем рубрика I-9 Книжное дело, книгопечатание, книжная торговля выделена из I-II Bibliothekswissenschaft und Buchhandel и, кроме этого, введена новая рубрика I-13 Критико-библиографические журналы.

Ряд разделов был дополнен совершенно новыми рубриками, которые в издании 1873 г. и не упоминались. Например, раздел III Правоведение - Право Российской империи - Русское право - Процессуальное право дополнен рубрикой III - 89 Доклады

по сенатским делам.

Основательно реорганизован был раздел VII Язык и литература. Перегруппированы рубрики славянских языков и изменено их взаиморасположение. Балтийские языки в классификационной схеме нового издания выделены в отдельную группу, причем введена новая рубрика VII-77 Прусский язык, а старая рубрика VII-77 Lettisch разделена на две: VII-79 Язык и VII-79a Сочинения. Увеличено число рубрик и в группе угрофинских языков. Вместо двух рубрик Finnische Sprache VII-91 Im Allgemeinen; VII-92 Estnisch как это было раньше, теперь семь: VII-91 Общие сочинения; VII-92 Финский; Эстонский; VII-93 Язык; VII-93a Сочинения; VII-94 Венгерский; VII-95 Остальные угрофинские языки.

Но иногда шли и по пути уменьшения числа рубрик. Например, в разделе X Математика и астрономия ранее существовала рубрика X-7 Praktische Arithmetik und Wahrscheinlichkeitsrechnung, которая в издании 1900 г. разделена между X-5 Арифметика и элементарная алгебра и X-7 Анализ (высшая алгебра, дифференциальное и интегральное исчисление, теория вероятностей и т.д.).

Иногда же производимые перемены не сопровождались изменением числа рубрик или детальности классификации. Так, в разделе У История с ее вспомогательными науками - История нового времени количество рубрик в классификационной схеме перевода оставлено прежним (У-16 - У-20), но изменена периодизация, отраженная в их заголовках; то же касается и рубрик, охватывающих историю России начиная с эпохи Петра I (У-76 - У-80).

Сравнение двух изданий помогает засвидетельствовать и то, что изменения классификационной схемы каталога отражали веяния времени, тенденции общественной мысли. Так, в разделе IV Политические науки и статистика подраздел Практическая политическая экономия и экономическая политика основательно реорганизованы, и, в частности, отражены в отдельных рубриках такие актуальные вопросы той эпохи, как IV-6 Рабочий вопрос; IV-8 Женский вопрос. Основательная переработка этого раздела была безусловно вызвана и тем, что уже в момент создания классификационной схемы СК в нем отражались понятия, восходившие к более ранним, устаревшим классификациям /29/.

Из уточнений, сделанных при переводе, часть, по-видимому, отражает ту литературу, которая поступила в библиотеку в период между выходом в свет двух вариантов "Ключа". Это,

очевидно, касается заголовков рубрики VII-90 *Assyrisch*, переведенной как VII-90 Ассирийский и сумирский, и некоторых других (например, II-16, III-7). Некоторые уточнения вызваны, видимо, и большей ориентацией на русскоязычного читателя. Так, подраздел История славян в разделе У История снабжен в русском варианте пояснительными примечаниями о нахождении ряда материалов в других рубриках, уточнены и распространены заголовки рубрик, отражающих различные периоды истории России (У-76 - У-80). Учитывались при переводе в формулировках рубрик и события политической жизни - появление новых государств на карте мира. Например, заголовок рубрики UI-39 *Türkei und Vasallenstaaten* в русском издании сформулирован как UI-39 Турция, Румыния, Сербия, Болгария и Черногория.

Классификационной схеме, приведенной в издании 1900 г., соответствует и реальное состояние данного СК в настоящее время. Редкие расхождения вызваны только большей детальностью деления ряда разделов, как, например, в рубрике VII-57 Германские языки - Немецкий - История литературы - Частные исследования, в которой в отдельные подрубрики выделены исследования о романах, лирике и т.п., всего 18 дополнительных подрубрик с тем же индексом, что свидетельствует о продолжении работы по совершенствованию классификационной схемы СК и после ее последнего издания.

Работа эта была приостановлена в годы первой мировой войны и эвакуации университета, позднее же, в новых условиях она возобновлена не была, ибо в библиотеке университета приступили к созданию новой системы каталогов и отказались от ведения СК, классификационная схема которого к тому времени окончательно устарела /30/. Сохранившийся же как цельный информационно-поисковый комплекс СК донес ее до наших дней как своеобразный памятник истории науки и источник для изучения методологических проблем ее развития.

Источники. Литература

1. Розова С.С. Классификационная проблема в современной науке. - Новосибирск, 1986; Воронин Д.А. Введение в теорию классификаций. - Новосибирск, 1982.

2. Шамурин Е.И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. - М., 1959. - Т. 2. - С. 135-136; Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902). - Юрьев, 1902. - Т. I. - С. 473-474.
Vigel E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamise ja areng aastail 1802-1839 / Kommenteerinud ja toimetanud J. Madisson // TRÜ toimetised. - 1962. - Vihik 115. - Lk. 88-89.
3. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 146а, л. 32.
4. Там же, л. 47-48.
5. Там же, л. 42.
6. Там же, л. 69-71.
7. Там же, л. 72.
8. Там же, л. 115.
9. Там же, л. 122.
10. Там же, л. 124.
11. Там же, ф. 4, оп. I, ед.хр. 469.
12. Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. - Dorpat, 1873. - S. 43.
13. Шамурин Е.И. - С. 381.
14. Там же. - С. 137-150. Григорьев Ю.В., Рейсс Ф.Ф. - М., 1963. - С. 74. Аристов В.В., Ермолаева Н.В. История научной библиотеки им. Н.И. Лобачевского. - Казань, 1985. - С. 85-102.
15. Шамурин Е.И. - С. 382.
16. Там же. - С. 382.
18. Там же. - С. 382-383.
19. Там же. - С. 383; Шестериков П.С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. - Одесса, 1915. - С. 65.
20. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 638, л. 58-63. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 146а, л. 49.
21. Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. - Dorpat, 1873.
22. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 470.
23. Там же, ед.хр. 471. л. I-II.
24. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 782, л. 243.
25. Там же.
26. Там же, л. 244 об.
27. Ключ к систематическому каталогу библиотеки Императорского Юрьевского университета. - Юрьев, 1900.
28. Там же. - С. 3.

29. См. об этом на с. 5 настоящей статьи.

30. Liblik M. Tartu ülikooli raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. - 1932.-Nr. 2. - Lk. 56; Riives H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine // TRÜ toimetised. - 1977. - Vihik 423. - Lk. 57.

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
ТАРТУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

TRÜ TEADUSLIKU RAAMATUKOGU
II. TEADUSKONVERENTS

XI НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТГУ

Raamatukogu ajaloo küsimusi
Вопросы истории библиотеки

21.-22. mail 1987

21-22 мая 1987 г.

Ettekannete teesid
Тезисы докладов

Tartu 1987 Тарту

СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ КАРТОЧНЫЙ КАТАЛОГ БИБЛИОТЕКИ
ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ
XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.

Л.Дубьева

Раскрытию фондов по содержанию в библиотеке Тартуского университета значительное внимание уделялось уже с первых лет ее работы. К 1817 г. здесь было закончено составление систематического каталога (СК), в основу которого была положена библиографическая классификация И.С.Эрша, Х.Г.Шютца и Х.Ф.Хуфланда. Значительный рост книжного фонда библиотеки, увеличение вследствие этого объема СК, делавшее его использование неудобным в существовавшей форме (книги, в которые приходилось постоянно вплетать новые листы), а также устаревание используемой в нем классификации как следствие дальнейшего развития и усложнения системы наук приводят к тому, что этот СК к середине XIX в. перестает удовлетворять по потребностям читателей и работы библиотеки. Тогда же в библиотеке Тартуского университета и начинается новый этап в процессе складывания системы каталогов. С января 1853 г. приступили к составлению листового алфавитного каталога (по примеру Публичной библиотеки в Петербурге) /1/.

Вопрос о создании нового СК неоднократно обсуждался на заседаниях библиотечной комиссии в 1868-72 гг. Для него была разработана оригинальная классификационная схема, в которой вся совокупность человеческих знаний была подразделена на 15 разделов: общее науко- и книговедение, богословие, правоведение, политические науки и статистика, история и ее вспомогательные науки, география и этнография, язык и литература, философия и педагогика, эстетика и искусство, математика и астрономия, естествознание, анатомия и физиология, медицина, технология (т.е. технические науки и промышленность), военные науки /2/. В ее разработке, наряду с сотрудниками библиотеки, принимали участие и преподаватели университета. Наибольший вклад в ее создание внесли библиотекарь Э.Андерс и член библиотечной комиссии от теологического факультета

проф. Т.Харнак. Классификационная схема СК была опубликована в 1873 г. /3/. В последующие годы, по мере роста объема СК, она развивалась и углублялась /4/.

При воплощении в жизнь плана библиотечной комиссии по созданию СК был использован уже имевшийся листовой алфавитный каталог, который был переписан на отдельные карточки; из последних и был составлен СК /5/. Такая форма организации работы, когда ее, под контролем сотрудника библиотеки, могли одновременно выполнять много человек, сокращала время работы и не создавала помех для выдачи книг читателям. Карточки СК, наряду с описанием, были снабжены и шифром - номером, который данная книга имела в предыдущем СК, сохранявшем свое значение как топографический каталог /6/.

Поскольку штатные суммы библиотеки были не в состоянии покрыть расходы по составлению нового СК, их покрытия добивались из специальных средств университета /7/.

Специально для СК заказанный каталожный шкаф был расположен рядом с абонементом, в доступном для читателя месте. В распоряжение читателей новый СК был предоставлен с осеннего семестра 1872 г. /8/.

Для облегчения использования СК, с переходом университета на русский язык обучения, его схема ("Ключ") была, по предложению директора библиотеки проф. Е.Ф.Шмурло /9/, издана на русском языке /10/, с изменениями, которые были сделаны за годы работы по совершенствованию его классификационной схемы и ссыльно-справочного аппарата.

Детально разработанная классификация и развитой ссыльно-справочный аппарат СК способствовали тому, что, по свидетельству современников, именно он играл ведущую роль в оформлении заказов читателей на литературу в конце XIX - начале XX вв. /11/.

Первая мировая война и эвакуация университета приостановили работу с СК. Впоследствии работа с данным СК, классификационная схема которого к тому времени уже устарела, возобновлена не была.

Таким образом, систематический карточный каталог библиотеки Тартуского университета, создание которого относится к третьей четверти XIX в., формировался как важнейшая состав-

ная часть системы каталогов университетской библиотеки и играл главную роль в работе последней по обслуживанию читателей во второй половине XIX - начале XX вв. Послужив в последующем источником для создания новых каталогов и повлияв, таким образом, на дальнейшее формирование системы каталогов библиотеки Тартуского университета, он сохранился как уникальный информационно-поисковый комплекс своего времени.

Использованные материалы

- I. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 319, л. 166.
2. НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 69-71, 72, 115, 122, 124; там же, ед. хр. 469, 16 л.
3. Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. - Dorpat, 1873. - 43 S.
4. НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 470, 471, 43+21; 11 л.
5. Там же, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 47-48.
6. Там же, л. 69-71.
7. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 638, л. 63; НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 42.
8. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 638, л. 58-63; НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 49.
9. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 782, л. 243.
10. Ключ к систематическому каталогу библиотеки императорского Юрьевского университета. - Юрьев, 1900. - 55 с.
11. Шестериков П.С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. - Одесса, 1915. - С. 67-68.

KLEIO

1997

Ajaloo Ajakiri

4 (22)

- Ülle Must.** Eesti ajalooteadus 1990. aastatel
Lea Leppik, Peeter Järvelaid Vene õigusajaloo koolkond Tartus
Ljudmila Dubjeva. Üliõpilasraamatukogust sajandi alguse Tartus
Ken Kalling Tõutervishoid ja sundsteriliseerimine Eestis
Anti Selart Kuidas Vassar eestlased ja venelased sõbraks kirjutas
Kaur Alttoa, Leino Pahtma Professor Tuulse arhiiv Tartus
Aadu Must Balti pagulaste margid
Alar Läänelaid, Kaur Alttoa Palamuse kiriku ehitusloost
Hillar Palamets. Mälestusi Vanast Tiigist
Peeter Järvelaid Bunge sajand ja sajand Bungeta

UUT AJALOOKIRJANDUST * VASTSETEST MAGISTRITÖÖDEST

* KROONIKA JA ÜLEVAATED * SUMMARIES

TARTU ÜLIKOOI AJALOO-KEELETEADUSKONNA ÜLIÕPILASRAAMATUKOGU AASTAIL 1899—1919

LJUDMILA DUBJEVA

Tartu ülikooli suurima erialakogu — humanitaarraamatukogu — eelkäijaks on sajandivahetusel loodud ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu. Selle tööd jätkas 1919. a novembris asutatud filosoofiateaduskonna seminar, mis omakorda kasvas üle TRÜ ajaloo-keeleteaduskonna raamatukoguks ja kannab nüüd nimetust Humanitaarraamatukogu. Üliõpilasraamatukogu loomist ja edasist arengut on võimalik jälgida Eesti Ajalooarhiivis ning Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (TÜR KHO) leiduvate materjalide põhjal.

Raamatukogu loomine

Üliõpilasraamatukogu käsitlev ülikooli valitsuse toimik Eesti Ajalooarhiivis algab ajaloo professor J. Šmurlo kirjaga 5. oktoobrist 1898, milles ta tegi ettepaneku asutada ülikooli raamatukogu juurde üliõpilasosakond.¹

J. Šmurlo põhjendus oli järgmine: kehtivad eksamite ja arvestuste nõuded näevad ette praktikumide sooritamist. Arsti- ja loodusteaduskonna üliõpilastel on juba ammu võimalus kasutada õppekabinette, muuseumi, kliinikuid ja laboratooriume. Ajaloo osakonna üliõpilaste puhul võiks praktikum tähendada algallikate lugemist. Põhikogust on neid kas puudumise või vähese eksemplaride arvu tõttu raske kätte saada ja see takistab üliõpilaste süstemaatilist ning järjepidevat tööd. Piiratud rahalised võimalused ei luba aga tudengitel endale vajalikke raamatuid soetada. Prof. Šmurlo arvates võiks üliõpilasraamatukogu, kui väike see ka poleks, osutada suurt abi õppetööle, iseäranis, kui seda tulevikus regulaarselt täiendada. Raamatukogu direktorina võis prof. Šmurlo kompetentselt hinnata raamatukogu võimalusi. Ajaloo õpetamise metoodika seisukohalt on see algatus omapäraseks kinnituseks kõrgele hinnangule, mis on antud prof. Šmurlole kui ajalooallikate tundjale ja uurijale.²

4. novembril 1898. a toimunud ajaloo-keeleteaduskonna nõukogul leidis prof. Šmurlo ettepanek poolehoidu. Üliõpilasraamatukogu rajamiseks otsustati moo-

dustada komisjon (prof. J. Petuhhov, J. Šmurlo, A. Jassinski ja A. Nikitski), raamatukogu aga luua nelja osakonnaga (vene ajalugu, keskaja ajalugu, vene filoloogia ja klassikaline filoloogia).³

30. novembril 1898. a esitas ajaloo-keeleteaduskonna nõukogu komisjoni poolt ette valmistatud palve ülikooli valitsusele. See rahuldati 5. mail 1899. a⁴ ja üliõpilasraamatukogu oligi asutatud. Prof. Šmurlo ettepaneku operatiivne ellurakendamine näitab vajadust taolise raamatukogu järele kõigis ajaloo-keeleteaduskonna osakondades.⁵ Sama tõendab ka peatselt alanud raamatukogu aktiivne kasutamine üliõpilaste poolt. Juba 1900. a sügissemestril märgib prof. J. Petuhhov, et ajaloo-keeleteaduskonna nii vanemate kui nooremate kursuste üliõpilased kasutavad suure usinusega nimetatud raamatukogu raamatuid.⁶

Komplekteerimine

Peamised komplekteerimisallikad olid raamatute ostmine, annetused ja dublettide ületoomine põhikogust (õppejõudude soovitusnimestike järgi), kusjuures kirjanduse hankimine oli rangelt sihipärane. Kõigepealt muretseti uusim, jooksva õppe- ja teadustöö jaoks vajalik kirjandus: monograafiad, õpikud, trükitud loengukursused, kirjanduse ja ajaloo allikmaterjalide kommenteeritud publikatsioonid, teadusperioodika. Raha saadi ülikooli erisummadest ja neid taotleti pidevalt juurde. Prof. J. Petuhhov märgib ühes oma kirjas otse, et nende summade suurendamine on seda õigustatum, et ajaloo-keeleteaduskond peale raamatute peaaegu midagi muud ei nõuagi, raamatud on aga õppetöö edukuse vältimatu tingimus.⁷

Üliõpilasraamatukogule on raamatuid annetanud nii Tartu kui ka teiste kõrgkoolide professorid (akadeemikud A. Sobolevski ja A. Šahmatov, prof. V. Sreznjevski, N. Sumtsov jt), aga ka omaaegsed üliõpilased — G. Zamjatin, A. Zauškevits, P. Barzilovitš, K. Vassiljev, P. Plahhinski, A. Putintsev jt. 1912. a kinkis üliõpilane Bernhard Linde raamatukogule A. Kallase *Estnische Klänge* (Tartu, 1911).⁸ Mõned üliõpilasraamatu-

kogu osakonnad said täiendust kateedrite kollektsoonidest nagu näiteks klassikalise filoloogia osakond. Raamatuid saadi ka muudelt asutustelt ja organisatsioonidelt, tihti just prof J. Petuhhovi palvel: Teaduste Akadeemialt, Keiserlikult Avalikult Raamatukogult, Moskva ja Peterburi ülikoolilt ning mujalt. Tänu prof J. Petuhhovi sihipärasele tegevusele kasvas eriti jõudsalt filoloogia osakond.

Reeglik oli, et üliõpilasraamatukogu iga osakonnaga tegeles vastava eriala professor: klassikaline filoloogia — prof M. Krašeninnikov, üldajalugu — prof Ardašev, keskaeg — prof A. Jassinski, uusaeg — prof A. Vassiljev,¹⁴ vene ajalugu — eri aegadel professorid J. Šmurlo ning I. Lappo ja vene filoloogia — prof J. Petuhhov. Üliõpilasraamatukogul tervikuna sel ajal juhatajat ei olnud, kuid korra on juhatajaks nimetatud prof J. Petuhhovi. Kõik nimetatud õppejõud olid aktiivsed raamatukogu korraldamisel: palutakse raamatute ostmiseks raha eraldada, dublette põhikogust üle tuua, pööratakse erinevate isikute ja organisatsioonide poole palvega annetada raamatuid, tegeldakse raamatukappide hankimise ja ruumide taotlemisega. Viimane jäi küll tulemusteta ja erinevate osakondade kapid seisis eri kohtades — ülikooli valitsuse ruumi kõrval telefonitoas, inspektorite ruumis, üliõpilaste ühiselamus.⁹

Raamatukogunduslik vormistamine

Raamatute hulga kasvades muretseti vastava tekstiga tempel ja hakati looma katalooge. Prof Petuhhovi ettepanekul võeti vene filoloogia osakonnas juba 1900. a kasutusele pitseeritud nõorraamat inventariraamatu ja ühtlasi kataloogina. Hiljem seati niisugused kataloogi ja inventariraamatu funktsioone ühendavad nõorraamatud sisse ka teistes üliõpilasraamatukogu osakondades. Keskaja, uusaja ja vene ajaloo ning vene filoloogia osakonna katalooge säilitatakse praegu Tartu Ülikooli Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas. Ajaloo osakondade kataloogid on üheköitelised, filoloogia oma aga koosneb kolmest köitest. Need suuremõõtmelised (38 x 25 cm) köited on tellitud Karl Unger koitekojast Tartus. Nööri otsad on kinnitatud ülikooli pitsatiga. Sissekanded on tehtud ülikooli sekretäri või teda asendava isiku poolt, millele järgneb rektori või prorektori allkiri.¹⁰

Et mõista nende KHO-s säilitatavate kataloogide tähtsust kultuuriajaloo mälestisena ja ka nende kohta kataloogisüsteemis, tuleb teha väike tagasivaade kataloogisüsteemi kujunemise ajaloole Tartu ülikooli raamatukogus 19. sajandi teisel poolel. Venemaa 19. saj 60.-70. aastate reformid puudutasid ka kõrgharidust.

Rahvahariduse ministeerium pööras järjest suuremat tähelepanu ülikoolide juhtimise detailsele reglementeerimisele. 1878. a anti näiteks välja niisugune dokument nagu *Rahvahariduse ministeeriumile alluvate kõrgeimate õppeasutuste raamatukogude töö reglementeerimise põhialused*.¹¹ Nende reeglite (§ 2) kohaselt pidid kataloogid olema läbi nõõritud ja õppeasutuse pitsatiga kinnitatud. Kuna see toiming osutus tülikaks — igapäevases kataloogitöös tulnuks igal üksikul juhul lahti- ja kinnipitseerimiseks ülikooli valitsuselt luba küsida — siis pani õpperingkonna kuraator ülikooli valitsusele ette seda reeglistikku arutada. Raamatukogukomisjon pidas kehtestatud töökorda ebamugavaks. Ülikooli raamatukogus oli juba välja kujunenud oma kataloogisüsteem, mille tuuma moodustasid tähestikulised sedelkataloogid ning ülikooli õppejõudude ja raamatukogutöötajate poolt väljatöötatud klassifikatsioonil põhinev süstemaatiline kataloog. Need näisid rahuldavat tolle aja infotarbijat.¹² Uued reeglid ei nõudnud tingimata vana-dest kataloogidest loobumist. Varsti saabuski uus ringkiri, mis lubas kuraatoril koostada reeglid vastavalt kohalikele oludele ja esitada need ministeeriumile teadmiseks.¹³

Nii näeme, et 19. saj 70. aastatel loobuti ülikooli raamatukogus nõõritud ja pitsatiga kinnitatud kataloogi-raamatute kasutamisest. Kuid kõrvaleheidetud kataloogi kujunduselementidega puutume uuesti kokku üliõpilasraamatukogu puhul. Antud juhul oli see otstarbekas. Esialgu võis pitseeritud nõorraamatut üsna hõlpsalt kasutada kataloogina. Raamatukogul olid suhteliselt väikesed fondid ning kataloogid muutusid polüfunktsionaalseiks — nad täitsid inventariraamatu, kohakataloogi, osalt isegi süstemaatilise kataloogi osa. Juhul, kui mõne osakonna maht hakkas jõudsalt kasvama, avaldati selle kataloog trükis.

Osakondade kataloogid

Eri osakondade kataloogid on alustatud eri aegadel, kuid nad lõpevad kõik 1917. aastaga. Vanim olemasolevatest kataloogidest on vene filoloogia osakonna oma. Seda on alustatud 1900. a lõpul. Raamat sai täis 1912. a. Siis avati uus, mida peeti 1917. aastani.¹⁴ Kuna kataloog täitis ühtlasi inventariraamatu funktsioone, siis kirjete numeratsioon jätkus — esimeses köites on numbrid 1-1079, teises 1080-1591. Viimase 288-st leheküljest on täidetud vaid 99. Märgime, et 1917. a on kataloogi kantud 97 kirjet üheksateistkümmel leheküljel (lk 78-99).

Kuna sajandi algul polnud kataloogide publitseerimine eriliseks probleemiks, siis avaldati esimene kata-

loogiraamat veel enne täissaamist trükis. Trükikataloog sisaldas aastatel 1901-10 inventeeritud raamatuid, 850 kirjet.¹⁵ Hiljem saabunud kirjandust võis leida ainult käsikirjalistest kataloogidest inventarinumbrilise paigutuse järgi. Trükikataloogis on teosed paigutatud eraldi vene ja ladina tähestikus (käsikirjalises olid nad läbiseigi), mis hõlbustas kasutamist.

Filoloogia osakonna kogu sisaldas kirjandust väga paljudest valdkondadest. Kõrvuti slaavi, romaani, germaani ja klassikalise filoloogia alaste teostega on rohkesti töid pedagoogikast ja psühholoogiast, ajaloost ja filosoofiast, ei puudu ka kunstiajaloo ja sotsioloogiaalased väljaanded. Aja möödudes muutus üliõpilasraamatukogu selle osakonna koostis üha mitmekesisemaks, eriti psühholoogia ja pedagoogikaalase kirjanduse osas.

Keskaja ajaloo osakonna kataloogi on alustatud 1909. a, selle 189-st leheküljest on täidetud vaid 21 ja sinna on kantud 240 kirjet, neist viimased 18 on koostatud 1917. a.¹⁶ Keskaega puudutava kirjanduse kõrval on siin ajaloo üldkäsitlusi, üksikuid antiikajaloo alaseid töid ja uurimusi 17.-18. saj kohta. Väga palju on kirjandust Bütsantsi ajaloo kohta, kujunes ju Tartu ülikool selle uurimise keskuseks.¹⁷ Ei puudu ka slaavi maade ajaloo alased uurimused. Neid on eriti sageli muretsenud Balkani sõdade (1912-13) perioodil, mil nimetatud problemaatika aktualiseerus. Teoste kronoloogilised raamid on keskajast hoopis laiemad, haarates kirjandust ka 19. ja 20. sajandi kohta, kuigi sel ajal oli üliõpilasraamatukogus juba olemas ka uusaja osakond — selle kataloogist aga taolist kirjandust ei leia.

Uusaja ajaloo osakonna kataloogi on alustatud 3. detsembril 1908. Selle 240 lehest on kasutatud vaid 30. Esimesele 12 lehele on läbisegi kantud üldajaloo ja vene ajaloo alased teosed (kokku 233 kirjet). Kataloogi 12. leheküljel lõpeb prof A. Vassiljevi otsusega 17. septembrist 1909: *Kuna uusaja ja vene ajaloo alaste raamatute koos kataloogimine on ebamugav, siis avatakse edaspidi uus kataloog spetsiaalselt uusaega puudutavate raamatute jaoks.*¹⁸ 14. leheküljest algabki uus numeratsioon — see haarab kirjandust ainult uusaja kohta, hõlmates vastavalt toleaegele uusaja mõistele nii renessanssi kui reformatsiooni. Perioodist langevad välja ainult kolm antiikajaloo ja üks egiptoloogialane teos, mõned kirikutegelaste teosed ja uurimused nende kohta ning üks Bütsantsi ajalugu käsitlev raamat. Kokku kanti sinna 261 kirjet, neist 1917. a vaid 9.

Üliõpilasraamatukogu vene ajaloo osakonna kataloogi eraldi nöörraamatuna alustati pärast prof Vas-

siljevi ülalmainitud otsust.¹⁹ 192 lehest on täidetud 35, sinna on kantud 431 kirjet, neist viimased 29 kuuluvad 1917. aastasse. Siit leiab kirjandust vene ajaloo kõikide perioodide kohta — eri aegade nimekate ajaloolaste M. Štšerbatoovi, S. Solovjovi, V. Kljutševski mitmekõitelisi koondkäsitlusi, tunnustatud ajaloo-uurijate N. Kostomarovi, K. Bestužev-Rjumini, S. Platonovi, N. Ustrjalovi, P. Miljukovi, S. Vesselovski teoseid. Enamiku moodustavad monograafiad, kuid on ka õpikuid. Ei puudu mitmed väärtuslikud allikapublikatsioonid, nagu Vene kroonikate täielik kogu, Vene Arheograafiakomisjoni publikatsioonid, Novgorodi maaraamatud jt.²⁰ Mõnede väljaannete komplekteerimisel on arvestatud nende aktiivset kasutamist õppeprotsessis: korraga on kataloogi kantud 10 eksemplari tuntud 17. sajandi Venemaa ajaloo allikat *Venemaast tsaar Aleksei Mihhailoviitši ajal ja Aleksei Mihhailoviitši 1649. a seadustik*²¹ Võib öelda, et üliõpilasraamatukogu selles osakonnas leidis enamik tähelepanuväärseist Vene ajaloo alastest teadustöödest.

Ühe või teise osakonna kataloogis võis leida osakonna eest vastutava professori enda nii profiilseid kui mitteprofiilseid töid. Näiteks prof A. Jassinski keskaja ajalugu käsitlevate raamatute kõrval on osakonnas ka tema koostatud pedagoogilisi kirjutisi.²² Eriti lahke oli oma raamatute annetamisel prof J. Petuhhov, kuid seda võib väita ka prof A. Vassiljevi ja prof P. Ardaševi kohta. Selle tulemusel laienes mõne osakonna haare sedavõrd, et lähenes juba raamatukogu praegusele seisule, haarates kogu humanitaarteaduste ala. Kõige täpsemini vastab kataloogi sisu osakonna nimetusele vene ajaloo osakonna puhul.

Kataloogide koostamine nõudis osakonna eest vastutavalt professorilt suurt tähelepanu. Hulgaliselt leidub nende oma käega kataloogitud raamatuid, näiteks filoloogia osakonna kataloogis on esimesed leheküljed täidetud J. Petuhhovi käega, kuid peatselt rakendati selleks ka tudengeid. 1900. a oli prof Petuhhovi abiliseks filoloogiaüliõpilane A. Tšvetkov.²³ Esimese maailmasõja ajal oli üliõpilasraamatukogus ametis koguni raamatukoguhoidja — P. M. Plahhinski. Ta õppis Tartu ülikoolis 1907-15, algul juurat, pärast filoloogiat. 1915. a sügissemestril oli ta ajaloo-keeleteaduskonna noorem-assistent, 1916. a üliõpilasraamatukogu hoidja.²⁴ Aastatel 1916-17 on kõik sissekanded kõigi nelja osakonna kataloogidesse tehtud P. Plahhinski käega. Need on reeglipärased ja korrektsed kirjed.

Omaaegse üliõpilasraamatukogu nelja osakonna kataloogidesse oli kantud ühtekokku 2726 kirjet, raa-

matukogu tegelik maht oli veelgi suurem. Sõjakeerises läksid ilmselt osad raamatud kaduma, sest üliõpilasraamatukogu järglasena 1919. a rajatud filosoofiateaduskonna seminari kohta on öeldud, et *seminari asutamise aegu leidis tas 758 raamatut, mis olid osalt jäänud endiselt "üliõpilaste raamatukogult", osalt mujalt juhuslikult saadud.*²⁵

Ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu loodi abiõppeasutusena teaduskonna õppetöö paremaks korraldamiseks. Tema intensiivne komplekteerimine professorkonna ja aktiivne kasutamine üliõpilaskonna poolt näitavad, et vajadus niisuguse erialase haruraamatukogu järele oli olemas. Seda kinnitavad ka hilisemad aastad tänapäevani välja.

Viited

- ¹ EAA. 402-5-1415. L 1.
- ² Tartu ülikooli ajalugu 1632-1982. Tln: Eesti Raamat, 1982. Kd 2: 1798-1918. Lk 326-327.
- ³ EAA. 402-5-1415. L 1p., 4, 116p.-117.
- ⁴ EAA. 402-9-539. L 119p.-120, 126p.-127; 402-5-1415. L 5-7.
- ⁵ L. Dubjeva. Ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaste raamatukogu asutamine. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16.-17. VI 1982. Ettekannete teesid. Trt, 1982. Lk 70.
- ⁶ EAA. 402-5-1415. L 31p.
- ⁷ Samas. L 24.
- ⁸ TÜR KHO. 4-1-744. L 138.
- ⁹ EAA. 402-5-1415. L 1, 2, 8-10, 23, 25, 27, 31, 32, 42, 47,

51, 54-60, 62, 66, 74-78, 80. Osakondade nimetused on antud nii, nagu nad esinevad ajalooarhiivi materjalides.

¹⁰ EAA. 402-5-1415. L 31-32; TÜR KHO. 4-1-740, 741, 743-745.

¹¹ EAA. 402-4-780. L 46.

¹² Vt: L. Dubjeva. Liigituse arenguloost Tartu Ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul. // TÜR Aastaraamat 1995. Trt, 1996. Lk 109-111.

¹³ EAA. 402-4-780. L 54, 58p., 60p., 64.

¹⁴ TÜR KHO. 4-1-744. L 142; 745. L 288.

¹⁵ Каталог книг студенческой библиотеки историко-филологического факультета Императорского Юрьевского университета. Словесное отделение. Юрьев, 1911. 44 С. Каталог on säilinud ainult Haruldaste Raamatute Osakonnas: TÜR KHO. 4-1-742.

¹⁶ TÜR KHO. 4-1-740. L 188 p.

¹⁷ Vt ka: O. Teder Vene aadellik-kodanlik bütsantinoloogia ja Tartu Ülikooli osa selles. Diplomitöö. Juhendaja v.-õp. V. Tamul. Trt, 1987. Käsikiri TÜR ajaloo osakonna raamatukogus (toim).

¹⁸ TÜR KHO. 4-1-741. L 12, 240p.

¹⁹ TÜR KHO. 4-1-743. L 192p.

²⁰ Samas. L 16-24, 26-28.

²¹ Samas. L 6p.-7, 11p.

²² Näit: Временное положение о Педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909; Отчет о постановке преподавания истории в Рижском учебном округе. Рига, 1905.

²³ TÜR KHO. 4-1-744. L 1-3 jt; EAA. 402-5-1415. L 31p.

²⁴ TÜR KHO. 4-1-744.

²⁵ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919-1929. Trt, 1929. Lk 192.

ТАРТУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

IX Научная конференция
Научной библиотеки ТГУ

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ

16.-17. 06. 1982

Тезисы докладов

СОЗДАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Л. Дубьева

Для высших учебных заведений России в конце XIX - начале XX вв. характерно возникновение сети библиотек, находящихся в тех или иных взаимоотношениях с основной фундаментальной библиотекой. Они вызывались к жизни потребностью в лучшем обеспечении учебной и научной деятельности, неудовлетворенностью книгохранилищным уклоном работы фундаментальных библиотек и развивались довольно быстро именно потому, что находили поддержку у профессуры, особенно на гуманитарных факультетах.¹

Поискам новых форм работы со студентами в Тартуском университете способствовали также перемена языка обучения и, как следствие этого, начавшийся процесс изменения состава и численности студентов, а также изменения программ.

На некоторые из этих причин прямо указывает профессор кафедры русской истории Е.Ф.Шмурло в своем обращении в правление историко-филологического факультета от 5 октября 1898 г. В нем он выступает с инициативой создания при фундаментальной университетской библиотеке "специального студенческого отдела по русской истории для исключительного пользования студентами по указанию профессора этой кафедры".² В письме особенно подчеркивается необходимость такого отдела для облегчения практических занятий студентов, на проведение которых обращалось внимание и в "Правилах зачета полукурсовых испытаний".³ Е.Ф.Шмурло излагает конкретный план создания такой библиотеки и прилагает список книг, приобретение которых для нее было бы желательно в первую очередь.

Письмо это было рассмотрено на заседании историко-филологического факультета 4 ноября 1898 г., где было решено образовать для обсуждения вопроса комиссию в составе

Е.В.Петухова, Е.Ф.Шмурло, А.Н.Ясинского и А.В.Никитского.⁴

Комиссия не только активно поддержала мнение профессора Шмурло, но и развила его, обосновав потребность в создании не одного, а четырех отделов (русская история, средневековая история, русская словесность, классическая филология).⁵

На заседании историко-филологического факультета 20 ноября 1898г. было решено согласиться с заключением комиссии, и 1 мая 1899г. правление университета удовлетворило ходатайство историко-филологического факультета и ассигновало 200 рублей из специальных средств "для основания особых коллекций книг".⁶ Была создана студенческая учебная библиотека, предназначенная, правда, только для одного факультета.

При формировании фондов новой библиотеки преследовались строго определенные цели. Преобреталась в первую очередь новейшая литература, необходимая для научной и учебной работы: монографии, учебники, печатные курсы лекций, публикации литературных и исторических памятников с комментариями к ним, а также научная периодика. Часть книг (по рекомендательным спискам преподавателей) комплектовалась за счет дублетных экземпляров фундаментальной библиотеки университета. Особое место в пополнении фондов студенческой библиотеки историко-филологического факультета занимают дары частных лиц, среди них назовем академика А.А.Шахматова, академика А.И.Соболевского, библиотекаря Академии наук В.И.Срезневского, а также дары от организаций, например, Петербургской Академии наук, Петербургского университета, Публичной библиотеки. Эти формы пополнения фондов были вызваны к жизни личными связями и контактами профессоров, возглавлявших соответствующие отделы студенческой библиотеки, и сыграли важную роль.

Увеличивающиеся фонды библиотеки потребовали разрешить вопрос хранения. В постановлении о создании библиотеки историко-филологического факультета вопрос об отпуске денег на шкафы для книг и переплет не был оговорен и на практике

решался так: лица, ответственные за соответствующие отделы этой библиотеки, по мере надобности обращались в правление университета с прошениями об ассигновании денег для этих целей. Как правило эти прошения удовлетворялись.

Активность, с которой было поддержано предложение профессора Шмурло преподавателями факультета, говорит о назревшей потребности в создании такой библиотеки. Активным был и отклик студентов.

Однако, по замечанию профессора Петухова, хотя библиотека фактически существовала около года и выполняла свое полезное назначение, официально ее существование не было оформлено. Поэтому он обращается в правление с прошением: "1/ выдать ... шнурованную, за надлежащей печатью, книгу, которая может служить инвентарной книгой, но чтобы вместе с тем она, по крайней мере на первое время, была и каталогом... 2/ разрешить ... заказать металлический или каучуковый штамп для пометки книг и брошюр библиотеки с надписью: "Студенческая библиотека историко-филологического факультета Импер. Юрьевского университета".; 3/ обеспечить помещение библиотеки пока в прежней комнате, которая в настоящее время предназначена для инспекционного присутствия, если устранение этого совмещения окажется неудобным, то библиотека все-таки в упомянутой комнате могла бы оставаться, так как часы выдачи и приема книг могут быть определены после закрытия инспекционного присутствия, например от 3 до 4 час., как это до сих пор и было в действительности, по два раза в неделю".

Постановлением правления университета прошение профессора Петухова было удовлетворено: было утверждено библиотечное оформление книг, а также место и время работы студенческой библиотеки историко-филологического факультета.⁷

Таким образом, студенческая библиотека историко-филологического факультета была основана постановлением правления университета от 1 мая 1899 г. В состав ее входили четыре отдела, которые объединялись источником финансирования и принадлежностью к одному факультету. В остальном же они

функционировали самостоятельно под руководством профессоров соответствующих кафедр, от активности которых зависело состояние этих отделов. Созданная для учебных практических целей одного конкретного факультета библиотека не имела себе подобных в университете того времени.

В настоящее время это крупнейшая из отраслевых библиотек ТГУ.

¹Никитина Н.Г. Из истории возникновения и развития сети библиотек в высшем учебном заведении. - В кн.: Труды Научной Библиотеки СГУ, вып.3, с.62. Саратов, 1964.

²ЦГИА ЭССР, ф.402, оп.5, ед.хр.1415, л.1-2.

³Правила зачета полукурсовых испытаний. Дерпт, 1892.

⁴ЦГИА ЭССР, ф.402, оп.9, ед.хр.539, л. II606.-II7.

⁵ЦГИА ЭССР, ф.402, оп.5, ед.хр.1415, л.4.

⁶ там же, л. 5-7

⁷ там же, л. 33

Kasutatud allikad ja kirjandus

ARHIIVIMATERJALID

Eesti Ajalooarhiiv

Fond 402 — Tartu Ülikool

Nimistu 3 — Õppejõudude isiklikud toimikud

- f. 402, nim. 3, s. 31. Андерс (Anders), Эмиль-Александр-Лоренц Карлович, библио-
текарь. 1826–1879. 127 л.
- f. 402, nim. 3, s. 718. Капп (Kapp), Гуго-Бернгард Христианович, библиотекарь [и
др.] 1844–1911. 165 л.
- f. 402, nim. 3, s. 719. Капп (Kapp), Гугон-Бернгард, библиотекарь. 1871–1903. 44 л.
- f. 402, nim. 3, s. 834. Кордт (Kordt), Христоф-Иоганн-Вениамин Александрович,
помощник библиотекаря. 1885–1910. 52 л.
- f. 402, nim. 3, s. 835. Кордт (Kordt), Христоф-Иоганн-Вениамин Александрович,
помощник библиотекаря. 1885–1906. 20 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1007. Лоссиус (Lossius), Иоганнес Эдуардович, помощник
библиотекаря. 1860–1874. 37 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1008. Лоссиус (Lossius), Иоганнес Эдуардович, помощник
библиотекаря. 1871–1882. 7 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1160. Моргенштерн (Morgenstern), Иоганн-Карл-Симон Фрид-
рихович, профессор. 1802–1869. 400 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1394. Расторгуев А.Т., помощник библиотекаря. 1907–1908. 2 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1873. Шлютер (Schlüter), Вольфганг-Гейнрих-Юлий Филиппович,
приват-доцент. 1869–1912. 193 л.
- f. 402, nim. 3, s. 1874. Шлютер (Schlüter), Вольфганг-Гейнрих-Юлий Филиппович,
приват-доцент. 1883–1911. 51 л.

f. 402, nim. 3, s. 1901. Шмурло (Schmurlo), Евгений Францевич, профессор. 1891–1909. 178 л.

f. 402, nim. 3, s. 1902. Шмурло (Schmurlo), Евгений Францевич, профессор. 1891–1904. 51 л.

Nimistu 4 — Kuraatori kolleegium

f. 402, nim. 4, s. 284. Protokollextrakte, Verzeichnisse von Dubletten der Bücher und Briefwechsel mit der Moskauer Universität, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u.a. über die Wiedererrichtung der Bibliothek dieser Universität. 1813–1816. 33 Bl.

f. 402, nim. 4, s. 468. Protokollextrakte, Verzeichnisse und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, der Bibliothek u.a. über die Schenkung von Büchern, Medaillen, Münzen u.a. an die Universität. 1826–1848. 393 Bl.

f. 402, nim. 4, s. 780. Reglements und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, der Bibliothek u. a. über die Verwaltung und Benutzung der Letzteren. 1855–1880. 66 Bl.

f. 402, nim. 4, s. 782. Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, der Bibliothek und den Fakultäten der Universität u.a. über die Vermehrung des Bestandes der Bibliothek. 1855–1917. 349 Bl.

f. 402, nim. 4, s. 824. Briefwechsel mit der Kaiserlichen öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u. a. über die Sendung von Pflichtexemplaren der Drucksachen an diese Bibliothek, sowie die Durchsicht der Korrektur eines Kataloges. 1860–1861. 10 Bl.

f. 402, nim. 4, s. 867. Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, den Fakultäten u. a. über den Druck von Schriften auf Universitätskosten, Verteilung und Austausch dieser Schriften. 1863–1879. 400 Bl.

Nimistu 5 — Tartu Ülikooli valitsus

f. 402, nim. 5, s. 1. Regeln, Instruktionen, Berichte und Briefwechsel mit dem Konseil und der Bibliothek der Universität u.a. über Organisation der Tätigkeit der Bibliothek. 1802–1829. 367 Bl.

f. 402, nim. 5, s. 3. Berichte des Bibliothekars und Briefwechsel mit dem Konseil und der Bibliothek der Universität, den Professoren und Privatpersonen im In- und Auslande u.a. über die Vermehrung des Bestandes der Bibliothek. 1802–1811. 464 Bl.

- f. 402, nim. 5, s. 33. Jahresberichte, Protokolleextrakte und Briefwechsel mit der Bibliothek, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u.a. über den Zustand der Bibliothek, Anschaffung von Gypsstatuen, Zusammenstellung von Katalogen u.a. 1803–1837. 378 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 66. Briefwechsel mit dem Rektor und Bibliothek der Universität, den Professoren und anderen über die Benutzung der Bibliothek. 1804–1824. 332 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 183. Briefwechsel mit dem Rektor und der Bibliothek der Universität den Professoren u.a. über die Benutzung der Bibliothek. 1825–1837. 402 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 288. Regeln, Verordnungen und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Konseil und der Bibliothek der Universität über die Organisierung der Tätigkeit der Bibliothek. 1835–1879. 104 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 317. Briefwechsel mit dem Rektor und der Bibliothek der Universität, den Professoren u.a. über die Benutzung der Bibliothek. 1838–1857. 148 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 319. Jahresberichte, Protokolleextrakte und Briefwechsel mit der Bibliothek, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u.a. über den Zustand der Bibliothek, Zusammenstellung des alphabetischen Generalkatalogs und Anschaffung von Mobiliar. 1838–1857. 207 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 416. Verzeichnisse der Drucksachen, Berichte des Bibliothekars und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Konseil und der Bibliothek der Universität u.a. über die Vermehrung des Bestandes der Bibliothek. 1849–1852. 612 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 638. Briefwechsel mit der Bibliothek, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u.a. über die Anschaffung von Büchern, Schriften und Büchergestellten, Aufstellung der Porträte von Goethe, Herder und Wieland, Anfertigung des neuen Zettelkatalogs u.a. 1862–1902. 370 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 639. Briefwechsel mit dem Direktor der Sternwarte, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks u.a. über die Anschaffung von Instrumenten und Bücher, die Revision der Sammlungen der Sternwarte, Austausch der Drucksachen u.a. 1862–1893. 240 Bl.
- f. 402, nim. 5, s. 1246. Список русских и иностранных ученых обществ и учреждений и переписка с попечителем Рижского учебного округа, учебными заведениями и др. об издании и пересылке "Ученых записок", вознаграждении служащих за рассылку их и др. 1893–1903. 556 л.
- f. 402, nim. 5, s. 1247. Списки авторов диссертаций и переписка с университетами, учеными обществами и др. о пересылке журналов, сборников и диссертаций для пополнения библиотеки. 1893–1917. 503 л.

f. 402, nim. 5, s. 1394. Циркуляры, правила и переписка с попечителем Рижского учебного округа, факультетами и др. об учреждении стипендий, средствах на их увеличение и назначении их студентам. 1897–1916. 180 л.

f. 402, nim. 5, s. 1415. Переписка с Академией Наук, историко-филологическим факультетом и др. о снабжении книгами и оборудовании студенческой библиотеки историко-филологического факультета. 1898–1910. 81 л.

Nimistu 9 — Teaduskonnad

f. 402, nim. 9, s. 539. Журнал заседаний. 1894–1899. 142 л.

Nimistu 10 — A. Raamatukogud

f. 402, nim. 10, s. 6. Nachträgliches Verzeichnis zum Katalog der "Schönen Künste". 1807. 5 Bl.

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond

Fond 3 — Morgenstern, Johann Karl Simon

Mrg., DCVII, Correspondenz, 1805–1808. Bd. 3. 254 Bl.

Mrg., DCVII, Correspondenz, 1822–1829. Bd. 7. 227 Bl.

Mrg., DCVII, Correspondenz, 1829–1834. Bd. 8. 174 Bl.

Mrg., DXCVII, Meine Beschäftigungen, 1820–1825. Bd. 12. 199 Bl.

Fond 4, nimistu 1 — Tartu Ülikooli Raamatukogu (1802–1918)

f. 4, nim. 1, s. 8. Missivbuch. 11.04.1803–13.12.1806. 136 Bl.

f. 4, nim. 1, s. 9. Missive. 14.01.1807–14.06.1810. 191 Bl.

- f. 4, nim. 1, s. 74. Schriftliche Verfügungen des Bibliotheksdirektors an den Bibliothekssekretär. 6.05. – 21.12.1808. 122 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 146a. Acta der Bibliothek der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. 23.08.1865–19.05.1893. 577 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 250. Verzeichnis der an die Universitätsbibliothek geschenkten Bücher in den Jahren 1802–1810 incl. 14 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 251. Verzeichnis der an die Bibliothek geschenkten Bücher. 1802–Okt. 1827. 86 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 253. Verzeichnis der der Dörptschen Universitätsbibliothek gemachten Geschenke. 1831–1865. 104 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 256. Verzeichnis der aus der Bibliothek der Wilnaer Medicochirurgischen Akademie übergebener Bücher. 1843. 7 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 407. Standortskatalog. I Wissenschaftskunde. 20 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 408. Standortskatalog. II Philologie. 506 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 409. Standortskatalog. III Theologie. 654 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 410. Standortskatalog. IV Jurisprudenz. 685 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 411. Standortskatalog. IVQa Русское право. Источники. 41 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 412. Standortskatalog. IVQb Русское право. Литература. 39 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 413. Standortskatalog. V Medicin. 365 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 414. Standortskatalog. VI Philosophie. 261 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 415. Standortskatalog. VII Pädagogik. 118 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 416. Standortskatalog. VIII Staatswissenschaften. 259 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 417. Standortskatalog. VIII Staatswissenschaften. 336 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 418. Standortskatalog. IX Kriegswissenschaften. 48 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 419. Standortskatalog. X Naturkunde. 374 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 420. Standortskatalog. XI Gewerbskunde. 272 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 421. Standortskatalog. XII Mathematik. 202 Bl.

- f. 4, nim. 1, s. 422. Standortskatalog. XIIIa Erdbeschreibung. 386 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 423. Standortskatalog. XIIIaa Kartenverzeichnis. 106 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 424. Standortskatalog. XIIIb Geschichte I-III. 573 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 425. Standortskatalog. XIIIb Geschichte IV. 490 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 426. Standortskatalog. XIV Schöne Künste. 437 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 427. Standortskatalog. XV Literaturgeschichte. 338 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 428. Standortskatalog. XVI Vermischte Schriften. 207 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 429. System des Standortskatalogs. 49 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 430. Standortskatalog. (System). 62 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 431. Systematischer Katalog. I Wissenschaftskunde. 6 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 432. Systematischer Katalog. II Philologie. 159 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 433. Systematischer Katalog. III Theologie Bd. 1. 290 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 434. Systematischer Katalog. III Theologie Bd. 2. 155 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 435. Systematischer Katalog. III Theologie Bd. 3. 137 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 436. Systematischer Katalog. VI Philosophie. 58 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 437. Systematischer Katalog. VII Pädagogik. 19 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 438. Systematischer Katalog. VIII Staatswissenschaft. 30 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 439. Systematischer Katalog. X Naturkunde. 59 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 440. Systematischer Katalog. XI Gewerbskunde. 83 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 441. Systematischer Katalog. XII Mathematik. 85 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 442. Systematischer Katalog. XIIIa Erdbeschreibung. 103 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 443. Systematischer Katalog. XIIIb Geschichte. 217 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 444. Systematischer Katalog. XIV Schöne Künste. 73 Bl.

- f. 4, nim. 1, s. 445. Systematischer Katalog. XV Allgemeine Literärsgeschichte. 32 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 446. Systematischer Katalog. XVI Vermischte Schriften. 32 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 447. Systematische Ordnung der Literatur der Philologie. 34 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 448. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Philologie. 83 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 449. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Jurisprudenz. 90 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 450. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Arzneiwissenschaften. 240 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 451. Nachtrag zum medizinischen Kataloge. 11 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 452. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Philosophie. 75 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 453. Katalog der pädagogischen Schriften. Systematisch geordnet. 50 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 454. Katalog der staatswissenschaftlichen Schriften. Systematisch geordnet. 30 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 455. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Staatswissenschaften. Kriegswissenschaften. Naturgeschichte. 95 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 456. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Gewerbskunde. 137 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 457. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Mathematik. 162 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 458. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Erdbeschreibung und Statistik. 100 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 459. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Geschichte. 228 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 460. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Geschichte. 137 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 461. Vorarbeit zum systematischen Verzeichnis der zum Fach der Schöner Künste gehörigen Bücher. 47 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 462. Schöne Künste. (System). 41 Bl.

- f. 4, nim. 1, s. 463. Materialien zur Ausführung des systematischen Kataloges. Anti-quitaeten. 263 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 464. Verzeichnis der zum Fache der Allgemeinen Literaturgeschichte gehörigen Bücher. (Systematisch geordnet). 320 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 465. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Literaturgeschichte. 195 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 466. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Vermischte Schriften. 175 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 467. Materialien zur Ausführung des Systematischen Kataloges. Vermischte Schriften. 50 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 468. Extract aus dem Journal des Ober-Schuldirectoriums betreffend den systematischen Katalog der Universitätsbibliothek. 6 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 469. Systematischer Katalog. System des Zettelkatalogs. 16 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 470. Schlüssel zum systematischen Katalog der Dorpater Universitätsbibliothek, Dorpat 1873. Gedruckt. Mit handschriftlichen Ergänzungen. 64 (43+21) Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 471. Anhang zu "Schlüssel zum systematischen Kataloge" (1873). 11 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 472. Alfabetisches Sachregister zum systematischen Katalog der Universitätsbibliothek. 183 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 473. Schriften auf losen Blätter betreffend den Druck eines neuen alfabetischen Kataloges. 4 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 474. Kladde betreffend das Unnumerieren der Bücher verbunden mit dem neuen alfabetischen Generalkatalog. 35 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 475. Katalogzettel der medizinischen Journale und anderen Werke mit alten Standnummern der Universitätsbibliothek. 281 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 476. Real-Verzeichnis der medizinischen Werke auf der Universitätsbibliothek. 105 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 477. Alphabetischer Katalog der medizinischen Bücher. 24 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 478. Verzeichnis der auf der Kaiserlichen Universitätsbibliothek zu Dorpat vorhandenen Russischen Literatur. (Systematisch geordnet). 45 Bl.

- f. 4, nim. 1, s. 478a. Zettelkatalog der Handzeichnungen. 116 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 479. Katalog der Pädagogischen Bibliothek. 26 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 480. Alexandrovsche Schenkung juristischen und staatswissenschaftlichen Werke. 264 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 481. Catalogus Bibliorum & librorum theologicorum ex Bibliotheca Gust. Bergmanni. 42 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 482. Catalogus Bibliothecae Bergmannianae. 30 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 483. Katalog von den physikalischen chemischen und pharmazeutischen Werke und Manuskripten der Bibliothek des Prof. Ferdinand v. Giese. Acta betreffend das Übergeben der Gieseschen Bibliothek. 54 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 484. Katalog der Klingerschen Bibliothek. 91 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 485. Catalogue des livres de la Bibliothèque de Klinger. 88 p.
- f. 4, nim. 1, s. 485a. Systematischer Standortskatalog der Bibliothek von K. Morgenstern. 550 Bl.
- f. 4, nim. 1, s. 740. Каталог семинарской библиотеки по средней истории. 21 л.
- f. 4, nim. 1, s. 741. Каталог книг, приобретенных в студенческую историческую библиотеку при историко-филологическом факультете Императорского Юрьевского Университета. 30 л.
- f. 4, nim. 1, s. 742. Каталог книг Студенческой библиотеки историко-филологического факультета Императорского Юрьевского Университета. Словесное отделение. Юрьев, 1911. 44 с.
- f. 4, nim. 1, s. 743. Каталог семинарской библиотеки историко-филологического факультета по русской истории. 35 л.
- f. 4, nim. 1, s. 744. Инвентарная книга студенческой библиотеки историко-филологического факультета Императорского Юрьевского Университета. 72 л.
- f. 4, nim. 1, s. 745. Инвентарная книга студенческой библиотеки историко-филологического факультета Императорского Юрьевского Университета. 51 л.
- f. 4, nim. 1, s. 747. Систематический каталог книг библиотеки Студенческого Общежития Императорского Юрьевского Университета. 144 л.

f. 4, nim. 1, s. 748. Хронологический каталог книг библиотеки Студенческого общежития при Императорском Юрьевском университете. 15 л.

f. 4, nim. 1, s. 756. Алфавитный список книг. Отдел II Беллетристика. 192 л.

f. 4, nim. 1, s. 757. Ученическая библиотека. Список книг. 83 л.

Fond 4, nimistu 3 — Tartu Ülikooli Raamatukogu ([1937] 1944-)

f. 4, nim. 3, s. 964. TRÜ Raamatukogu 175. aastapäevale pühendatud 7. teaduskonverentsi ettekannete käsikirjad. 250 l.

f. 4, nim. 3, s. 1177. TRÜ Raamatukogu 9. teadusliku konverentsi (16.–18. juuni 1982) ettekannete käsikirjad. 139 l.

f. 4, nim. 3, s. 1317a. Tartu Ülikooli Raamatukogu III ajaloopäeva (15. mai 1985) kutse, osavõtjate nimekirjad ja ettekannete käsikirjad. 60 l.

Fond 5 — Schardius, Friedrich Ludwig, 2915 s.

Fond 64 — Weltmann, Karl

f. 64, s. 17. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogide loetelu. Kataloogimisreeglid. 1920–[1936]. 55 l.

Publitseeritud allikad

Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern: Pars 1–2 cum supplemento. Dorpat, 1868. XII, 266, 31 p.

Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie / [Предисл.] В. А. Кордт. Из семейного архива графов Де Ла Гарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1894. № 2, [прил. 2]. С. 1–112.

Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie : Nebst einem Anhang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstjerna. Leipzig, 1894. 112 S.

Doubletten-Katalog der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1875. 71 S.

Eichhorn, C. Amsdorfiana aus dem *Codex chartaceus* Nr. 43 der Dorpater Universitätsbibliothek // Zeitschrift für Kirchengeschichte. Gotha, 1901. Bd. 22. S. 605–646.

Index primus librorum ex Bibliotheca academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Martii anni MDCCCVIII. / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpati, ex typ. Grenziana, [1808]. [6], 74 p.

Index secundus librorum ex Bibliotheca Academica Dorpatensi auctionis lege dividendorum die XVI. et sequentibus mensis Februarii anni MDCCCXII. / [Ed. C. Morgenstern]. Dorpati, ex typ. Grenziana, [1812]. [2], 109 p.

Lossius, J. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1882. 158 S.

Morgenstern, C. Narratio de quadam epistolarum autographarum congerie, p. 1 // Praelectiones semestres in Universitate Literarum Caesarea, quae Dorpati constituta est, a calendis febr. anni [1807] habendae indicuntur a rectore et Senatu academico. Dorpat, [1807]. P. 1–16.

Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. Dorpat, 1873. 43 S.

Tartu Ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Tartu, 1940. 676 lk.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. 36 lk.

Waltz, O. Epistolae Reformatorum // Zeitschrift für Kirchengeschichte. Gotha, 1878. Bd. 2. S. 117–189.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1865. Dorpat, 1866. 108 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1866. Dorpat, 1867. 126 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1867. Dorpat, 1868. 111 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1868. Dorpat, 1869. 128 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1869. Dorpat, 1870. 158 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1870. Dorpat, 1871. 138 S.

Zuwachs der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat und der mit übrigen Universitäts-Instituten daselbst verbundenen Büchersammlungen im Jahre 1871. Dorpat, 1872. 97 S.

Грабарь В. Отчет о состоянии Библиотеки Императорского Юрьевского Университета (1910–1913). [Юрьев], Б. м. 15 с.

Каталог книг студенческой библиотеки историко-филологического факультета Императорского Юрьевского университета. Словесное отделение. Юрьев, 1911. 44 с.

Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета. С основания университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. VIII, 653 с.

Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Императорского Юрьевского университета. Юрьев, 1900. 55 с.

Материалы для каталога книг, рукописей, гравюр и проч. собрания А. Н. Неустроева : Отд. I. Книги. СПб., 1902. 110 с.

Отчет по командировке библиотекаря Императорского Харьковского университета К. Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. Харьков, 1903. 47 с.

Пассек Е. Доклад Библиотечной Комиссии // Заключение факультетов. Выработанный по поручению Правления, доклад профессора Срезневского. Доклад Библиотечной Комиссии и мнения отдельных членов Совета Императорского Юрьевского Университета по вопросам, предложенным Господином Министром Народного Просвещения относительно желательного устройства университетов. Юрьев, 1901. С. 52-64.

Правила для пользования Университетской библиотекой. Б. г., Б. м. [4 с].

Правила о зачете полугодий и полукурсовых испытаниях по историко-филологическому факультету Императорского Дерптского университета. Дерпт, 1892. [6 с].

Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетскою Библиотекою и всеми другими учебновспомогательными учреждениями Университета. Юрьев, 1907. 52 с.

Список книг, поступивших в библиотеку Императорского Юрьевского университета с 1 декабря 1911 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1913. № 5-8, 11-12. С. 1-112, 1-17; Алфавит. указ. к "Списку книг" библиотеки И. Ю. университета // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1916. № 10. С. 113-176; 1917. № 3. С. 177-192.

Kirjandus

Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790. Jena, 1793. Erster Band, enthaltend des systematischen Verzeichnisses in- und ausländischen Schriften. Erste Hälfte. S. pag. Zweyter Band, enthaltend des systematischen Verzeichnisses in- und ausländischen Schriften. Zweyte Hälfte. 687 S. Jena, 1794. Dritter Band, die sämtlichen alphabetischen Register enthaltend. 410+78 S.

Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1791 bis 1795. Weimar, 1799. Erster Band, enthaltend des systematischen Verzeichnisses in- und ausländischen Schriften. Erste Hälfte. S. pag. Weimar, 1800. Zweyter Band, enthaltend des systematischen Verzeichnisses in- und ausländischen Schriften. Zweyte Hälfte. S. pag. Dritter Band, die sämtlichen alphabetischen Register enthaltend. 262+224+56 S.

Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1796 bis 1800. Weimar, 1807. Erster Band, enthaltend des systematischen Verzeichnisses in- und ausländischen Schriften. Erste Hälfte. S. pag.

Anderhub, A. Grundzüge einer Quellenkunde zur Bibliotheksgeschichte // Bibliotheksgeschichte als wissenschaftliche Disziplin / hrsg. von Peter Vodosek. Hamburg: Hauswedell, 1980. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 7). S. 142–156.

Bednarska-Ruszajowa, K. Bücher und ihre Leser in Wilna am Anfange des 19. Jahrhunderts: "Journal der Ausleihungen der Bücher aus der Bibliothek der Wilnaer Universität" 1805–1816; eine bibliographisch-buchwissenschaftliche Untersuchung. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1996. 323 S. (Arbeiten und Bibliographien zum Buch- und Bibliothekswesen; 13).

Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert: analytisches Repertorium. München; London; New York; Paris, 1992. T. 1. 387 S. T. 2. 203 S.

Düntzer, H. Goethe und die Bibliotheken in Weimar und Jena // Centralblatt für Bibliothekswesen. 1884. H. 3. S. 89–105.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929 // Tartu, 1929. 432 lk. (TÜ Toim.; C 10.)

Ermel, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu töökorraldusest 19. saj. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16–17 VI 1982: ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 12–14.

Ermel, M. Raamatukogud infoajastul // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 1997. Vihik 10. Lk. 113–128.

Fietz, R. Der alte Realkatalog der Landesbibliothek Oldenburg // Ex Bibliotheca Oldenburgensi : bibliothekarische Untersuchungen aus Anlass des "200jährigen Bestehens der Landesbibliothek Oldenburg / hrsg. von Egbert Koolman. Oldenburg: Holzberg, 1992 (Schriften der Landesbibliothek Oldenburg; 26). S. 209–233.

Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1997. Bd. 2. 309 S.

Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann. Bd. 1. 1996. 381 S; Bd. 2.1. 1998. 274 S; Bd. 3. 1992. 367 S; Bd. 4. 1993. 490 S; Bd. 5. 1992. 363 S; Bd. 6. 1993. 396 S; Bd. 7. 1994. 309 S; Bd. 8. 1994. 356 S; Bd. 9. 1994. 326 S; Bd. 10. 1996. 380 S; Bd. 11. 1997. 367 S; Bd. 12. 1996. 280 S; Bd. 13. 1997. 372 S; Bd. 14. 1995. 255 S; Bd. 15. 1995. 240 S; Bd. 16. 1996. 456 S; Bd. 17. 1997. 325 S; Bd. 18. 1997. 404 S.

Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich. Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann. Bd. 1. 1994. 272 S. Bd. 2. 1995. 350 S. Bd. 3. 1996. 337 S. Bd. 4. 1997. 376 S.

Die Kaiserliche Universität Dorpat : Fünfundzwanzig Jahre nach ihrer Gründung. Dorpat, 1827. 60 S.

Kastanauskaite, D. Vilniaus universiteto mokslines bibliotekos rankraštiniai ir spausdinti katalogai. Vilniaus, 1990. 144 p.

Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse : Näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus, detsember 1995–märts 1996 / Näitus ja kataloog N. Vorobjova. Tartu, 1995. 104 lk.

Kind-Doerne, Ch. Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Ihre Bestände und Errichtungen in Geschichte und Gegenwart. Mit einem Beitrag von Klaus Haenel über die Handschriftenabteilung. Wiesbaden: Harrassowitz, 1986. 143 S. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen; 22.)

Klement, V. Tartu ülikooli raamatukogu ja Peterburi sidemed aastail 1802–1839 // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1983. Vihik 13. Lk. 3–10.

Kästner, E. Über die Bibliothek zu Wolfenbüttel // Kunstwirklichkeiten: Erhard Kästner. Bibliothekar, Schriftsteller, Sammler. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994. S. 47–51. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 21).

Lapp, E. Katalogsituation der Altbestände (1501–1850) in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland einschliesslich Berlin (West). Berlin: DBI, 1989. 296 S. (Dbi-Materialien; 82.)

Liblik, M. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1. Lk. 25–30; 1932. Nr. 2. Lk. 55–60.

Loorits, E., Nilbe, S. Kataloogimise automatiseerimisest Tartu Ülikooli Raamatukogus // Raamatukogu. 1995. Nr. 1. Lk. 9–11.

Lorenz, B. Bibliotheksklassifikation als Spiegel der Wissenschaftsentwicklung : Beobachtungen zu einem Spannungsverhältnis // Fachschrifttum, Bibliothek und Naturwissenschaft im 19. und 20. Jahrhundert / hrsg. von Christoph Meinel. Wiesbaden: Harrassowitz, 1997. S. 23–34. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 27.)

Meyer, K. Die Universität im Russischen Reich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts // Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius: 1579–1979: Beitr. zu ihrer Geschichte u. ihrer Wirkung im Grenzbereich zwischen West u. Ost / hrsg. von Gert von Pistolskors, Toivo U. Raun, Paul Kaegbein. Köln; Wien; Böhlau, 1987. S. 40–45. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte; 9.)

Noodla, K. Friedrich Puksoo elu ja töö // Friedrich Puksoo 1890–1969. Tartu, 1990. Lk. 4–62.

Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu Ülikooli Raamatukogu // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1970. Vihik 3. Lk. 48–60. (TRÜ Toim.; 262.)

Parmas, R. Perioodiliste väljaannete komplekteerimine Tartu Ülikooli raamatukogus XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917. a.) // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1968. Vihik 1. Lk. 3–25. (TRÜ Toim.; 224.)

Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine Tartu Ülikoolis XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1969. Vihik 2. Lk. 27–95. (TRÜ Toim.; 278.)

Parmas, R. Tartu Ülikooli Raamatukogu nõukogu tegevus XIX sajandil ja XX sajandi algul // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 3. teadusliku konverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1968. Lk. 3–4.

Parmas-Michelson, R. Tartu Ülikooli raamatukogu fondide kujunemine XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917). Magistritöö. Tallinn, 1993. 32+22+68+32+34 lk.

Peep, L., Kaegbain, P. Die Universitätsbibliothek Dorpat in Vergangenheit und Gegenwart // Reval und die Baltischen Länder: Festschrift für Helmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission und des Johann-Gottfried-Herder-Instituts herausgegeben von Jürgen von Hehn und Csabe Janos Kenez. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut, 1980. S. 473–488.

Peep, L., Kaegbain, P. Tarton yliopiston kirjasto : menneisyytä ja nyky päivää // Opusculum. 1982. Vol. 2, № 2. S. 82–99.

Puksoo, F. Benjamin Cordt'i tegevusest // Ajalooline Ajakiri. 1940. Nr. 2. Lk 120.

Puksoo, F. Tartu Ülikooli raamatukogu 1920. aastail // Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1966. Vihik 1. Lk. 26–50. (TRÜ Toim.; 224.)

Raabe, P. Die Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel — ein Beispiel für staatliches Engagement und private Initiative // Staatliche Initiative und Bibliotheksentwicklung seit der Aufklärung / hrsg. von Paul Kaegbein und Peter Vodosek. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985. S. 227–238. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; 12).

Retrospektiivse kataloogimise ja konverteerimise projektid Tartu Ülikooli Raamatukogu. 6 lk. — Käsikiri TÜR kataloogimisosakonnas.

Riives, H. Kataloogimine ja kataloogid // Raamatukogu töid. Tartu, 1990. Vihik 8. Lk. 72–89. (TRÜ Toim.; 910.)

Riives, H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine // Teadusliku raamatukogu töid. Tartu, 1977. Vihik 5. Lk. 57–66. (TRÜ Toim.; 423.)

Riives, H., Sults, A. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 7. teaduskonverents: Ettekannete teesid. Tartu, 1977. Lk. 26–27.

Saare, I. Tartu Ülikooli Raamatukogu elektronkatalog // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 1997. Vihik 10. Lk. 129–134.

Schlüter, W. Die Dorpater Universitätsbibliothek // Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1918. Jg. 35, H. 1/2. S. 1–15.

Schenkel, M. Kataloge machen Bibliotheken : Betrachtungen zu den gedruckten Bibliothekskatalogen des 19. Jahrhunderts // Buch und Bibliothekswissenschaft im Informationszeitalter: Internationale Festschrift für Paul Kaegbein zum 65. Geburtstag. München; New York; London; Paris: K. G. Saur. 1990. S. 242–254.

Schmidt, K. Karl Morgenstern und seine Privatbibliothek // Bibliothek. Forschung und Praxis. 1994. Nr. 3. S. 384–387.

Taal, K. Gustav Bergmann ja tema memoriaalkogu // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. Tartu, 1999. Vihik 11. Lk. 108–116.

Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu: Teatmik. Tartu, 1966. 81 lk.

Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Kd. 2: 1798–1918. 430 lk.

- Tiirma, P., Loorits, E. Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802–1857. a. // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16–17 VI 1982: ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 15–19.
- Urba, L. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 3. teaduskonverentsi ettekannete teesid. Tartu, 1968. Lk. 6–8.
- Urba, L. A. N. Neustrojevi memoriaalkogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // TRÜ Teadusliku Raamatukogu töid. Tartu, 1969. Vihik 2. Lk. 132–152. (TRÜ Toim.; 248.)
- Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839 / Kommenteerinud ja toimetanud J. Madisson. Tartu, 1962. 110 lk. (TRÜ Toim.; 115.)
- Vladimirovas, L. Vilniaus universiteto bibliotekos. Vilnius, 1958. 105 p.
- Vorobjova, N. P. K. Aleksandrovi kogu // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents "Raamatukogu ajaloo küsimusi" 16–17 VI 1982 : ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk. 30–32.
- Weishaupt, K. Sacherschliessung in Bibliotheken und Bibliographien. 1 : Klassifikatorische Sacherschliessung. Frankfurt am Main, 1985. 175 S.
- Аристов В. В., Ермолаева Н. В. История Научной библиотеки им. Н. И. Лобачевского (1804–1850). Казань, 1985. 149 с.
- Володин Б. Ф. Раскрытие исторически ценных фондов региональных библиотек России в контексте европейского опыта // Государственная политика в области библиотечного дела и реализация законов Российской Федерации "О библиотечном деле" и "Об обязательном экземпляре документов": Всероссийская научно-практическая конференция, г. Омск, 23–26 апреля 1996 г. Тезисы докладов и сообщений. Спб., 1997. С. 56–58.
- Воронин Ю. А. Введение в теорию классификаций. Новосибирск, 1982. 194 с.
- Григорьев Ю. В. Ф. Ф. Рейсс (1778–1852) : очерк жизни и деятельности. М., Изд-во ВКП, 1963. 106 с.
- Жукас В. Роль библиотеки Вильнюсского университета в развитии литовской библиографии // Всесоюзная конференция по библиотековедению и библиографической информации. М., 1971. 37 с.

Загорская Е. И. Библиотечная классификация К. М. Бэра для Иностранного отделения БАН // "Фонд Бэра" в Библиотеке Академии Наук. Санкт-Петербург: Библиотека Российской Академии Наук, 1992. С. 25-30.

История Вильнюсского университета (1579-1979). Вильнюс: Мокслас, 1979. 371 с.

Кастанаускайте Д. И. История каталогов библиотеки Вильнюсского университета и их роль в развитии каталогизации в Литве (с середины XVI до середины XX вв.): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Ленинград, 1984. 15 с.

Кастанаускайте Д. Материал к исследованию каталогов библиотеки Виленского Императорского университета (1803-1832 гг.) // Knygotyra, 1976. Т. 5(12). Р. 209-220.

Кастанаускайте Д. Развитие каталогов и пропаганда библиотечно-библиографических знаний в Вильнюсском университете // Оптимизация библиотечно-библиографического обслуживания специалистов. Л., 1974. С. 58-91.

Левицкий Г. В. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Т. 1. Юрьев, 1902. 666 с. Т. 2. Юрьев, 1902. 656 с.

Научная Библиотека Тартуского государственного университета: Справочник. Тарту, 1966. 62 с.

Никитина Н. П. Из истории возникновения и развития сети библиотек в высшем учебном заведении // Труды Научной Библиотеки Саратовского государственного университета. Саратов, 1964. Вып. 3. С. 41-75.

О пожертвовании профессора Гизе // Журнал Департамента народного просвещения. 1821. Ч. 3. С. 259.

Петраускене З. Библиотека Вильнюсского университета. Вильнюс: Минтис, 1970. 44 с.

Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902). Т. 1: первый и второй периоды (1802-1865). Юрьев, 1902. 620 с. Т. 2: в последний период своего столетнего существования (1865-1902). Спб., 1906. 216 с.

Розет Р. Г. Э. Гроддек и пропаганда книги в Вильнюсском университете в первой половине XIX в. // Vilniaus universiteto mokslines bibliotekos metraštis, 1958-1959. Vilniaus, 1961. Р. 27-41.

Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке. Новосибирск, 1986. 223 с.

Саблер Г. Собрание русских памятников, извлеченных из семейного архива графов Делагарди : Посвящается X-ому археологическому съезду в г. Риге : С приложением двух фототипических таблиц. Юрьев, 1896. 80 с., 2 л.

Саблер Г. Собрание русских памятников, извлеченных из семейного архива графов Делагарди // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. 1896. № 3, [неоф. отд. 1.] С. 1-80.

Фабиан Б. Книга, библиотека и гуманитарное исследование. Слб.: Библиотека Российской Академии Наук, 1996. 375 с.

Харьковский государственный университет. Харьков: Виша школа, 1980. 159 с.

Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. М.: Изд-во ВКП. Т. 1. 1955. 399 с. Т. 2. 1959. 363 с.

Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. Одесса, 1915. 261 с.

Die Herausbildung von konventionellen Informationsmitteln in der Universitätsbibliothek Tartu im 19. und im frühen 20. Jahrhundert

Zusammenfassung

Im Zeitalter der Automatisierung, als dank der besseren Erschließung der Bestände durch moderne elektronische Informationsmittel nicht nur eine bessere Zugänglichkeit von zeitgenössischer Literatur, sondern auch die elektronische Erfassung aller in der Bibliothek enthaltenen Schätze möglich ist, wird den in der Bibliothek bereits vorhandenen, historisch gewachsenen konventionellen Informationsmitteln immer mehr Aufmerksamkeit gewidmet. Durch die Integration der letzteren in Automatisierungsprozesse könnten ihre Benutzung beschleunigt und erleichtert sowie Arbeitszeit und Arbeitskräfte gespart werden. Dies ist aber nur möglich durch vertieftes Kennenlernen historischer Informationsmittel, dem auch ältere Bibliotheken mit größeren historisch gewachsenen Beständen immer mehr Aufmerksamkeit zuwenden.

Der Begriff konventionelle Informationsmittel ist in den letzten Jahrzehnten in Zusammenhang mit der Entstehung und schnellen Verbreitung von elektronischen Informationsmitteln entstanden. Durch die Einführung dieses Begriffs war es möglich, die unterschiedlichen Etappen der Dominanz verschiedener technischer Mittel der Informationsverarbeitung und Benutzung im System Gesellschaft — Information miteinander zu verbinden — eine, in der die Informationsbearbeitung und -vermittlung über konventionelle Erschließungsmittel (im 20. Jahrhundert gewöhnlich Kartenkataloge und -karteien), und die andere — in der dieselben Prozesse bereits elektronisch verliefen (auf verschiedenen Trägern). Die technologische Revolution, besonders was den Umgang mit der Information anbetrifft, zwingt uns, den bisher stattgefundenen Prozessen im System Gesellschaft — Information einen neuen Sinn zu geben, was ein neues Herangehen an andere Prozesse der gesellschaftlichen Entwicklung, an die ganze Geschichte der Gesellschaft, und sie sogar umzustrukturieren ermöglicht. Die Einführung dieses Begriffs erwies sich als sehr dankenswert auch bei historischen Behandlungen, denn früher, im 19. Jahrhundert gab es noch keine einheitliche bibliothekarische Terminologie; dieser Begriff umfaßt Kataloge und verschiedene Verzeichnisse (auch Hilfskarteien), die alle dem Zweck der Informationssuche dienten (Standortkatalog, Bandkatalog, Zettelkatalog, alphabetisches Verzeichnis, Nominal-Catalog, alphabetisches Nominalregister, Index, Verzeichnis, Zuwachs der ... Büchersammlungen etc.)

Bevor es möglich wird, diese konventionellen Informationsmittel in moderne Automatisierungsprozesse zu integrieren, muß man sie zuerst kennenlernen, um auch die Frage ihrer Entsprechung den Beständen beantworten und die darin enthaltenen Informationen maximal nutzen zu können. Die älteren Bibliotheken mit größeren historisch gewachsenen Sammlungen widmen auch dieser Arbeit immer mehr Aufmerksamkeit. Davon zeugen sowohl große internationale Projekte zur Erschließung historischer Bestände, bei denen Kataloge ihre Rolle haben (*Handbuch der historischen Buchbestände in Österreich*, *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*), an der sich auch die

Universitätsbibliothek Tartu beteiligt, als auch nationale Projekte zur Untersuchung historischer Kataloge (*Deutsche Bibliothekskataloge im 19. Jahrhundert: analytisches Repertorium. Bd. 1–2.*– München; London; New York; Paris: K. G. Saur, 1992.). Ebenfalls zeugen die Behandlungen zur Situation der historischen Kataloge in den Bibliotheken mit historischen Beständen vom Bedarf nach einer erweiterten Untersuchung der alten Kataloge (Kind-Doerne, Ch. *Die niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Ihre Bestände und Errichtungen in Geschichte und Gegenwart. Mit einem Beitrag von Klaus Haenel über Handschriftenabteilung.* Wiesbaden: Harrassowitz, 1986, S. 65). Die vorliegende Arbeit stellt einen Versuch dar, die Entwicklung von konventionellen Informationsmitteln in der Universitätsbibliothek Tartu im 19. Jahrhundert und zu Beginn des 20. Jahrhunderts darzulegen.

Die Vermittlung der Information zwischen der Gesellschaft, die die Information produziert hat, und dem Benutzer der Information ist als eine der wichtigsten Aufgaben der Bibliothek immer im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit gewesen — sowohl der Prozeß selbst (die Bestandserschließung, die Herstellung von Katalogen) als auch die Erforschung dieses Prozesses (Geschichte der Bestandserschließung), besonders was die alten, historisch gewachsenen Sammlungen anbetrifft. Bei historischen Sammlungen hat man verstanden, daß "Bibliotheken sind Magazine des toten Geistes, der tausendfach jeden Tag und in jedem einzelnen Fall wieder zum Leben erweckt werden muss" (E. Kästner). Die Erforschung von historischen Sammlungen wird immer aktueller, indem auch die Rolle der diese Sammlungen erschließenden Kataloge als eine der Quellen für die Erforschung der Bestände betont wird. Denn, egal wie wertvoll die Sammlungen auch sind, als eine Bibliothek können sie nur dann fungieren, wenn Mittel geschaffen worden sind, die die Zugänglichkeit der darin enthaltenen Literatur, das schnelle Finden der Literatur im Labyrinth der Magazine ermöglichen. Im Laufe der Zeiten hat man dies zu erreichen versucht, indem man einerseits Bücher nach einem bestimmten System aufstellte, andererseits aber durch Kataloge, die die Sammlungen entweder nach Autorennamen oder Inhalt erschließen. In bestimmten Entwicklungsstadien der historischen Sammlungen kann man auch die gleichzeitige Nutzung von beiden Möglichkeiten antreffen, das Aufstellungssystem und das im Katalog verwendete Klassifizierungssystem fallen zusammen, wie es z.B. in der Universitätsbibliothek Göttingen im 18. Jahrhundert wie auch in der Universitätsbibliothek Tartu in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gewesen ist.

In der Bibliothek der im Jahre 1802 wiedergegründeten Universität Tartu wurden gleichzeitig mit dem Aufbau der Bestände die Kataloge geschaffen, was zur Herausbildung des Katalogsystems bis zum Ende der zu betrachtenden Periode führte. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts war die Universitätsbibliothek nicht die einzige, die mit solchen Problemen konfrontiert war, ähnliche Probleme hatten auch andere Hochschulbibliotheken. Den Hintergrund für die genannten Entwicklungen bildeten die Aktivisierung der Bildungspolitik in Rußland im frühen 19. Jahrhundert und die Bildungsreformen der Anfangsjahre der Regierungszeit Alexanders I. Dies fand seinen Ausdruck unter anderem auch in der Gründung von Lehrbezirken, in denen die Universitäten eine führende Rolle spielen sollten (die bereits arbeitenden (Vilnius – 1579, Moskau – 1755), als auch die neugegründete Universität Tartu – 1632, 1802 und die kürzlich eröffneten Kasan – 1804 und Charkow – 1805), zusammen mit den ihre

Tätigkeit unterstützenden Institutionen, darunter Bibliotheken, in denen sowohl organisatorischen Fragen, der Entwicklung und Erschließung der Bestände als auch verschiedenen Katalogfragen viel Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

Der Aufbau der Bestände entsprechend den Bedürfnissen der Forschung und Lehre an der 1802 neugegründeten Universität Tartu legten zu Beginn des 19. Jahrhunderts den Grund für die Entwicklung des Katalogsystems der Universitätsbibliothek Tartu. Die aktive Komplettierung der Sammlungen seit den ersten Jahren brachten bald ihre Erschließung und Zugänglichmachen durch Kataloge auf die Tagesordnung.

Das Problem des alphabetischen Katalogs ergab sich in der Universitätsbibliothek Tartu in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mehrmals. In den bisherigen Untersuchungen über diese Periode wird dieses Problem nicht speziell betrachtet. Aus den die Universitätsbibliothek Tartu betreffenden Archivquellen geht hervor, daß bis zum Jahr 1807 doch ein allgemeiner alphabetischer Katalog vorhanden war (offensichtlich wird *Alphabetisches Verzeichnis der in der Universitätsbibliothek befindlichen Bücher* (Universitätsbibliothek Tartu, Handschriften- und Rara-Abteilung, Best. 2, Verz. 1, Einheit 536, 187 Bl.) gemeint, das keine Signaturen enthält). Wenn man diese knappen Mitteilungen mit der Herstellung des systematischen Katalogs damals verbindet, so ist anzunehmen, daß in den Anfangsjahren der Schaffung des systematischen Katalogs der alphabetische Katalog (Verzeichnis) der Bücher vorhanden war. Aus denselben Bemerkungen geht hervor, daß er für unzureichend angesehen wurde und daß für die Befriedigung der Bedürfnisse von Lehre und Forschung die Erschließung der Bestände eben nach Wissenschaftsbereichen notwendig war, was durch die Schaffung des systematischen Katalogs erreicht werden konnte.

Die Erstellung des systematischen Katalogs in der Universitätsbibliothek Tartu zu Beginn des 19. Jahrhunderts war direkt mit dem Aufstellungssystem der Bücher verbunden. Die Bibliotheksleitung wählte dazu die 1783 in Jena erschienene von Christian Gotfried Schütz und Christian Wilhelm Hufeland herausgearbeitete und von Johann Samuel Ersch erweiterte bibliographische Klassifikation "Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790" zusammen mit den nachfolgenden Ausgaben. In der Universitätsbibliothek Tartu wurde sie bereits im Mai 1805 verwendet, als der Bibliotheksdirektor K. Morgenstern, indem er die in der Bibliothek vorhandene Literatur nach Fachbereichen charakterisiert, schreibt: "...dieben erwähnten Fächer der Bibliothek mit ihren vielen Unterabteilungen sind nach der praktisch vorzüglich brauchbaren Einteilung des Herrn Hofrath Schütz gemacht, welche dem bekannten Repertorium der Allgemeinen Literaturzeitung zum Grunde liegt". Die Hauptarbeit bei der Schaffung des Katalogs wurde in den Jahren 1807–1815 getan, nach dem Umzug der Bibliothek auf den Domberg in das sogenannte neue Haus — in den für die Bibliothek ausgebauten Chorteil der Domkirche. Für die Zusammenstellung des Katalogs wurden die Bücher speziell eingereiht.

Der im Ergebnis dieser Arbeit entstandene *Systematische Standortkatalog*, der aus 16 Bänden bestand, wobei jeder Band eine Abteilung umfaßte, entsprach der Einteilung der Bestände (später bedingte der Zuwachs einiger Abteilungen ihren Nachweis in mehreren Bänden): I — Wissenschaftskunde, II — Philologie, III — Theologie, IV — Juris-

prudenz, V — Arzneygelehrtheit, VI — Philosophie, — Paedagogik, VIII — Staatswissenschaft, IX — Kriegswissenschaft, X — Naturkunde, XI — Gewerbskunde, XII — Mathematik, XIII — Geographie und Geschichte, XIV — Schöne Künste, XV — Literargeschichte, XVI — Vermischte Schriften.

Dieser *Systematische Standortkatalog* diente in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als der Hauptkatalog der Bibliothek. Einen systematischen Aufbau hatte ebenfalls der in der Bibliothek im Laufe der drei ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts geführte Katalog der russischsprachigen Bücher, in dem dasselbe Klassifizierungssystem verwendet wurde. Von der Dominanz der systematischen Erschließung der Bestände damals zeugen auch die erhaltenen Kataloge der als Sondersammlungen aufbewahrten Privatsammlungen von Giese, Bergmann, Klinger, Morgenstern und Alexandrow, in denen das vom Inhalt der in der Sammlung enthaltenen Literatur ausgehende System benutzt wird (z.B. bei der Alexandrowschen Sammlung nach den Unterabteilungen der Rechtswissenschaft).

Die ganze Wissenschaft des 19. Jahrhunderts war vom Geist der Systematisierung geprägt. So ist es auch nicht verwunderlich, daß man an die wissenschaftliche Literatur ebenfalls wie an die Forschungsgegenstände heranging, über die in diesen Büchern geschrieben wurde. So war die Denkweise des Zeitalters, davon zeugen auch die Worte eines solchen Geistesgenies wie J. W. Goethe: "Niemand wird leugnen, dass ein Realkatalog das Fundament einer jeden Bibliotheksanstalt sei".

In ihrer Form waren die Kataloge der Universitätsbibliothek Tartu der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts handschriftliche Bandkataloge. Nach der Fertigstellung des systematischen Katalogs kam in der Universitätsbibliothek Tartu die Herausgabe eines Druckkatalogs auf die Tagesordnung. Gedruckte Buchkataloge waren in deutschen Bibliotheken im 19. Jahrhundert sehr verbreitet und auch in der UB Tartu wurde im 19. Jahrhundert mehrmals geplant, einen Druckkatalog herauszugeben, was jedoch wegen Mangels an Arbeitskräften und Geldmitteln schließlich in betreff der Hauptbibliothek nicht realisiert wurde. Dasselbe Hindernis bestand bereits Anfang des 19. Jahrhunderts. Nach der Fertigstellung des systematischen Katalogs war man der Ansicht, daß es notwendig wäre, einen Druckkatalog herauszugeben sowie einen alphabetischen Katalog zusammenzustellen. 1819 ist man der Meinung, daß es vorläufig reichen würde, wenn man den systematischen Katalog mit einem alphabetischen Register ergänzt (man diskutiert, "auf welche Weise am schnellsten und zweckmässigsten dem Bedürfnisse eines vollständigen Real-Catalogs der Bibliothek mit alphabetischem Register zu genügen ist"). Und 1822 macht auch die Bibliothek den Vorschlag, ein alphabetisches Namenregister für jeden Band des systematischen Katalogs mit dem Verweis auf die Nummer des Bandes und der Seite, wo sich die Titelaufnahme der gegebenen Ausgabe befindet, zusammenzustellen. ("Schlagen wir vor, einen kurzen Nominal-Catalog mit Hinweisung auf den schriftlichen Real-Catalog baldmöglichst verfassen zu lassen. Dieser Nominal-Catalog enthielte bloss die Namen der Schriftsteller in alphabetischer Ordnung mit beifügter Hinweisung, und konnte dieser kaum ein Alphabet stark werden, wäre auch in Ansehung der neu hinzukommenen Werke leicht zu complettieren"). Dieser Vorschlag wird besprochen, er wird angenommen und in der Dokumentation des Geschäftsganges und in Berichten der nachfolgenden Jahre kann man verfolgen, wie

mühsam diese Arbeit vor sich ging. Die Verfolgung ist kompliziert durch die Instabilität der bibliothekarischen Terminologie in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: wie auch aus dem oben erwähnten Vorschlag ersichtlich wird, handelt es sich um ein Namenregister zu dem systematischen Katalog, in Berichten und Dokumenten spricht man "über den Fortgang des alphabetischen Registers der Bibliothek", "alphabetisches Nominalregister der Bibliothek", "über die ... anfertigten Nominal-Catalog der Gewerbkunde", "über die Fortschritte in Anfertigung der Nominal-Cataloge". Dieses Register sollte den alphabetischen Katalog ersetzen.

Der Namenregister erleichterte für einige Zeit den komplizierten Gebrauch des systematischen Katalogs und bis zum Jahr 1838 wiederholt sich im "Beitrag der Universitätsbibliothek zum Generalbericht der Universität für die Jahre..." von Jahr zu Jahr fast unverändert der gleiche Text über die Arbeit mit dem systematischen Katalog, dem dazugehörigen alphabetischen Namenregister und dem Akzessionskatalog. Ab 1839, in den bereits vom Bibliothekssekretär E. Anders unterschriebenen Berichten (Professor K. Morgenstern hatte das Amt des Direktors bis 1839 inne) kommt zu diesem Text eine neue Phrase hinzu: "Zugleich ward an einem ausführlichen alphabetischen Katalog über die ganze Universitätsbibliothek gearbeitet", die sich auch in den Jahresberichten der 1840er Jahre wiederholt. Die Katalogarbeit in der Bibliothek in dieser Periode wird wie folgt beschrieben: "Neu angekommene Bücher wurden sogleich in ein Accessions-schnurbuch eingetragen und nachdem sie mit den gehörigen Verweisungen in die wissenschaftlichen Kataloge (einzelne Bände des Systematischen Standortkatalogs — L. D.) übergeführt wurden zugleich aber auch auf beweglichen Blättern verzeichnet als Vorarbeit zu einem ausführlichen alphabetischen Katalog über die ganze Universitäts-Bibliothek".

Dieser nächste Versuch bestand darin, daß das 1834–1835 in Leipzig von C. G. Kayser herausgegebene *Vollständige Bücher-Lexikon*, das die 1750–1832 in Deutschland und den benachbarten Ländern erschienenen Bücher verzeichnete, mit den Signaturen der in Tartu befindlichen Bücher ergänzt und darüber hinaus interfoliert wurde, auf die leeren Blätter wurden diejenigen Bücher eingetragen, die in der gegebenen Bibliographie nicht verzeichnet, in der Bibliothek der Universität Tartu aber vorhanden waren. Diese Arbeit wurde ab 1839 von Wilhelm Thrämer und ab 1848 von Professor Heinrich Mercklin getan. Zum Abschluß gelangte man bis zum Jahr 1851. Über ernste Pläne sie zu drucken zeugt die Tatsache, daß mit der Druckerei Laakmann genaue Berechnungen über Format, Schrift und Papier festgelegt wurden. Jedoch wurde der Druckkatalog auch diesmal nicht veröffentlicht. Aus dem späteren Briefwechsel mit dem Rektor geht hervor, daß man daran doch bis Ende 1852 weiterarbeitete, als endlich klar wurde, daß die im Laufe von 50 Jahren gewachsenen Bestände der Universitätsbibliothek Tartu in dieser Form ("in 2 gebundenen Bänden") unmöglich zu erschließen sind und das Führen des alphabetischen Hauptkatalogs in dieser Form unausführbar geworden ist.

Der Stand der Bestände der Universitätsbibliothek Tartu wurde Mitte des 19. Jahrhunderts in der inflexiblen Form des Druckkatalogs nicht fixiert, und die Funktionen des Hauptkatalogs der Bibliothek bewahrte der aus dem Anfang des Jahrhunderts stammende handschriftliche systematische Bandkatalog. Gerade die Inflexibilität des Druckkatalogs, die Unmöglichkeit, dort die neuen Zugänge operativ nachzuweisen, konnte

auch einer der (bestimmt vieler) Gründe sein, warum auch dieser Versuch scheiterte, und in der Entwicklung des Katalogsystems der Bibliothek begann eine neue Etappe, in der man zur flexiblen Form des alphabetischen Katalogs auf losen Blättern überging.

In der Mitte des 19. Jahrhunderts begonnenen neuen Etappe in der Entwicklung des Katalogsystems der Universitätsbibliothek Tartu wurden alphabetische Zettelkataloge sowohl für Bücher, Periodika als auch akademische Schriften zusammengestellt. Mit der Zusammenstellung des alphabetischen Generalkatalogs auf Zetteln wurde bereits im Januar 1853 begonnen, indem man die Erfahrungen der St. Petersburger Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek benutzte. Die Form des Zettelkatalogs war bequem durch ihre Flexibilität und die operative und leichte Einordnung von Neuzugängen. Auch die Zusammenstellung dieses Katalogs war arbeitsaufwendig und dauerte mehrere Jahre, bis 1857. Auf die Zettel des Katalogs wurden die Titelaufnahmen und Signaturen der Werke getragen (die letzteren wurden dem bis dahin benutzten systematischen Katalog entnommen), die Zettel wurden nach den Preußischen Instruktionen geordnet. Die relativ schnelle Fertigstellung des Katalogs im Vergleich zu den vorigen Versuchen war sicher möglich dank den Erfahrungen bei der Zusammenstellung des neuen Katalogs, offensichtlich wurden auch die aufgrund des Lexikons von C. G. Kayser gemachten Vorarbeiten für den Druckkatalog ausgenutzt (außer dem in Archivmaterialien befindlichen Briefwechsel ist in dieser Frage fast nichts erhalten). Für diese Arbeit wurde sehr aktiv Geld beantragt, mit Erfolg, denn die Leitung der Universität war ebenfalls mit dem Katalogsystem unzufrieden.

Der alphabetische Generalkatalog auf Zetteln umfaßte sowohl Bücher, Periodika als auch die als Sonderbestand aufbewahrte Privatbibliothek Morgensterns. Also im Unterschied zum systematischen Standortkatalog, der sowohl durch das Aufstellungssystem als auch die Zusammensetzung streng mit dem Bestand verbunden war, umfaßte der alphabetische Katalog bereits mehrere Sammlungen und hatte einen völlig selbständigen Aufbau. Davon, daß mit dem genannten Katalog in der damaligen Zeit eine gelungene Lösung zur Erschließung der Bestände erreicht wurde, zeugt die Tatsache, daß die Arbeit an diesem Katalog auch heute fortgesetzt wird und daß er seine Funktionen als Hauptkatalog behalten hat (jetzt zwar nur für die bis 1944 in lateinischer Schrift erschienene fremdsprachige Literatur). Auch die neben dem alphabetischen Generalkatalog erstellten alphabetischen Zettelkataloge der Dissertationen sowie der akademischen Fortsetzungswerke, sog. akademische Schriften sind in ihrem Aufbau bereits von den Sammlungen, die sie erschließen, unabhängig — sie folgen nicht dem Aufstellungssystem der Sammlung der akademischen Schriften, sondern sie unterliegen seinen ihnen eigenen Grundsätzen der Informationssuche. Diese Kataloge sind ebenfalls wie der Generalkatalog nach den Preußischen Instruktionen geordnet. Auch sie behielten ihre Bedeutung im Katalogsystem der Universitätsbibliothek im 20. Jahrhundert bei.

So macht sich Mitte des 19. Jahrhunderts ein wirklicher Umbruch in den Beziehungen zwischen den Katalogen und Beständen bemerkbar, wo sich die Kataloge immer mehr von den Beständen loslösen. Indem sie zwar den Inhalt der Sammlung erschließen, hängen sie weder in ihrem Umfang noch in ihrem Aufbau von einzelnen Sammlungen

ab. Diese Tendenz wird immer mehr durch die Schaffung eines *Systematischen Zettelkatalogs* bestätigt.

Neben den neuen alphabetischen Zettelkatalogen blieb bei den Lesern das Bedürfnis nach einem systematischen Katalog erhalten, der dem Entwicklungsniveau der Wissenschaften und den Bedürfnissen der Lehre entsprochen hätte. Der alte systematische Standortkatalog blieb mit ihrem aus dem 18. Jahrhundert stammenden Klassifizierungssystem hinter den Anforderungen des Zeitalters hoffnungslos zurück. So nahm die Bibliothekskommission 1868 die Zusammenstellung eines neuen systematischen Katalogs auf die Tagesordnung. Die zeitraubende und komplizierte Arbeit, wie Katalogarbeit immer, dauerte bis zum Jahre 1873. Während der Zusammenstellung des Katalogs wurden die Form, das Klassifizierungssystem als auch die allgemeine Gestaltung des neuen systematischen Katalogs diskutiert. Im Ergebnis intensiven Meinungsaustausches, initiiert von E. Anders, an der sich sowohl sein Nachfolger Hugo Kapp als auch der Bibliotheksdirektor Professor Karl Heinrich Johann Paucker und der Vertreter der theologischen Fakultät in der Bibliothekskommission Professor T. A. Harnack beteiligten, blieb man bei der Form eines Zettelkatalogs (Größe des Zettels 3,8 x 2,75 Zoll). Für *diesen Systematischen Zettelkatalog* wurde ein spezielles, nur hier gebrauchtes Klassifizierungssystem ausgearbeitet.

Das im Ergebnis der Arbeit der Bibliotheksmitarbeiter und der Vertreter der Fakultäten geschaffene Klassifizierungssystem des neuen *Systematischen Zettelkatalogs* wurde in seiner endgültigen Gestalt den Lesern nach der Eröffnung des Katalogs 1873 in der Ausgabe *Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek* veröffentlicht: I Allgemeine Wissenschafts- und Bücherkunde, II Theologie, III Rechtswissenschaft, IV Staatswissenschaft und Statistik, V Geschichte und Hilfswissenschaften derselben, VI Länder- und Völkerkunde, VII Sprache und Literatur, VIII Philosophie und Pädagogik, IX Aesthetik und Kunst, X Mathematik und Astronomie, XI Naturwissenschaft (A. Im Allgemeinen, B. Physik, C. Chemie, D. Geologie, E. Botanik, F. Zoologie), XII Anatomie und Physiologie, XIII Medizin, XIV Gewerbkunde, XV Kriegswissenschaft.

Dieses Schema unterscheidet sich beträchtlich von dem des früheren *Systematischen Standortkatalogs*. Die für den neuen Katalog herausgearbeitete, das Entwicklungsniveau der Wissenschaften berücksichtigende und konkreter mit einzelnen Wissenschaftsgebieten verbundene Klassifikation ermöglichte, die inhaltliche Erschließung der Sammlungen der UB Tartu der Zeit anzupassen. Der neue Katalog zeugt nochmals von einer neuen Tendenz in der Entwicklung von Katalogen und Sammlungen: er folgt nicht die Aufstellung des Bestandes, sondern beruht auf einem völlig autonomen, eigens für ihn geschaffenen Grundsatz der Informationssuche, auf seinem eigenen Klassifizierungsschema. Der Katalog bezieht sich nicht nur auf eine Sammlung — neben dem Hauptbestand werden darin noch die Sondersammlung Morgensterns und die Sammlung akademischer Schriften nachgewiesen, die Dissertationen aber wurden im gegebenen Katalog nur zum Teil verzeichnet.

Da dem *Systematischen Zettelkatalog* eine von den Beständen unabhängige Klassifikation zugrunde lag, konnte er leicht ergänzt werden, ebenfalls war es möglich, bei der

Weiterentwicklung des Klassifizierungssystems mit der wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung Schritt zu halten.

Von seiner weiteren Vervollständigung zeugt das erhaltene Arbeitsexemplar der Ausgabe 1873 des Klassifizierungsschemas des systematischen Katalogs, auf dessen zwischengegebenen Blättern sich zahlreiche handschriftliche Ergänzungen von Wolfgang Schlüter (ab 1882 Gehilfe des Bibliothekars, ab 1888 Bibliothekar) finden. Darüber hinaus gibt es handschriftliche Bemerkungen auf losen Blättern über die Ergänzung des Klassifizierungssystems. Auch die russischsprachige gedruckte Fassung des Klassifizierungsschemas (erschienen 1900) spricht deutlich über die bis zum Jahrhundertwende getane Arbeit an der Ausarbeitung des Klassifizierungssystems.

Im Vergleich zu der deutschsprachigen Ausgabe des Jahres 1873 sind darin die Unterabteilungen detailliert, die Titel der Rubriken präzisiert worden, aufgrund der in den Sammlungen enthaltenen Literatur sind neue Probleme der Wissenschaft und Gesellschaft hineingebracht worden (Z.B. Arbeiterfrage, Frauenfrage). So wurde der Vorschlag des Bibliotheksdirektors, Geschichtsprofessors Jevgeni Schmurlo "nicht einfach eine genaue Übersetzung auszugeben, sondern diese Änderungen einzuführen, die von der Praktik bedingt waren", verwirklicht. Diese Publikation erleichterte beträchtlich die Benutzung der Bestände und verbesserte die Zugänglichkeit der Literatur, was auch in der damaligen bibliothekarischen Fachliteratur eine Anerkennung fand. Der Bibliothekar der Universität Odessa P. S. Schesterikov, der 1913 die Arbeitsorganisation der größeren Bibliotheken Rußlands näher kennengelernt hatte, darunter in der Bibliothek der Universität Tartu, schätzte die Arbeitserfahrung der letzteren hoch ein und hob die Bedeutung des systematischen Katalogs für die Benutzer vom Standpunkt der Benutzung der Bestände hervor. Er schreibt: "Die Ausleihe der Bücher findet wie folgt statt: wer ein Buch wünscht, sucht zuerst nach dem vorhandenen "Schlüssel zum systematischen Katalog der Bibliothek der Kaiserlichen Jurjewschen Universität" entsprechend dem Inhalt des gewünschten Buches eine von fünfzehn Hauptabteilungen aus, die mit römischen Ziffern gekennzeichnet sind, ebenfalls die betreffende Unterabteilung, die mit arabischen Ziffern vermerkt sind; auf der Außenseite der Schiebladen des systematischen Katalogs sind die Nummern der Hauptabteilung wie auch ihrer Unterabteilungen entsprechend dem "Schlüssel" angegeben; in jeder Unterabteilung sind die Karten alphabetisch geordnet; auf Schiebladen wird angegeben, welche Haupt- und Unterabteilungen die gegebene Schieblade umfaßt; wenn man die entsprechende Schieblade und die Karte des gewünschten Buches findet, schreibt man, und nur mit dem Bleistift, den Titel und die Signatur des Buches auf das speziell gestaltetes Blatt; das unterschriebene Formular übermittelt man dem Bibliothekar, der das Buch gleich herausbringt."

Daß man dem systematischen Katalog eine so große Bedeutung im Benutzungsdienst beimaß, ist vielleicht dadurch zu erklären, daß nach dem Punkt drei der Benutzungsvorschriften der Bibliothek nur die Lehrkräfte Zugang zum alphabetischen Generalkatalog der Bibliothek hatten. Gleichzeitig war aber zu diesem Zeitpunkt, als diese Beschreibung des Arbeitsprozesses verfaßt wurde, auch der alphabetische Katalog der russischsprachigen Bücher im Druck erschienen, der in der gegebenen Darstellung nicht erwähnt wird. Der Grund dafür konnte der Umstand bilden, daß eben der systematische

Katalog Literatur in allen Sprachen ungeachtet des Erscheinungsjahres verzeichnete, während der alphabetische Druckkatalog das Vorhandensein der russischsprachigen Literatur in der Bibliothek mit dem Stand 31. Dezember 1908 fixierte und man die neueren Bücher anderswo suchen sollte. An der Vorbereitung des Druckkatalogs der russischsprachigen Bücher arbeitete lange Zeit erfolgreich Aleksander Rastorgujev (Gehilfe des Bibliothekars ab 1898, Bibliothekar 1908). Dieser Katalog sollte der Zugänglichkeit des damals meistbenutzten Teils der Bestände beitragen.

Man versuchte auch, diesen alphabetischen Druckkatalog fortzusetzen, indem man die Verzeichnisse der später eingetroffenen Literatur in den Veröffentlichungen der Universität abdruckte. Darüber hinaus wurde das alphabetische Namenverzeichnis herausgegeben. Für die in den Jahren 1908–1911 eingekommene Literatur wurde das aber nicht getan.

Fast gleichzeitig mit dem Druckkatalog der russischen Bücher wurde auch das alphabetische Verzeichnis der Periodika gedruckt, das alle periodischen Ausgaben in der Bibliothek umfaßte, auch diejenigen, die sich in anderen Einrichtungen der Universität befanden.

Also sehen wir, daß die Druckkataloge Anfang des Jahrhunderts sehr aktiv veröffentlicht wurden. Auf die Kompliziertheit der Katalogisierungsarbeit hinweisend wurde von der Universität auch die Vergrößerung des Personalbestandes beantragt. Anfang des 20. Jahrhunderts plante man ebenso die Herausgabe des Druckkatalogs der fremdsprachigen Literatur in lateinischer Schrift, aus Geldmangel wurde dieser Plan jedoch nicht realisiert.

Als ein in seiner Art zusammenfassendes Dokument zu dieser Periode könnte das von Karl Weltmann seinerzeit verfaßte Verzeichnis der Kataloge angesehen werden. Erhalten ist ein von ihm zusammengestelltes *Verzeichnis der in der Dorpater Universitätsbibliothek befindlichen Kataloge* vom 16. April 1920. Das Verzeichnis ist desto wichtiger, als er in der Periode verfaßt wurde, als man begann, die Bibliotheksarbeit auf völlig neuen Grundlagen zu organisieren. Im Katalogsystem fand wieder ein Umbruch statt — man begann, völlig neue, auf neuen Grundlagen beruhende Kataloge zu erstellen — und es war wichtig, den Ausgangspunkt zu fixieren, von dem man in der neuen Etappe mit der Arbeit am Katalogsystem ausging.

K. Weltmanns Verzeichnis umfaßt 20 konventionelle Informationsmittel verschiedenen Umfangs. Hier sind sowohl die alle Bestände umfassenden größten Kataloge als auch die bereits im vorhergehenden erwähnten Kataloge der als Sondersammlungen aufbewahrten Privatsammlungen, die zum großen Teil bis heute erhalten sind, enthalten. Mit Erstaunen sehen wir, daß der alphabetische Generalkatalog auf Zetteln fehlt, was wahrscheinlich dadurch zu erklären ist, daß der Katalog noch nicht aus Rußland nach Tartu reevakuiert war. Die Liste enthält auch solche Informationsmittel, die bis heute nicht erhalten sind — sie waren vor allem Hilfskarteien und ihre Funktionen wurden von neuen Katalogen übernommen.

In der Entwicklung des Katalogsystems der Universitätsbibliothek Tartu ist während der ganzen zu betrachtenden Periode die Tendenz zu beobachten, daß sich die neuen Kataloge von konkreten Sammlungen losgelöst haben. Statt der Hilfsmittel für die Benutzung und Pflege von einzelnen Sammlungen sind Informationsmittel entstanden, die nicht mit einer bestimmten Sammlung verbunden waren, sondern die Bedürfnisse der immer komplizierter werdenden Informationssuche befriedigen sollten.

Während der ganzen betrachteten Periode fand in der Universitätsbibliothek Tartu eine aktive Arbeit an den Katalogen statt – ständig ist entweder die Schaffung eines neuen, die Bestände auf neue Art erschließenden Katalogs bzw. die Redigierung und Vervollständigung von bereits vorhandenen Katalogen auf der Tagesordnung gewesen. So wurden in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts der *Systematische Standortkatalog* mit alphabetischem Namenregister, Mitte des Jahrhunderts der alphabetische Generalkatalog auf Zetteln und Zettelkataloge der akademischen Schriften und der akademischen Periodika, in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts der *Systematische Zettelkatalog* geschaffen. Die Versuche zur Herstellung eines alphabetischen Katalogs in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts beschränkten sich auf das oben genannte Namenregister und gelangten nicht von den Vorbereitungsarbeiten weiter (der aufgrund der Bibliographie C. G. Kaisers geplante Katalog). Die Herausgabe eines Druckkatalogs der Hauptbibliothek wurde ebenfalls nicht realisiert. Im Laufe des 19. Jahrhunderts wurden nur die Kataloge der Sammlung Morgensterns, der Neuzugänge der Jahre 1865–1871 und drei Dublettenkataloge gedruckt. Sie alle umfaßten einen recht zurückhaltenden Teil der Bibliothek. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts erschienen im Druck die Kataloge der in den Einrichtungen der Universität befindlichen periodischen Ausgaben und der russischsprachigen Bücher, die einen beträchtlich größeren Teil der Bestände nachwiesen. Aber auch in dieser Periode, als die Herausgabe von Druckkatalogen einfacher sein sollte, spricht man nur über die Veröffentlichung des den ganzen Hauptbestand umfassenden Druckkatalogs als über ein mögliches und nötiges Vorhaben, man gelangt aber nicht zur Realisierung.

Die Herstellung eines jeden Katalogs in der betrachteten Periode ist ein für sich großes Unternehmen gewesen. Dazu sollte man Sondermittel beantragen, über deren Verwendung Bericht erstatten, daher ist es auch möglich, aus den mehrere hundert Seiten umfassenden Archivquellen Spuren diesbezüglichen Briefwechsels zwischen der Bibliothek, dem Rektor und des Lehrbezirks herauszufinden. Hinzu kommen die im Archiv der Bibliothek selbst verwahrten Materialien und knappe im Druck erschienene Dokumente. Dank all diesen Materialien ist es möglich, die darin gesteckte, sonst wie vor sich hin getane unbemerkte Arbeit zu verstehen und zu schätzen.

Jedes Zeitalter hinterläßt seine, nur ihm typische Geschichtsquellen, jedes Zeitalter hat seinen eigenen Modus für die Speicherung der Information, die dieser Gesellschaft charakteristisch ist, in der die Information entsteht und sich verbreitet. Durch Archivmaterialien, durch die Kataloge selbst sowie durch die Sammlungen, die sie erschließen, bekommen wir Aufschluß über das System Gesellschaft-Information. Ebenfalls ist es einfacher, die Eigenart der gegenwärtigen Informationsmittel zu verstehen, wenn man die Entwicklung, Eigenschaften und Eigenart ihrer Vorgänger betrachtet.